

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ – ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ
ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΟΥ ΠΑΣΟΚ (1981-2004) ΚΑΙ Η ΚΡΙΣΗ ΧΡΕΟΥΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΟΥΛΙΑΣ

A.M. 1116M04

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΜΟΣΧΟΝΑΣ

ΑΘΗΝΑ 2019

Τριμελής Επιτροπή:

Γεράσιμος Μοσχονάς, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (επιβλέπων)

Δημήτρης Χριστόπουλος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Χρυσάφης Ιορδάνογλου, Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Γιώργος Παπούλιας, 2018

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό, πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από τον Πάντειο Πανεπιστήμιο Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών, δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΕΛ.

ΣΥΝΟΨΗ.....	5
ABSTRACT.....	6
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	7
ΠΙΝΑΚΕΣ – ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ.....	9
 ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	 10
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο : ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΟ ΑΠΟΤΥΠΩΜΑ.....	 12
1.1 ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ.....	12
1.2 ΤΟ ΚΟΣΤΟΣ ΤΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ (1981-1989).....	15
1.2.1 ΠΑΡΕΜΒΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΜΕΓΕΘΥΝΣΗ.....	15
1.2.2 ΒΑΣΙΚΑ ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ.....	17
1.2.3 ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΣΗΣ.....	21
1.3 ΣΤΑ ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΤΙΚΑ ΘΡΑΝΙΑ (1989-1993)	25
1.3.1 ΕΠΑΝΑΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ - Ο ΠΡΩΙΜΟΣ «ΤΡΙΤΟΣ ΔΡΟΜΟΣ».....	25
1.4 ΕΠΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ (1993-1996).....	27
1.4.1 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ.....	27
1.4.2 ΜΕ ΠΥΞΙΔΑ ΤΟ ΜΑΑΣΤΡΙΧΤ	29
1.5 Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1996-2004.....	31
1.5.1 Η ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΤΗΣ ΟΝΕ ΚΑΙ Η ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ.....	31
1.5.2 Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΣΥΓΚΛΙΣΗΣ «ΑΓΙΑΖΕΙ ΤΑ ΜΕΣΑ».....	35
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο : ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΣΗ.....	 37
2.1 ΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΩΣ «ΜΕΓΑΣ ΕΡΓΟΔΟΤΗΣ» (1981-1989).....	37
2.1.1 Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΠΕΛΑΤΕΙΑΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ.....	39
2.1.2 Η ΕΠΙΡΡΟΗ ΤΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΣΤΟ ΚΡΑΤΟΣ.....	42
2.1.3 ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΠΑΘΟΓΕΝΕΙΕΣ.....	44
2.2. ΕΠΑΝΑΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ (1989-1996).....	46
2.2.1 ΣΤΡΟΦΗ ΠΡΟΣ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΙΚΟ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ.....	46

2.3. ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ.....	51
2.3.1 ΟΙ ΕΓΚΑΤΕΣΤΗΜΕΝΕΣ ΠΑΘΟΓΕΝΕΙΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΕΣ ΑΠΑΙΤΗΣΕΙΣ.....	51
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο: ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ: ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ.....	63
3.1 ΥΠΕΡΒΑΛΛΟΥΣΑ ΖΗΤΗΣΗ ΕΝΑΝΤΙ ΑΔΥΝΑΜΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ (1981- 1989).....	63
3.1.1 ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΚΑΙ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ.....	63
3.1.2 ΤΟ ΚΟΣΤΟΣ ΤΟΥ ΕΠΕΚΤΑΤΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ.....	69
3.2 ΑΝΑΚΤΗΣΗ ΑΞΙΟΠΙΣΤΙΑΣ ΚΑΙ ΥΨΗΛΟΙ ΡΥΘΜΟΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ (1993- 2004).....	72
3.2.1 ΑΤΜΟΜΗΧΑΝΗ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ, ΒΑΓΟΝΙΑ ΟΙ ΙΔΙΩΤΕΣ.....	73
3.2.2 Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΟΝΕ.....	79
3.2.3 Η ΕΘΝΙΚΗ (ΚΑΘ)ΥΣΤΕΡΗΣΗ ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΟΠΟΙΗΜΕΝΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ.....	81
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	88
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	94

ΣΥΝΟΨΗ

Η παρούσα εργασία επικεντρώνεται στις πέντε κυβερνητικές θητείες του Πανελλήνιου Σοσιαλιστικού Κινήματος (ΠΑΣΟΚ) οι οποίες καλύπτουν το μεγαλύτερο ημερολογιακό εύρος των δεκαετιών του '80 (1981-1989) και '90 (1993-2004) και κυρίως τον καθορισμό και την διαχείριση των δύο σημαντικών εθνικών ιστορικών σταθμών, την είσοδο στην ΕΟΚ/ΕΕ και στην ΟΝΕ. Η μελέτη αναδεικνύει, τα στοιχεία εκείνα της κυβερνητικής πολιτικής, τα οποία διαμόρφωσαν τα δημόσια οικονομικά, την εθνική οικονομία και ανταγωνιστικότητα, το κράτος και την δημόσια διοίκηση αλλά καθόρισαν ταυτόχρονα και την *κληρονομιά* του μέλλοντος. Μέσα από την αποτύπωση των δημοσιονομικών μεγεθών, των στρατηγικών πολιτικών επιλογών, του μεγέθους του κράτους και του παρεμβατισμού του, της εισοδηματικής πολιτικής και της εξέλιξης των μισθών, την στελέχωση του κράτους και την δημόσια διοίκηση, τις επιτυχημένες ή αποτυχημένες μεταρρυθμιστικές απόπειρες καθώς και τις επιπτώσεις της πολιτικής αυτής στην ανταγωνιστικότητα της οικονομίας, φωτίζονται τα αποτελέσματα της οικονομικής και γενικότερης κυβερνητικής πολιτικής της περιόδου. Οδηγούμαστε σε χρήσιμα συμπεράσματα για την ελληνική ιδιαιτερότητα της οικονομικής κρίσης σε διάρκεια και αντοχή. Τον εκτροχιασμό των δημοσιονομικών στοιχείων, τις στρεβλώσεις στην δημόσια διοίκηση, την χαμηλή ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας. Τις περιόδους που τα φαινόμενα γιγαντώνονταν και αντίστοιχα τότε και πώς αντιμετωπίζονταν. Τα συμπεράσματα αυτά μας βοηθούν να διακρίνουμε τις ρίζες των αιτιών που προκάλεσαν την κρίση χρέους που χτύπησε την χώρα μας στο τέλος της 1^{ης} δεκαετίας του 2000 αλλά και της πολιτικής κάμψης που κατέγραψε η συγκεκριμένη κομματική παράταξη.

ΛΕΞΕΙΣ – ΚΛΕΙΔΙΑ:

ΠΑΣΟΚ, ΕΛΛΑΔΑ, ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ, ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ, ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΑ, ΚΡΑΤΟΣ, ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ

ABSTRACT

This thesis focuses on the five government mandates of the Panhellenic Socialist Movement (PASOK) extending over the longest calendar period of the '80s (1981-1989) and the '90s (1993-2004), and mainly shaping and managing two major milestones in national history that is, the country's entry into the EEC/EU and the EMU. The study highlights the aspects of government policy that not only shaped public finances, national economy and competitiveness, the State and public administration, but also at the same defined the future and its heritage. Through mapping budgetary figures, strategic policy choices, government size and interventionism, income policy and wage evolution, recruitment in public administration and the State, successful or failed reform efforts as well as policy impact on economic competitiveness, the thesis highlights the imprint of the age in which the economic and general government policy of the period took shape. Studying this imprint, we draw useful conclusions about the Greek peculiarity of the economic crisis in terms of duration and resilience, and about the subsequent path of the country and also of the particular party group.

KEY-WORDS:

PASOK, GREECE, GOVERNANCE, ECONOMIC CRISIS, REFORMS.
GOVERNMENT BUDGET, STATE, PUBLIC ADMINISTRATION

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ:

ΑΓΕΤ: ΑΝΩΝΥΜΗ ΓΕΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ ΤΣΙΜΕΝΤΩΝ

ΑΕ: ΑΝΩΝΥΜΗ ΕΤΑΙΡΙΑ

ΑΕΠ: ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟ ΕΓΧΩΡΙΟ ΠΡΟΙΟΝ

ΑΠΕ/ΜΠΕ: ΑΘΗΝΑΙΚΟ/ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ ΠΡΑΚΤΟΡΕΙΟ ΕΙΔΗΣΕΩΝ

ΑΣΔΥ: ΑΝΩΤΑΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

ΑΣΕΠ: ΑΝΩΤΑΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ

ΑΤΑ: ΑΥΤΟΜΑΤΗ ΤΙΜΑΡΙΘΜΙΚΗ ΑΝΑΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ

ΑΤΕ: ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΓΣΕΕ: ΓΕΝΙΚΗ ΣΥΝΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΕΡΓΑΤΩΝ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΔΕΗ: ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ ΗΛΕΚΤΡΙΣΜΟΥ

ΔΕΚΟ: ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ

ΕΕ: ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΕΝΩΣΗ

ΕΚΚΕ: ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΕΚΤ: ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ

ΕΛΚΕ: ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ

ΕΛΣΤΑΤ: ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΑΡΧΗ

ΕΟΚ: ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ

ΕΟΦ: ΕΘΝΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΦΑΡΜΑΚΩΝ

ΕΣΥ: ΕΘΝΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΥΓΕΙΑΣ

ΕΣΥΕ: ΕΘΝΙΚΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΤΑΜ: ΕΝΙΑΙΟ ΤΑΜΕΙΟ ΑΣΦΑΛΙΣΗΣ ΜΙΣΘΩΤΩΝ

ΕΤΒΑ: ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΕΤΕ: ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΥΔΑΠ: ΕΤΑΙΡΙΑ ΥΔΡΕΥΣΗΣ ΑΠΟΧΕΤΕΥΣΗΣ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΗΣ

ΗΠΑ: ΗΝΩΜΕΝΕΣ ΠΟΛΙΤΕΙΕΣ ΑΜΕΡΙΚΗΣ

ILO: INTERNATIONAL LABOR ORGANIZATION

ΙΚΑ: ΙΔΡΥΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΑΣΦΑΛΙΣΕΩΝ

ΙΟΒΕ: ΙΔΡΥΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΚΕΠ: ΚΕΝΤΡΑ ΕΞΥΠΗΡΕΤΗΣΗΣ ΠΟΛΙΤΩΝ

ΚΕΠΕ: ΚΕΝΤΡΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΚΠΣ: ΚΟΙΝΟΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΣΤΗΡΙΞΗΣ

ΚΝΠΔΔ: ΚΡΑΤΙΚΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

NATO: NORTH ATLANTIC TREATY ORGANIZATION

ΝΔ: ΝΕΑ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΝΠΔΔ: ΝΟΜΙΚΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΝΠΙΔ: ΝΟΜΙΚΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
OECD: ORGANIZATION for ECONOMIC COOPERATION and DEVELOPMENT
ΟΑΕ: ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ
ΟΓΑ: ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΑΣΦΑΛΙΣΕΩΝ
ΟΝΕ: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΟΛΠ: ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΛΙΜΕΝΟΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΟΟΣΑ: ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΟΠΑΠ: ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΠΡΟΓΝΩΣΤΙΚΩΝ ΑΓΩΝΩΝ ΠΟΔΟΣΦΑΙΡΟΥ
ΟΤΑ: ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΟΤΕ: ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΤΗΛΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΩΝ ΕΛΛΑΔΟΣ
PISA: PROGRAMME for INTERNATIONAL STUDENT ASSESSMENT
ΠΑΣΟΚ: ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ
ΠΑΣΚΕ: ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑ ΑΓΩΝΙΣΤΙΚΗ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ
ΠΔΕ: ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ
ΣΔΟΕ: ΣΩΜΑ ΔΙΩΞΗΣ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΥ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΣ
ΣΕΒ: ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΒΙΟΜΗΧΑΝΩΝ
ΣΣΕΚ: ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΤΙΚΗ ΕΡΓΑΤΟΥΠΑΛΛΗΛΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ
ΤτΕ: ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΥΠΕΘΟ: ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΥΠΕΞ: ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ
ΦΠΑ: ΦΟΡΟΣ ΠΡΟΤΙΘΕΜΕΝΗΣ ΑΞΙΑΣ
ΧΑΑ: ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΡΙΟ ΑΞΙΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

βλ.: βλέπε

δισεκ.: Δισεκατομμύρια

ελχ.: ελάχιστη (τιμή)

μεγ.: μέγιστη (τιμή)

ό.π.: όπως παραπάνω

τευχ.: τεύχος

ΠΙΝΑΚΕΣ

ΣΕΛ.

ΕΙΚΟΝΑ 1: ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ, ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΒΑΡΥΝΣΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ ΩΣ % ΤΟΥ ΑΕΠ.....	18
ΕΙΚΟΝΑ 3: ΡΥΘΜΟΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ, ΠΛΗΘΩΡΙΣΜΟΣ, ΑΝΕΡΓΙΑ, ΙΣΟΖΥΓΙΟ ΤΡΕΧΟΥΣΩΝ ΣΥΝΑΛΛΑΓΩΝ, ΚΑΤΑ ΚΕΦΑΛΗ ΑΕΠ 1980-1990.....	20
ΕΙΚΟΝΑ 5: ΑΡΙΘΜΟΣ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ 1984-1991.....	38
ΕΙΚΟΝΑ 6: ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ ΤΟΥ ΕΥΡ. ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΤΟΜΕΑ 1986-2007.....	48
ΕΙΚΟΝΑ 7: ΣΤΕΝΟΣ ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΤΟΜΕΑΣ (ΣΤΟΙΧ. ΠΡΟΫ/ΩΝ) 1974-2009....	49
ΕΙΚΟΝΑ 8: ΕΥΡΥΤΑΤΟΣ ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΤΟΜΕΑΣ.....	49

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΕΙΚΟΝΑ 2: Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΧΡΕΟΥΣ ΩΣ % ΤΟΥ ΑΕΠ.....	19
ΕΙΚΟΝΑ 4: Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΑΕΠ ΚΑΤΑ ΚΕΦΑΛΗ 1960-2005.....	33
ΕΙΚΟΝΑ 9: ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ ΑΝΑ ΣΥΝΤΑΞΙΟΥΧΟ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ & ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΕΣΟΔΩΝ ΤΩΝ ΤΑΜΕΙΩΝ.....	60
ΕΙΚΟΝΑ 10: ΣΥΝΤΑΞΙΟΔΟΤΙΚΗ ΔΑΠΑΝΗ ΩΣ % ΤΟΥ ΑΕΠ.....	61
ΕΙΚΟΝΑ 11: ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ ΩΣ % ΤΟΥ ΑΕΠ.....	63
ΕΙΚΟΝΑ 12: ΕΞΕΛΙΞΗ ΠΡΟΙΟΝΤΟΣ ΤΡΙΤΟΓΕΝΟΥΣ ΤΟΜΕΑ.....	68
ΕΙΚΟΝΑ 13: ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟ ΑΝΑ ΜΟΝΑΔΑ ΚΟΣΤΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.....	76
ΕΙΚΟΝΑ 14: ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ ΩΣ % ΤΟΥ ΑΕΠ ΓΙΑ Ε & Α.....	82
ΕΙΚΟΝΑ 15: ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΤΙΣΜΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ (ΟΟΣΑ 2003).....	83
ΕΙΚΟΝΑ 16: ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ ΕΜΠΟΔΙΑ ΣΤΗΝ ΕΝΑΡΞΗ (ΟΟΣΑ 2003).....	83
ΕΙΚΟΝΑ 17: ΠΑΡΕΜΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ.....	84
ΕΙΚΟΝΑ 18: ΕΛΑΧΙΣΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΚΟ ΚΟΣΤΟΣ (ΟΟΣΑ 2005).....	84
ΕΙΚΟΝΑ 19: ΠΟΣΟΣΤΟ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΜΕ ΠΤΥΧΙΟ ΑΕΙ (ΟΟΣΑ 2005).....	85
ΕΙΚΟΝΑ 20: ΕΠΙΔΟΣΕΙΣ ΜΑΘΗΤΩΝ ΣΤΟ ΔΕΙΚΤΗ PISA (ΟΟΣΑ 2005).....	85

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Ελλάδα ήταν η πρώτη χώρα της Ευρωζώνης που χτυπήθηκε από την διεθνή οικονομική κρίση των αγορών και η μόνη που παραμένει ακόμα, μετά από 3 σημαντικά προγράμματα διάσωσης και οκτώ χρόνια αυξημένης και αυστηρής εποπτείας από τους δανειστές της. Η εθνική αυτή ιδιαιτερότητα εντείνει συνεχώς την συζήτηση γύρω από την «ρίζα του κακού», τόσο σε επίπεδο δημοσιονομικών μεγεθών και μεγέθους του κράτους, πολιτικής και κοινωνικής δυσανεξίας στις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις αλλά και σχετικά με την άνιση κατανομή των βαρών ανάμεσα σε κοινωνικές ομάδες και στρώματα. Στο επίκεντρο της κριτικής για την πορεία των πραγμάτων στην οικονομία της χώρας και κυρίως στην κουλτούρα άσκησης της οικονομικής πολιτικής διαχρονικά και στο «πως φτάσαμε ως εδώ», βρέθηκε η περίοδος διακυβέρνησης κατά την μεταπολίτευση από τα δύο κυρίαρχα κόμματα, το ΠΑΣΟΚ και τη Νέα Δημοκρατία. Η επιλογή να επικεντρωθούμε στις κυβερνητικές περιόδους του ΠΑΣΟΚ δεν έχει να κάνει μόνο με το ημερολογιακό τους εύρος στην διάρκεια της μεταπολίτευσης αλλά και με την εποχική τους σημαντικότητα. Το ΠΑΣΟΚ στις δύο μεγάλες κυβερνητικές περιόδους του, διαχειρίστηκε τα πρώτα χρόνια της εισόδου της χώρας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα (1981-1989) ενώ προετοίμασε, πέτυχε και καθοδήγησε τα πρώτα χρόνια, την ένταξη και πορεία της Ελλάδας στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση (1993-2004). Υπό αυτό το πρίσμα το κυβερνητικό του αποτύπωμα υπήρξε καταλυτικό στην διαμόρφωση της οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής φυσιογνωμίας της χώρας τις τελευταίες δεκαετίες ενώ προσέδωσε και ορισμένα δομικά χαρακτηριστικά στην λειτουργία του κράτους και της δημόσιας διοίκησης. Μελετώντας αυτό το αποτύπωμα, διερευνούμε κατά πόσο συνέβαλαν αυτές οι περίοδοι στην διαμόρφωση των αιτιών της μεγάλης οικονομικής κρίσης και κατά πόσο καθόρισαν την φυσιογνωμία της ελληνικής οικονομίας, του κράτους και της κοινωνίας, στο βαθμό που να καθορίζουν το βάθος, την διάρκεια και την ένταση της σύγχρονης οικονομικής κρίσης. Παράλληλα προσεγγίζουμε βασικές πολιτικές επιλογές υπό το πρίσμα της μεταρρυθμιστικής αποτελεσματικότητας ή αποτυχίας και των κοινωνικών τους αντανakλάσεων ως προς τις ανισότητες ή τις κοινωνικές συγκλίσεις που προκλήθηκαν. Όπως αναφέρει και ο Μ. Σπυρδαλάκης το ΠΑΣΟΚ ήταν το κόμμα που διάνυσε σε σύντομο διάστημα, ουσιαστικά όλα τα στάδια της εξέλιξης των κομμάτων που εμφανίστηκαν από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα μέχρι σήμερα. Με αυτή την έννοια, το ΠΑΣΟΚ αποτελεί μοναδικό φαινόμενο στην ιστορία του κομματικού συστήματος της χώρας, στο πλαίσιο της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας, έχει επηρεάσει αναμφιβόλως τόσο τα άλλα κόμματα όσο και

τη συλλογική έκφραση όλων των άλλων θεσμών εκπροσώπησης και τη σχέση τους με το κράτος¹.

Ξεκινώντας από το πεδίο της δημοσιονομικής πολιτικής, προσεγγίζουμε τα βασικά χαρακτηριστικά της πρώτης διακυβέρνησης και τις αιτίες μεταστροφής της πολιτικής στο μέσον της δεκαετίας. Ερευνάται ακόμα η σύνδεση εκείνης της εποχής με την εντελώς διαφορετική πρακτική που ακολουθήθηκε στα δημοσιονομικά, όταν επέστρεψε το ΠΑΣΟΚ στην εξουσία το 1994 αλλά και στην περίοδο του εκσυγχρονισμού. Στη συνέχεια αναδεικνύουμε την πολιτική που ακολουθήθηκε στην οργάνωση και στελέχωση του κράτους από τις κυβερνήσεις της «αλλαγής», την επιρροή του κόμματος στην δημόσια διοίκηση και τις διαφοροποιήσεις από τις προηγούμενες κυβερνήσεις της μεταπολίτευσης. Εντοπίζονται οι διαφορές μεταξύ της μεταρρυθμιστικής ρητορικής και των παθογενειών στην εφαρμογή τους, η προσπάθεια διορθώσεων στη συνέχεια από τις νέες κυβερνητικές περιόδους της δεκαετίας του '90, ποιες πρακτικές διατηρήθηκαν αλλά και πως παρότι τα αριθμητικά στοιχεία διορθώθηκαν, οι δομικές στρεβλώσεις της δεκαετίας του '80 συνέχισαν να καθορίζουν την κυβερνητική πολιτική.

Η μελέτη ολοκληρώνεται με τα συνολικά αποτελέσματα της ασκούμενης πολιτικής στην διαμόρφωση της οικονομίας, στην ανάπτυξη και τις πενιχρές επιδόσεις ανταγωνιστικότητας της οικονομίας. Μέσα από την αξιοποίηση και σύγκριση στοιχείων από τους παραγωγικούς τομείς και τις συγκρίσεις με τις επιδόσεις των ευρωπαϊκών και παγκόσμιων οικονομιών, καταλήγουμε σε συγκεκριμένα συμπεράσματα για την διαμόρφωση των συνθηκών παραγωγικότητας και ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας, τις δεκαετίες του '80 και του '90, όπου δομήθηκαν τα βασικότερα προβληματικά στοιχεία και ελλείψεις που την χαρακτηρίζουν μέχρι σήμερα.

¹ Σπουρδαλάκης, Μ., (επιμ.) (1998), ΠΑΣΟΚ, Κόμμα-Κράτος-Κοινωνία, Αθήνα, Πατάκης, σ. 18

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο : ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΟ ΑΠΟΤΥΠΩΜΑ

1.1 ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ

Από το βράδυ των εκλογών της 20^{ης} Νοεμβρίου του 1977 όταν η κατάληψη της θέσης της αξιωματικής αντιπολίτευσης κάνει ορατή πλέον και την προοπτική κατάληψης της πρώτης θέσης, το ΠΑΣΟΚ κινείται στοχευμένα προς την εξουσία. Στην πρώτη μετά τις εκλογές Σύνοδο της Κεντρικής Επιτροπής, οριοθετείται ο στόχος μέσα από την φράση «αποφυγή κάθε σεχταριστικής κίνησης» και στην ενεργό προσπάθεια που θα οδηγούσε στο να «εκφραστούν όλες οι μάζες που διψούν για τη μεγάλη αλλαγή»². Η ρεαλιστική στροφή του ΠΑΣΟΚ ενισχύει τα χαρακτηριστικά του ως πανσυλλεκτικού κόμματος, συνδυασμένη με τα χαρακτηριστικά που κατά το Kirchheimer το ορίζουν όπως: *«η δραματική μείωση της ιδεολογικής δέσμης προτάσεων του κόμματος, η περαιτέρω ενδυνάμωση των κορυφαίων ομάδων της ηγεσίας, της οποίας η δράση και οι παραλήψεις κρίνονται με γνώμονα την αποτελεσματικότητα ολόκληρου του συστήματος και όχι το κατά πόσον ταυτίζονται με τους σκοπούς της κομματικής οργάνωσης, η υποβάθμιση του ρόλου του απλού μέλους, η αποδυνάμωση του ρόλου της ηγεσίας που στηρίζεται σε συγκεκριμένη κοινωνική τάξη ή που είναι αφιερωμένη σε συγκεκριμένη εκλογική πελατεία προς όφελος της συγκομιδής ψήφων από το εκλογικό σώμα γενικά και η προσπάθεια να εξασφαλίσουν σχέσεις με ομάδες συμφερόντων διαφορετικής προέλευσης»*³.

Σύμφωνα με τον Μ. Σπουρδαλάκη η σύνδεση του ΠΑΣΟΚ με το διεκδικητικό κίνημα των εργαζομένων ενδυναμώθηκε την περίοδο 1977-1981, λόγω της ποιοτικής διαφοροποίησης των χαρακτηριστικών των κοινωνικών αγώνων⁴. Το κίνημα των εργαζομένων σταδιακά εγκατέλειψε τον αυθόρμητο, ριζοσπαστικό και αντισυστημικό του λόγο και υιοθέτησε περισσότερο συμβατικές πολιτικές πρακτικές. Ήρθε πιο κοντά στα πολιτικά κόμματα και έφτασε πλέον να ετεροκαθορίζεται περισσότερο από τις κομματικές γραμμές παρά από τις θεματικές του διεκδικήσεις. Ταυτόχρονα η μεταβολή που εκδηλώθηκε στο εσωτερικό του κινήματος των εργαζομένων με την υποχώρηση των κινητοποιήσεων στον ιδιωτικό τομέα και την αντίστοιχη επέκταση στο δημόσιο, άλλαξε την κοινωνική βάση των κινητοποιήσεων, αυξάνοντας την επιρροή των εργαζομένων του δημοσίου τομέα στα κόμματα. Από την πλευρά του ΠΑΣΟΚ με τον

² Από τις αποφάσεις της Β' Συνόδου της Κ.Ε. (25-26 Φεβρουαρίου 1978) στο Μ. Σπουρδαλάκης (1998) ό.π.

³ Kirchheimer O., (1968), The transformation of the western European party systems στο J. LaPalompara and M. Weiner (επιμ), Political parties and political development, Princeton University Press, Πρίνστον.

⁴ Σπουρδαλάκης Μ. (1998) ό.π.

εγγενή ριζοσπαστικό χαρακτήρα και το άφθαρτο για την εποχή προφίλ, απέκτησε ηγεμονική θέση στους μαζικούς χώρους και καθόρισε το μεγαλύτερο μέρος αυτής της εξαρτημένης πλέον πολιτικής δράσης του κινήματος των εργαζομένων. Όπως θα δούμε παρακάτω μια σχέση με αμφίπλευρες επιρροές και αλληλό-υποστήριξη.

Αυτή την εποχή θεμελιώνονται και οι προγραμματικές θέσεις του ΠΑΣΟΚ οι οποίες αποτέλεσαν τους πυλώνες των πρώτων χρόνων κυβερνητικής δραστηριότητας. Μέσα από το ευρύτερο πρίσμα της εκπροσώπησης και προστασίας «των μη προνομιούχων» και των «μικρομεσαίων»⁵, το Κίνημα βλέπουμε να ορίζει τους όρους της αναδιανομής του εθνικού εισοδήματος που επαγγελλόταν με όρους ταξικής απροσδιοριστίας και «ουδετερότητας», συνδυάζοντας την αποτελεσματικότητα των μέτρων με τους σχεδιασμούς για κοινωνικοποιήσεις και για τόνωση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, ιδιαίτερα του «μεσαίου» μεγέθους.

Το ΠΑΣΟΚ προβάλλει πια στα τέλη της δεκαετίας του '70 ως ένα νέο ιδεολογικό και πολιτικό υποκείμενο, ένας πολιτικός σχηματισμός που αυτοπροσδιορίζεται ως ο αντιδεξιός πόλος, στην υπαρκτή διαιρετική τομή Δεξιά - Αντιδεξιά, με χαρακτηριστικά που αντανakλούν και ενσαρκώνουν τον κοινωνικό ριζοσπαστισμό, τις προσδοκίες και τα αιτήματα (ιδίως της νέας μικροαστικής τάξης) και έναν πολιτικό λόγο με κυρίαρχα τα αντιαμερικανικά, αντιμπεριαλιστικά και αντιευρωπαϊκά συνθήματα και ρητορεία.⁶

Σε ένα αρκετά λεπτομερές και τεχνοκρατικά καταρτισμένο κυβερνητικό πρόγραμμα για το οποίο υπερηφανευόταν ο Ανδρέας Παπανδρέου⁷, το οποίο παρουσιάζει το ΠΑΣΟΚ τον Ιούλιο του 1981 και το ονομάζει «Συμβόλαιο με το λαό», σκιαγραφείται η μέλλουσα πολιτική του, καθοδηγούμενο από τον λαϊκό του χαρακτήρα και από την κοινωνικό-οικονομική προσέγγιση της εποχής, προαναγγέλοντας από το καλοκαίρι του '81 την πολιτική της «Αυτόματης Τιμαριθμικής Αναπροσαρμογής», τις αυξήσεις στις συντάξεις και στον κοινωνικό μισθό, τις επιδοτήσεις των τιμών των αγροτικών προϊόντων κ.α.

⁵ Από τον τίτλο άρθρου του Κέντρου Μελετών και Διαφώτισης (ΚΕΜΕΔΙΑ) «Τα μικρομεσαία στρώματα η ραχοκοκαλιά της Αλλαγής», Μηνιαίο Ενημερωτικό Δελτίο, Ιούνιος – Αύγουστος 1978.

⁶ Μοσχονάς, Γ., (1995), Η διαιρετική τομή δεξιάς-αντιδεξιάς στη μεταπολίτευση (1974-1990), στο Δεμερτζής, Ν. (επιμ.), Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα, Αθήνα, Οδυσσέας, σ. 180-181.

⁷ Στο λόγο του Α. Παπανδρέου στην 8^η Σύνοδο της Κ.Ε. (30 Αυγούστου 1981), όπου και εγκρίθηκε το «Συμβόλαιο με το Λαό», διαβάζουμε: «Δεν πιστεύω να παρουσιάστηκε στον ελληνικό χώρο Πρόγραμμα Κυβερνητικής Πολιτικής τόσο μελετημένο όσο το δικό μας. Χρειάστηκε τουλάχιστον ένας χρόνος δουλειάς. Συμμετείχαν σε αυτό στελέχη της Κ.Ε., βουλευτές, εγώ προσωπικά, σημαντικός αριθμός δημοσίων υπαλλήλων με μεγάλη κρατική πείρα, καθηγητές ΑΕΙ, εμπειρογνώμονες Έλληνες που ζουν στο εξωτερικό και δουλεύουν σε μεγάλους διεθνείς οργανισμούς ή πανεπιστήμια». «Μπροστά στις εκλογές και τη νίκη», 8^η Σύνοδος Κ.Ε. του ΠΑΣΟΚ, ΚΕ.ΜΕ.ΔΙΑ/ εκδόσεις ΠΑΣΟΚ, 1981.

Στο πεδίο της αναπτυξιακής πολιτικής, η προγραμματική και οργανωτική προσέγγιση του ΠΑΣΟΚ δυο μόλις χρόνια πριν αναλάβει την εξουσία, παρουσίαζε διατυπώσεις που διαπνέονταν από έναν κομμουνιστικής έμπνευσης κομματικές προσεγγίσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα οι αναφορές στην «παθητικά εξαρτημένη ελληνική βιομηχανία η οποία δεν είναι ικανή να κινητοποιήσει το κεφάλαιο και τον καπιταλιστικό ρόλο του Κράτους». Κάτι τέτοιο σύμφωνα με τον Α. Παπανδρέου θα μπορούσε να τερματιστεί μόνο μέσα από μια «σταθερή και ολοκληρωμένη αναπτυξιακή πολιτική η οποία θα προέλθει από την πύκνωση των τάξεων που αποτελούσε εθνικό καθήκον για το Κίνημα»⁸.

Σε σχέση με την προσέγγιση της ευρωπαϊκής πορείας της χώρας, μετά την ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα τον Ιανουάριο του 1981, σε μια περίοδο οικονομικής ύφεσης για την Κοινότητα και μεγάλων διαρθρωτικών προβλημάτων για την Ελληνική οικονομία, το ΠΑΣΟΚ αναπροσαρμόζει τον πολιτικό του λόγο που εξέφρασε την δεκαετία του '70, όπου υποστήριζε την πλήρη απόρριψη της ευρωπαϊκής προοπτικής της χώρας. Με ορατή την προοπτική της νίκης στις εκλογές του 1981 το ΠΑΣΟΚ οδηγήθηκε σε χαμηλότερους τόνους και σε προτάσεις για επαναδιαπραγμάτευση της συμφωνίας ένταξης αρχικά και ακολούθως για «ειδική συμφωνία», «δημοψήφισμα», «μνημόνιο» και «ειδική σχέση».⁹

⁸ Παπανδρέου, Α., Λόγος στη Βουλή για τον προϋπολογισμό του 1978, Μηνιαίο Ενημερωτικό Δελτίο, Μάιος 1978.

⁹ Στο Διεθνές Επιστημονικό Σεμινάριο με τίτλο «Μετάβαση στο Σοσιαλισμό», που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα το καλοκαίρι του 1980, ουσιαστικά πρότεινε την επαναδιαπραγμάτευση των όρων ένταξης. Ο Γιάννος Παπαντωνίου, με ομιλία του δήλωνε ότι, «η ένταξη στην ΕΟΚ υπήρξε τεράστιο οικονομικό σφάλμα, που μπορεί να στοιχίσει ακριβά στη χώρα. Γι' αυτό επείγει να αρχίσουν διαπραγματεύσεις με την Κοινότητα με αντικείμενο την τροποποίηση του καθεστώτος των εμπορικών σχέσεων...», ενώ ο Θ. Πάγκαλος τόνιζε: «Θα μπορούμε ενδεχόμενα να καταργήσουμε τις επαχθέστερες από τις δεσμεύσεις που μας επιβάλλει η εισδοχή μας στην ΕΟΚ ή και να φύγουμε από την ΕΟΚ, αν το αποφασίσει ο ελληνικός λαός». Το θέμα της ΕΟΚ κατείχε κεντρική θέση στο «Συμβόλαιο με τον Λαό», δηλαδή, στο προεκλογικό πρόγραμμα του ΠΑΣΟΚ. Μεταξύ των άλλων: «Η ένταξη συνεπάγεται μεταφορά εθνικής κυριαρχίας σε ξένα κέντρα, για κρίσιμα θέματα.....και γι' αυτό το ΠΑΣΟΚ προτείνει δημοψήφισμα και σύναψη ειδικής συμφωνίας». Ωστόσο, «το δημοψήφισμα ανήκει στις προνομίες του Προέδρου της Δημοκρατίας». ΠΑΣΟΚ, Πρακτικά σεμιναρίου «Μετάβαση στο σοσιαλισμό», 30 Ιουνίου 1980

1.2 ΤΟ ΚΟΣΤΟΣ ΤΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ 1981-1989

1.2.1 ΠΑΡΕΜΒΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΜΕΓΕΘΥΝΣΗ

Το ΠΑΣΟΚ αναλαμβάνει την εξουσία στις 19 Οκτωβρίου 1981, έχοντας κερδίσει τις εκλογές, μέσα από ένα εξαιρετικά φιλόδοξο πρόγραμμα οικονομικής πολιτικής στο οποίο προείχαν τα στοιχεία της κρατικής παρέμβασης και διεύθυνσης του «δημοκρατικού προγραμματισμού», της «κοινωνικοποίησης» της ενίσχυσης των «εσωτερικών» συνιστωσών του μοντέλου ανάπτυξης, της κριτικής προς την Κοινή Αγορά, της προώθησης αυτό-διαχειριστικών μορφών συνένωσης των παραγωγών, σημαντικής αναδιανομής του εισοδήματος κλπ¹⁰.

Το ΠΑΣΟΚ επιλέγει να ασκήσει οικονομική πολιτική έντονου κρατικού παρεμβατισμού, σε μια εποχή που η ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ απαιτούσε πολιτικές διαχείρισης της ταχείας φιλελευθεροποίησης των αγορών και της κατάργησης προστατευτικών μέτρων, σε συγκεκριμένες κατευθύνσεις, πολιτικές τις οποίες δεν απέφυγε το ΠΑΣΟΚ παρά τις αρχικές του πεποιθήσεις¹¹: 1) Κατάργηση της Νομισματικής Επιτροπής το 1983, ενοποίηση πολλαπλών επιτοκίων χορηγήσεων και την σημαντική άνοδο του μέσου ονομαστικού επιτοκίου την ίδια χρονιά, 2) φιλελευθεροποίηση του εμπορίου, με κατάργηση δασμών και ποσοστώσεων για τελικά προϊόντα την περίοδο 1981-86 και την κατάργηση των υπόλοιπων δασμών, των εξαγωγικών επιδοτήσεων και του ρυθμιστικού φόρου επί των εισαγωγών, το 1989, 3) φιλελευθεροποίηση της αγοράς κεφαλαίου, η οποία ξεκινά το 1986 και ολοκληρώνεται σε μια δεκαετία και περιλαμβάνει τόσο τη βραχυχρόνια όσο και τη μακροχρόνια κίνηση κεφαλαίων καθώς και 4) την σταδιακή φιλελευθεροποίηση των κρατικών προμηθειών με την εφαρμογή κανόνων διεθνούς ανταγωνισμού και ανοιχτών διαγωνισμών.¹²

Συγκεκριμένα, εξαιτίας του σκεπτικισμού και της επιφυλακτικότητας του ΠΑΣΟΚ μπροστά στο ενδεχόμενο της πραγματοποίησης επενδύσεων από τον ιδιωτικό τομέα, κατέφυγε στην προσπάθεια οικονομικής ανάκαμψης μέσω της εκτεταμένης παρέμβασης του κρατικό τομέα¹³. Έτσι ακολουθήθηκε η συνταγή του κεϋνσιανού παραδείγματος, το οποίο βρισκόταν σε ιδιαίτερη άνθηση στο μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι την δεκαετία του 1970. Ο κεϋνσιανισμός βρήκε ιδιαίτερη απήχηση σε πολλές χώρες της Ευρώπης μετά την

¹⁰ Βούλγαρης, Γ., (2001) *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευση 1974-1990*, Θεμέλιο, Αθήνα σ. 158-159

¹¹ Μηλιός Γ- Ιωακείμογλου Η. (2004), Το Εξωτερικό εμπόριο και οι φάσεις ανάπτυξης της Ελλάδας (1960-1990), στο συλλογικό *Οικονομία και πολιτική στην σύγχρονη Ελλάδα*, Α τόμος, Διονικός, Αθήνα

¹² Μηλιός Γ- Ιωακείμογλου Η. (2004) ό.π.

¹³ Σακελλαρόπουλος, Σ., (2001), *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης, πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις 1974-1988*, εκδοτικός οίκος Α.Α. ΛΙΒΑΝΗ, Αθήνα, σ. 373

οικονομική κρίση του 1929 αλλά και τον δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, καθώς η θεωρία του Keynes περί αντιμετώπισης της ανεργίας μέσω ενός μοντέλου εκτεταμένου κρατικού παρεμβατισμού και προσπάθεια για να επιτευχθεί ο στόχος της πλήρους απασχόλησης με μέτρα που θα αφορούσαν την αύξηση της ζήτησης, ήρθε ως απάντηση στην θεωρία του Adam Smith για το «αόρατο χέρι της αγοράς» και την οικονομική λογική του «laissez faire» και χαρακτήρισε σε μεγάλο βαθμό την οικονομική πολιτική πολλών χωρών της μεταπολεμικής Ευρώπης. Στην μεταπολιτευτική Ελλάδα της πρώτης διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, η εκτεταμένη αύξηση του κρατικού παρεμβατισμού, οι κρατικοποιήσεις επιχειρήσεων (κυρίως προβληματικών), η δοκιμή του μοντέλου του «κράτους επιχειρηματία», και η ενίσχυση της ζήτησης σε συνδυασμό με την γενναία αύξηση του αριθμού των δημοσίων υπαλλήλων¹⁴, υπήρξαν το βασικό και κυρίαρχο οικονομικό χαρακτηριστικό της περιόδου του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία τουλάχιστον μέχρι το 1985. Αν λάβουμε υπόψη τα παραπάνω, η μεγάλη αύξηση των δημοσίων δαπανών από το 1981 ως το 1985 με ρυθμούς κατά πολύ μεγαλύτερους από την προηγούμενη δεκαετία¹⁵ είναι εύκολα εξηγήσιμη καθώς συνάδει άμεσα με τις ιδέες και την ρητορική του ΠΑΣΟΚ για την κυβερνητική οικονομική πολιτική που προτίθετο να ακολουθήσει. Τα πρώτα αποτελέσματα της οικονομικής πολιτικής, φάνηκαν από το 1982, το πρώτο κιόλας έτος της διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, όπου η ελληνική οικονομία ήταν ουσιαστικά σε κατάσταση ύφεσης, διαψεύδοντας τις υψηλές προσδοκίες της κυβέρνησης¹⁶. Η κεντρική οικονομική φιλοσοφία της κυβέρνησης ήταν τα μέτρα τα οποία θα ενίσχυαν την συνολική ζήτηση.¹⁷

Ταυτόχρονα, με την άσκηση της ιδιότυπης αυτής «κεϋνσιανής» πολιτικής με στοιχεία πολύ έντονης μεγέθυνσης και παρεμβατισμού, η οποία δεν συνδεόταν με την πορεία που καλούνταν η χώρα να ακολουθήσει στο πλαίσιο της ΕΟΚ, τα αρνητικά αποτελέσματα στον τομέα της οικονομίας μπορούν να αποδοθούν και στο γεγονός πως το εγχείρημα του ΠΑΣΟΚ για εφαρμογή ενός πολύ ακραίου «αριστερού κεϋνσιανισμού», συνέπεσε με την κρίση της υπερσυσσώρευσης του ελληνικού καπιταλισμού.¹⁸¹⁹

Ο βαθμός αποσύνδεσης της οικονομικής πολιτικής που ακολούθησε το ΠΑΣΟΚ στην Ελλάδα από τις διεθνείς εξελίξεις εκείνη την περίοδο, μπορεί να αποτυπωθεί και

¹⁴ Βούλγαρης, Γ. (2008) ό.π., σελ. 93-94

¹⁵ Σακελλαρόπουλος, Σπ. (2001), ό.π., σελ. 373

¹⁶ Σπουρδαλάκης Μ. (1998), ό.π., σελ. 121

¹⁷ Βούλγαρης Γ. (2001), ό.π., σελ. 161

¹⁸ Σπουρδαλάκης Μ. (1998), ό.π., σελ. 121

¹⁹ Μηλιός Γ. – Ιωακείμογλου (2004) ό.π.

από την αντίστοιχη πολιτική στροφή των σοσιαλιστών στην Γαλλία υπό την ηγεσία του Φρανσουά Μιτεράν. Μετά από μια σειρά προβλημάτων στην κίνηση κεφαλαίων και συνεχείς επιθέσεις των κερδοσκόπων στο φράγκο, το οποίο είχε υποτιμηθεί τρεις φορές μέσα σε δεκαοχτώ μήνες, πλήττοντας κυρίως τα χαμηλότερα και μεσαία εισοδήματα, ο Μιτεράν και οι Σοσιαλιστές ανέκρουσαν πρύμναν, την άνοιξη του 1983. Η χρηματοπιστωτική διεθνοποίηση που ακολούθησε αυτή τη «στροφή» των Γάλλων Σοσιαλιστών έβαλε ταφόπλακα στις κεντρικές πολιτικές μεγέθυνσης, αφήνοντας πλέον την Ελλάδα ως κακό παράδειγμα. Σύμφωνα με τον Πήτερ Χωλ η περίοδος 1981-1986, θα μπορούσε να αποκληθεί «η μακρά διαδικασία μαθητείας της γαλλικής αριστεράς».²⁰

Ορισμένες κριτικές μάλιστα προς την συγκεκριμένη πολιτική, εκτός από το παράδειγμα των Γάλλων Σοσιαλιστών, αναφέρουν πως το ΠΑΣΟΚ, με την πολιτική διεύρυνσης της αγοραστικής δύναμης των μη προνομιούχων σε κοινωνικό-οικονομικό επίπεδο, φάνηκε πως δεν διδάχτηκε και δεν προβληματίστηκε ούτε από τα λάθη των προηγούμενων νεοδημοκρατικών κυβερνήσεων, οι συνέπειες των οποίων είχαν ήδη αρχίσει να γίνονται ορατές, πριν την ανάληψη της εξουσίας από το ΠΑΣΟΚ²¹.

1.2.2 ΒΑΣΙΚΑ ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ

Όπως είναι φυσικό, ο επεκτατικός χαρακτήρας της οικονομικής πολιτικής την δεκαετία του '80²², αύξησε τις δημόσιες δαπάνες²³. Με εξαίρεση την σύντομη περίοδο του σταθεροποιητικού προγράμματος 1986-1987, καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας οι δημόσιες δαπάνες ακολούθησαν αυξητικές τάσεις. Το 1981 το σύνολο των δημοσίων δαπανών της Ελλάδας ως ποσοτό του ΑΕΠ έφτανε το 38% και των τρεχόντων εξόδων το 29%, ενώ τα αντίστοιχα μεγέθη της Ε.Ε. ήταν 48.5% και 43.5 αντίστοιχα. Το 1989 οι δαπάνες στην Ελλάδα έφτασαν το 43.6% και τα έσοδα έμειναν ουσιαστικά στάσιμα στο 29.2%, ενώ στην Ε.Ε. οι δαπάνες μειώθηκαν στο 47.2% και τα έσοδα αυξήθηκαν στο 44.8%²⁴. Παρότι κατά την συγκεκριμένη περίοδο η ίδια τάση εκδηλώθηκε και στις

²⁰ Hall, A. P., (1987), *The Evolution of Economic Policy under Mitterrand*, στο Ross G., Hoffmann S., Malzacher S., (επιμ.), *The Mitterrand Experiment*, Oxford U P, Νέα Υόρκη σελ. 54

²¹ Κωστόπουλος, Σ., (1999), *Η προδομένη αλλαγή, η κυβερνητική εξουσία μεταλλάσσει την σοσιαλιστική φυσιογνωμία του ΠΑΣΟΚ*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 303

²² Παρά την προσέγγιση της διακυβέρνησης ΠΑΣΟΚ '81-89 ως «δεκαετίας» ο Γ. Βούλγαρης (2001) προτείνει τον διαχωρισμό της «δεκαετίας ΠΑΣΟΚ» σε τρεις υποπεριόδους, με τρεις διαφορετικές οικονομικές πολιτικές (ή απλώς οικονομικές πρακτικές): Η περίοδος 1981-1985 (Ιούλιος), 1986-1987 το πρώτο σταθεροποιητικό πρόγραμμα και 1988-1989 η πορεία προς τις εκλογές.

²³ Βούλγαρης Γ. (2001), ό.π.

²⁴ ΥΠΕΘΟ (1998)

άλλες χώρες τις Νότιας Ευρώπης²⁵, η αύξηση στην Ελλάδα υπήρξε πολύ πιο έντονη και έφτασε το 1990 να ξεπεράσει τα αντίστοιχα ποσοστά της Ισπανίας, της Ιρλανδίας, της Πορτογαλίας, της Μ. Βρετανίας και της Γερμανίας²⁶.

Αντίστοιχα, η απόκλιση ανάμεσα στις δαπάνες και τα έσοδα του κράτους μεγεθύνεται εντυπωσιακά κατά την διάρκεια της δεκαετίας, όπως απεικονίζεται και τον παρακάτω πίνακα (Εικόνα 1)²⁷

**ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ, ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΒΑΡΥΝΣΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ
ΩΣ % ΤΟΥ ΑΕΠ**

	1980	1985	1989	1990
Συνολικά δημόσια έσοδα ως % ΑΕΠ	27,6%	31,5%	28,8%	35,7%
Φορολογική επιβάρυνση ως % ΑΕΠ	25,7%	30,0%	27,3%	29,8%
Συνολικές δημόσιες δαπάνες ως % ΑΕΠ	30,3%	43,1%	44,5%	51,6%

Εικόνα 1 Πηγή: ΥΠΕΘΟ

Παρατηρούμε πως η αύξηση των εσόδων είναι πολύ μικρότερη από την αύξηση των δαπανών. Το ποσοστό φορολογικής επιβάρυνσης των Ελλήνων εξακολουθεί να είναι το μικρότερο της Ευρώπης ενώ το ποσοστό των δαπανών του ΑΕΠ έχει πάψει πια να είναι το μικρότερο της Ευρώπης αλλά φτάνει τον ευρωπαϊκό μέσο όρο²⁸. Ταυτόχρονα παρατηρείται εντυπωσιακή αύξηση των ανελαστικών δαπανών από 51% των συνολικών δαπανών του Γενικού Προϋπολογισμού του Κράτους το 1980 στο 82% το 1990. Αυτό περιόρισε σημαντικά την ευχέρεια ελιγμών των οικονομικών αρχών καθώς επρόκειτο για δαπάνες που αφορούσαν τόκους και χρεολύσια.²⁹

Τα συμπεράσματα που μπορούν να βγουν από την πορεία των δημοσίων οικονομικών την δεκαετία του '80 είναι: 1) τα δημόσια έσοδα (παρά την αύξηση που σημείωσαν) υπολείπονταν σημαντικά και κατά πολύ των δημοσίων δαπανών, 2) τα δημοσιονομικά ελλείμματα της περιόδου 1980-90 οφείλονται κυρίως στην υστέρηση εσόδων και όχι απλώς στην ταχεία αύξηση των δαπανών καθώς και ότι 3) η μεγαλύτερη υστέρηση εσόδων συνέπιπτε με τις προεκλογικές περιόδους. Στις περιόδους αυτές υπήρχε σαφής χαλάρωση των φοροεισπρακτικών μηχανισμών. Η υστέρηση των φορολογικών εσόδων (σε σχέση με τα προβλεπόμενα από τον Προϋπολογισμό) και η

²⁵ Βούλγαρης Γ. (2001) ό.π.

²⁶ ΟΟΣΑ (2001), Οικονομική Έρευνα, Ελλάδα στο Ιορδάνογλου, Χρυσάφης (2008, αν/ση 2012), *Η Ελληνική Οικονομία στη 'Μακρά Διάρκεια' 1954-2005*, Πόλεις, Αθήνα

²⁷ Πηγή: ΥΠΕΘΟ

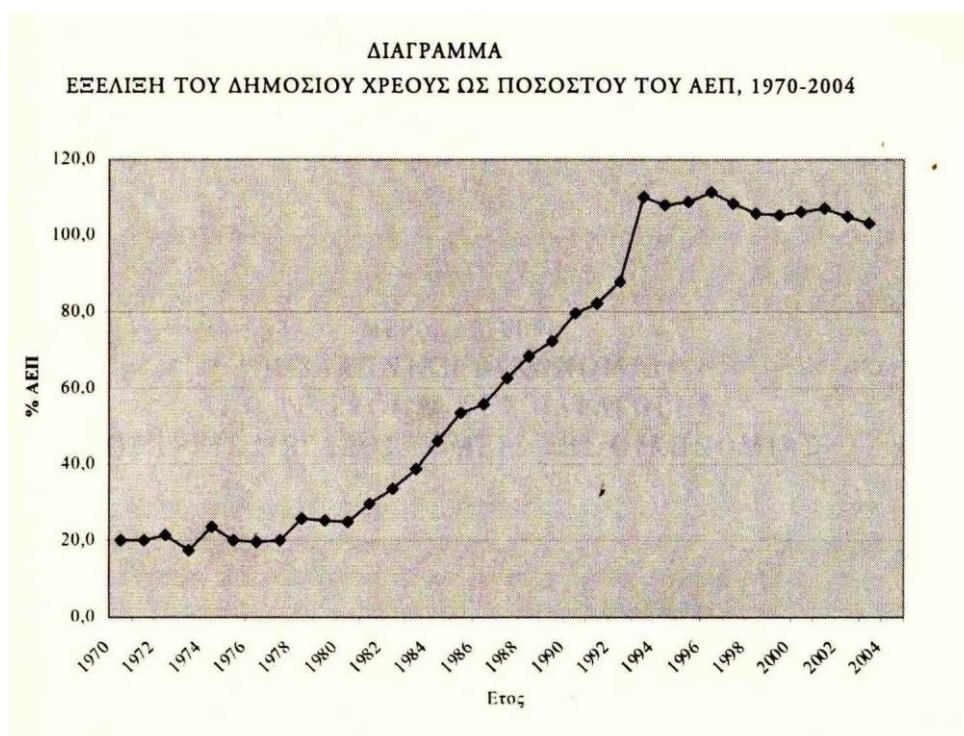
²⁸ Ιορδάνογλου Χρ. (2008), ό.π., σελ. 323

²⁹ Ιορδάνογλου Χρ. (2008), ό.π., σελ. 324

μείωσή τους σαν ποσοστού του ΑΕΠ, εμφανίζεται καθαρά σε όλα τα προεκλογικά έτη: 1981, 1985, 1989 και 1990.³⁰

Στην κατεύθυνση αυτή συνετέλεσαν τόσο οι αυξήσεις των κοινωνικών δαπανών, οι οποίες δεν συνδυάστηκαν και με αντίστοιχες αυξήσεις στις εισφορές. Συγκεκριμένα οι δαπάνες για κοινωνική προστασία αυξήθηκαν από 12.8% του ΑΕΠ το 1981 σε 16.7% το 1985 και 18.7% το 1989³¹. Την ίδια πορεία ακολούθησε και το έλλειμμα των Δημοσίων Επιχειρήσεων Κοινής Ωφέλειας (ΔΕΚΟ) το οποίο ανήλθε από 2.7% το 1980 στο 5.5% το 1985, με την προέλευση του να αφορά κυρίως δαπάνες μισθοδοσίας και αύξησης προσωπικού και όχι τόσο αύξηση των επενδύσεων.³²

Άμεσο αποτέλεσμα της συγκεκριμένης απόκλισης μεταξύ δημοσίων δαπανών και εσόδων ήταν η απογείωση του ελλείμματος γενικής κυβέρνησης και μαζί του των συνεχών αναγκών για νέους δανεισμούς. Συγκεκριμένα από 2.6% του ΑΕΠ το 1980, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας ξεπερνά το 10% και φτάνει το 1990 στο 16% του ΑΕΠ.³³ Οι ανάγκες κάλυψης των ελλειμμάτων αύξαναν τον δανεισμό και μαζί του και το δημόσιο χρέος, η ανοδική πορεία του οποίου, καθ' όλη την διάρκεια της δεκαετίας αποτυπώνεται στο παρακάτω διάγραμμα (Εικόνα 2)³⁴

Εικόνα 2 Πηγή: ΥΠΕΘΟ

³⁰ Ιορδάνογλου Χρ. (2008), ό.π., σελ. 324

³¹ Πηγή: ΥΠΕΘΟ στο Βούλγαρης Γ. (2001), ό.π., σελ. 166

³² Βούλγαρης Γ. (2001), ό.π., σελ. 166

³³ Ιορδάνογλου Χρ. (2008), ό.π., σελ. 144-145

³⁴ Πηγή: ΥΠΕΘΟ

Όπως αποτυπώνεται στο διάγραμμα (Εικόνα2), το χρέος γενικής κυβέρνησης αυξήθηκε από 34.5% του ΑΕΠ το 1981 στο 54.7% το 1985, για να φτάσει στο 69.9% το 1989. Η συνεχής αυτή αύξηση του δημοσίου χρέους απαιτούσε αυξανόμενους πόρους για την εξυπηρέτησή του, οι οποίοι ως ποσοστό των δημοσίων εσόδων αυξήθηκαν από 13.2% το 1981 σε 25% το 1985 και 39% το 1990³⁵³⁶.

Η αντανάκλαση του δημοσιονομικού εκτροχιασμού στην γενικότερη εικόνα της ελληνικής οικονομίας παρατηρείται στον παρακάτω πίνακα (Εικόνα 3)

ΡΥΘΜΟΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ, ΠΛΗΘΩΡΙΣΜΟΣ, ΑΝΕΡΓΙΑ ΙΣΟΖΥΓΙΟ ΤΡΕΧΟΥΣΩΝ ΣΥΝΑΛΛΑΓΩΝ ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΚΕΦΑΛΗ ΑΕΠ, 1980-1990					
Έτος	Ρυθμός ανάπτυξης %	Πληθωρισμός (ΓΔΤΚ) %	Ανεργία %	Ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών ως % του ΑΕΠ	Κατά κεφαλή ΑΕΠ (\$)
1980	0,7	24,9	2,7	0,6	5030
1981	-1,6	24,5	4,0	1,7	4575
1982	-1,1	21,1	5,8	-1,8	4741
1983	-1,1	20,2	7,9	-2,8	4262
1984	2,0	18,5	8,1	-2,5	4121
1985	2,5	19,3	7,8	-4,5	4085
1986	0,5	23,0	7,4	-3,6	4798
1987	-2,3	16,4	7,4	-0,8	5576
1988	4,3	13,5	7,7	-1,8	6459
1989	3,8	13,7	7,5	-4,3	6683
1990	0,0	20,4	7,0	-4,7	8219
Πηγή: ΥΠΕΘΟ					

Εικόνα 3 Πηγή: ΥΠΕΘΟ

Από το 1980/81 μέχρι το 1994 η ελληνική οικονομία εισέρχεται σε μια φάση σχεδόν πλήρους αναπτυξιακής στασιμότητας. Ο μέσος ρυθμός ανόδου του ΑΕΠ ήταν πολύ χαμηλός όχι μόνο σε σύγκριση με το παρελθόν αλλά και σε σύγκριση με τον ρυθμό ανόδου που πετύγχαναν οι περισσότερες χώρες της Ευρώπης και του ΟΟΣΑ. Τόσο η φάση της επιβράδυνσης όσο και αυτή της στασιμότητας χαρακτηρίζονται από υψηλούς ρυθμούς ανόδου του πληθωρισμού.³⁷

³⁵ Πηγή: ΥΠΕΘΟ (1998)

³⁶ Βούλγαρης Γ. (2001), ό.π., σελ. 168

³⁷ Ιορδάνογλου, Χρ. (2008), ό.π., σελ. 14

1.2.3 ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΣΗΣ

Οι χρόνιες παθολογίες της ελληνικής οικονομίας, η προσπάθεια μείωσης της διαφοράς από τους εταίρους στην ΕΟΚ καθώς και –κυρίως- η οικονομική πολιτική των πρώτων χρόνων της δεκαετίας του '80, αναγκάζουν την νεοεκλεγείσα κυβέρνηση Παπανδρέου το 1985 να εφαρμόσει το λεγόμενο «Πρόγραμμα Οικονομικής Σταθεροποίησης και Ανάκαμψης», με τον Κώστα Σημίτη, κύριο εμπνευστή και εισηγητή του, να αναλαμβάνει και τον εκτελεστικό ρόλο του υπουργού Εθνικής Οικονομίας. Όπως αναφέρει ο ίδιος ο κ. Σημίτης, η επιδείνωση του ισοζυγίου πληρωμών, η αύξηση του ελλείμματος τρεχουσών συναλλαγών σε ύψος ρεκόρ³⁸, η επιτάχυνση του πληθωρισμού³⁹ η άνοδος του κόστους εργασίας, η απώλεια ανταγωνιστικότητας, οι σημαντικές υπερβάσεις των δημοσιονομικών και νομισματικών στόχων, η έντονη αποδυνάμωση του παραγωγικού τομέα της οικονομίας και η κατακόρυφη αύξηση των δανειακών αναγκών του δημοσίου τομέα,⁴⁰ έκαναν επιτακτική την ανάγκη υλοποίησης ενός σταθεροποιητικού προγράμματος. Ο εκτροχιασμός των δημοσιονομικών δεικτών σύμφωνα με τον Κ. Σημίτη συνοδευόταν από την σημαντική αποδυνάμωση του παραγωγικού τομέα και της απόδοσης των επενδύσεων οι οποίες επηρεάστηκαν καθοριστικά από την άνοδο των επιτοκίων δανεισμού, με αποτέλεσμα το 40% των επιχειρήσεων να εμφανίζουν πλέον ζημιές στους ισολογισμούς τους. Την κατάσταση επιβάρυνε καθοριστικά η άνοδος του κόστους εργασίας η οποία είχε ακόμα μεγαλύτερη επίπτωση στην αποδυνάμωση των επενδύσεων, όπως θα δούμε και στο τρίτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας.

Μέσα σε αυτό το οικονομικό κλίμα η νέα οικονομική πολιτική είχε συγκεκριμένους στόχους αλλά και οριοθετημένη χρονική διάρκεια τα δύο χρόνια προκειμένου να μην δοθεί η εντύπωση μιας συνεχούς περιοριστικής πολιτικής⁴¹. Στους στόχους του προγράμματος περιλαμβάνονταν η εξασφάλιση ισορροπίας στις εξωτερικές πληρωμές της χώρας, ώστε να πάψει το ισοζύγιο πληρωμών να είναι ο κύριος περιοριστικός παράγοντας στην οικονομική ανάπτυξη, η ταχύτερη μείωση του πληθωρισμού για να βελτιωθεί η ανταγωνιστικότητα της οικονομίας και η αναδιανομή των παραγωγικών πόρων από την εγχώρια κατανάλωση –ιδιωτική και δημόσια- στις επενδύσεις και τις εξαγωγές. Για να επιτευχθούν οι στόχοι αυτοί θα έπρεπε να επέλθει

³⁸ 3,3 δισεκ δολάρια, σχεδόν 10% του ΑΕΠ, πηγή: ΥΠΕΘΟ, 1985

³⁹ Ο πληθωρισμός στο Β' εξάμηνο του 1985 έφτασε στο 25%, ενώ είχε κρατηθεί τεχνητά χαμηλότερα το Α' εξάμηνο λόγω της καθυστέρησης αναπροσαρμογής των τιμολογίων των ΔΕΚΟ, πηγή: ΥΠΕΘΟ, 1986 στο Σημίτης κ.α. (1989), *Η Πολιτική της της οικονομικής σταθεροποίησης*, Γνώση, Αθήνα, σ. 12

⁴⁰ Οι δανειακές ανάγκες του ελληνικού δημοσίου είχαν στο 17.6% του ΑΕΠ το 1985, Πηγή: ΥΠΕΘΟ

⁴¹ Σημίτης κ.α (1989), ό.π., σελ. 13

συγκράτηση του κόστους εργασίας, σημαντική και διαρκής μείωση των ελλειμμάτων του δημοσίου τομέα, περιορισμός του ρυθμού αύξησης της νομισματικής και πιστωτικής επέκτασης και ενίσχυση των παραγωγικών δομών της οικονομίας.⁴²

Η δέσμη σταθεροποιητικών μέτρων που έθεσε σε εφαρμογή η κυβέρνηση τον Οκτώβριο του 1985 περιελάμβανε κυρίως τα εξής μέτρα: υποτίμηση της δραχμής κατά 15%, προκαταβολές ίσες με συγκεκριμένο ποσοστό της αξίας ορισμένων κατηγοριών - εισαγωγών, τροποποίηση του συστήματος της ΑΤΑ ώστε η αναπροσαρμογή των μισθών να γίνεται με βάση τον προβλεπόμενο και όχι τον καταγεγραμμένο πληθωρισμό (μετά την αφαίρεση της επίπτωσης του εισαγόμενου πληθωρισμού), μείωση των δανειακών αναγκών του δημόσιου τομέα κατά 4 εκατοστιαίες μονάδες του ΑΕΠ τόσο το 1986 όσο και το 1987 και εφαρμογή πιο αυστηρής νομισματικής πολιτικής, με στόχο την επιβράδυνση του ρυθμού αύξησης των εγχώριων πιστώσεων και τη βαθμιαία διαμόρφωση θετικών πραγματικών επιτοκίων για όλες τις κατηγορίες δανείων»⁴³.

Σε γενικές γραμμές και παρά τις όποιες εξωτερικές επιδράσεις –θετικές ή αρνητικές- στην ελληνική οικονομία το πρόγραμμα πέτυχε κατά μεγάλη προσέγγιση τους στόχους, γεγονός που απομονώνει την διετία 1985-1987 από την κριτική των μελετητών για τις επιπτώσεις και επιδόσεις της οικονομικής πολιτικής της δεκαετίας του '80. Μετά από την διετία εφαρμογής του προγράμματος σταθερότητας το 1987 το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών περιορίστηκε μόλις στο 2.6% του ΑΕΠ και αυξήθηκε η εισροή ιδιωτικών κεφαλαίων με αποτέλεσμα να μηδενιστεί ο εξωτερικός δανεισμός για εκείνη την χρονιά, παρά την επιβράδυνση του όγκου του διεθνούς εμπορίου, την ανοδική τάση των επιτοκίων στις χρηματαγορές και την αναβολή πληρωμών από την ΕΟΚ δαπανών του 1987 για το 1988. Στον περιορισμό του πληθωρισμού το πρόγραμμα δυσκολεύτηκε περισσότερο λόγω της επιβολής αύξησης του ΦΠΑ που τον συγκράτησε ψηλά μέχρι το καλοκαίρι του 1987 όπου κατέγραψε την σημαντικότερη πτώση ενώ το ίδιο συνέβη και με τις δανειακές ανάγκες του δημοσίου τομέα οι οποίες παρέμειναν ψηλά (13.4% του ΑΕΠ) λόγω υστέρησης στα έσοδα, υπέρβασης των δαπανών του τακτικού προϋπολογισμού, αύξησης του ελλείμματος διαχείρισης υγρών καυσίμων και άλλων λογαριασμών εξόδων του δημοσίου και διεύρυνσης των ελλειμμάτων της κοινωνικής ασφάλισης. Οι τελευταίες αστοχίες του προγράμματος αποδίδονται από Σημίτη, Γκαργκάνια, Θωμόπουλο και Σπράο στην απροθυμία πλήρους εφαρμογής της

⁴² Σημίτης κ.α (1989), ό.π., σελ. 14

⁴³ Bryant R., Γκαργκάνιας Ν., Τάβλας Γ. (2002), Οικονομικές επιδόσεις και προοπτικές της Ελλάδος, Τράπεζα της Ελλάδος, The Brookings Institute, Αθήνα-Ουάσιγκτον, σελ. 19

πολιτικής μείωσης των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και εξυγίανσης του δημοσίου τομέα από την υπόλοιπη κυβέρνηση⁴⁴.

Το πρόγραμμα οικονομικής σταθεροποίησης όμως δεν άφησε μόνο οικονομικό αποτύπωμα αλλά σύμφωνα με πολλούς αναλυτές κι ένα ισχυρότατο πολιτικό στίγμα, ειδικά στο ΠΑΣΟΚ, το οποίο καθόρισε την μετέπειτα πορεία του για αρκετά χρόνια. Σύμφωνα με τον Μ. Σπουρδαλάκη με την υλοποίηση του προγράμματος περιθωριοποιήθηκαν οι πολιτικές κοινωνικού προσανατολισμού και συνδέθηκαν με την επίτευξη στόχων από την οικονομική πολιτική και δημοσιονομική πολιτική.⁴⁵ Η στροφή μάλιστα αυτή δεν μπορεί να θεωρηθεί συγκυριακή σύμφωνα με τον ίδιο αναλυτή αλλά ένδειξη αλλαγής πολιτικού προσανατολισμού του Κινήματος συνολικά, ο οποίος ερχόταν σε κατάφορη αντίθεση με τη ρητορεία, το κλίμα αλλά και τις κοινωνικές αναμονές που είχαν χαρακτηρίσει τις εκλογές που μόλις είχε ανανεώσει την κυβερνητική του θητεία.⁴⁶ Η πραγματικότητα βέβαια των αριθμών καταδεικνύει πως το πρόγραμμα ήταν μονόδρομος.

Στο επίπεδο της πολιτικής φυσιогνωμίας του ΠΑΣΟΚ, το Σταθεροποιητικό Πρόγραμμα του 1985-1987 υπήρξε ταυτόχρονα η πρώτη κυβερνητική εφαρμογή βασικών κατευθύνσεων του εκσυγχρονιστικού ρεύματος, πρόγευση του εκσυγχρονιστικού μέλλοντος της επόμενης δεκαετίας, αλλά και το κομβικό σημείο χωρίς επιστροφή από το οποίο εκκινεί η εφαρμογή, στην Ελλάδα, οικονομικής πολιτικής με φιλελεύθερη έμπνευση. Ο Κ. Σημίτης διατυπώνει ξεκάθαρα την πολιτική, και όχι τεχνική, θέση ότι το Πρόγραμμα επέδρασε και στις πολιτικές και ιδεολογικές εξελίξεις, καθώς οδήγησε την κοινωνία –αλλά και τον «προοδευτικό χώρο»– σε μια «αναγκαία προσαρμογή»: Στη συνειδητοποίηση ότι «οι πολιτικοί και οικονομικοί χειρισμοί πρέπει να είναι σύμφωνοι με το δοσμένο γενικότερο πλαίσιο γιατί αλλιώς οδηγούν σε αδιέξοδα» και ότι «η πολιτική πρέπει να συμβιβάζεται με τις νομοτέλειες της μεικτής οικονομίας».⁴⁷

Η εφαρμογή του προγράμματος όπως ήταν επόμενο, προκάλεσε και εσωκομματική κρίση, ιδιαίτερα με τα στελέχη του ΠΑΣΟΚ στους συνδικαλιστικούς χώρους, που αντιδρούν ανοιχτά και έντονα ενώ ταυτόχρονα ξεσπά κι ένα μεγάλο απεργιακό κύμα. Η ηγεσία προχωρεί σε διαγραφές πολλών συνδικαλιστικών και όχι

⁴⁴ Σημίτης κ.α (1989), ό.π.

⁴⁵ Σπουρδαλάκης, Μ. (επιμ. 1998) , ό.π., σελ. 63

⁴⁶ Σπουρδαλάκης, Μ. (επιμ. 1998) , ό.π., σελ. 64

⁴⁷ Σημίτης κ.α (1989), ό.π.

μόνο στελεχών, μεταξύ των οποίων ο Γ. Αρσένης⁴⁸, ο οποίος διαφώνησε με το σταθεροποιητικό πρόγραμμα λιτότητας. Η συνδικαλιστική παράταξη του ΠΑΣΟΚ (ΠΑΣΚΕ) διασπάται. Η εξέλιξη αυτή αλλάζει τους συσχετισμούς στο εσωτερικό της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδος (ΓΣΕΕ), όπου η πλειοψηφία περνά, σε συνεργασία με τους διαγραμμένους συνδικαλιστές του ΠΑΣΟΚ, στην Αριστερά, όπου κατόπιν δικαστικής απόφασης ανατρέπεται η εκλεγμένη διοίκηση της ΓΣΕΕ και διορίζεται νέα, ουσιαστικά, «μονοπαράταξιακή» από στελέχη της ΠΑΣΚΕ που είναι πιστά στη γραμμή της κομματικής νομιμότητας. Έτσι, επέρχεται διάσπαση και στο συνδικαλιστικό χώρο. Οι διαγραμμένοι συνδικαλιστές του ΠΑΣΟΚ ιδρύουν νέα συνδικαλιστική παράταξη: τη Σοσιαλιστική Συνδικαλιστική Εργατοϋπαλληλική Κίνηση (ΣΣΕΚ)⁴⁹

Οι αντιδράσεις αυτές και οι έντονες κοινωνικές διαταραχές και οι αναταράξεις στο εσωτερικό του κόμματος θεωρούνται καταλυτικές στην παραίτηση Σημίτη και την αντικατάσταση του από τον Δημήτρη Τσοβόλα, έναν πολιτικό λαϊκότερης προέλευσης και απήχησης και κοντινότερο στο πνεύμα και την νοοτροπία του Ανδρέα Παπανδρέου, η οποία δεν σήμανε μόνο αλλαγή σκυτάλης καθηκόντων αλλά και εγκατάλειψη του προγράμματος σταθεροποίησης.

Παρ' όλα αυτά και όπως σημειώνει ο οικονομολόγος και πολιτικός επιστήμονας Νίκος Νικολάου, η ανάθεση και μόνο των συγκεκριμένων καθηκόντων στον Σημίτη το 1985 υποδηλώνει κάποια χαρακτηριστικά του τότε ηγέτη του ΠΑΣΟΚ. «Ως χαρακτήρες, νοοτροπία και συμπεριφορά, Παπανδρέου και Σημίτη ήσαν οι δύο αντίθετοι πόλοι. Ανοιχτός και γενναιόδωρος σε αισθήματα ο ένας, εσωστρεφής και μίζερος ο άλλος. Τολμηρός και έτοιμος για ανατροπές ο ένας, μετρημένος και συμβιβαστής ο άλλος. Παρ' ότι όμως ο Παπανδρέου «δεν πήγαινε» τον Σημίτη και ήταν έκδηλη η αμοιβαία αντιπάθεια, ακριβώς επειδή ο Ανδρέας ήταν μεγάλος ηγέτης και δεν άφηνε τα προσωπικά του αισθήματα να επηρεάζουν τις πολιτικές του επιλογές, χρησιμοποίησε σε όλες σχεδόν τις κυβερνήσεις του τον Κώστα Σημίτη εκτιμώντας τα βασικά του προτερήματα που ήσαν η μεθοδικότητα και η εργατικότητα. Και επειδή ακόμη ο Ανδρέας πίστευε στη σημειολογία, διάλεξε για εφαρμογή του σταθεροποιητικού τον Σημίτη για τον πρόσθετο λόγο ότι μόνο ένας συντηρητικός πολιτικός που δεν έκρυβε την αλλεργία του για τους πασόκους, μόνο ένας πολιτικός που συντηρούσε καλές σχέσεις με Ευρωπαίους πολιτικούς, μπορούσε να αντέξει και να φέρει εις πέρας αυτή τη δύσκολη και βίαιη

⁴⁸ Προκάτοχος του Κ. Σημίτη στο Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας

⁴⁹ Βερναρδάκης, Χ. –Μαυρή, Γ., (1988), Πάλη των τάξεων και πολιτικά κόμματα 1985-1987, περ. Θέσεις, τευχ. 22.

προσαρμογή της οικονομίας σε καθεστώς σταθεροποίησης. Και ο Ανδρέας δικαιώθηκε στην επιλογή του, αφού πράγματι ο Σημίτης με προτεσταντική ηθική, αλλά και αδιαλλαξία εφάρμοσε τη σταθεροποιητική πολιτική του και η ΕΟΚ τον στήριξε αμέσως παραχωρώντας μας ένα δάνειο 1,75 δισ. ecu που χορηγήθηκε τμηματικά στη διάρκεια της διετίας. Με την υπουργοποίηση Σημίτη, ο Ανδρέας σηματοδότησε τρία χρόνια μετά την αντίστοιχη μεταστροφή του Μιτεράν στη Γαλλία την εγκατάλειψη των σοσιαλιστικών πειραματισμών».⁵⁰

1.3 ΣΤΑ ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΤΙΚΑ ΘΡΑΝΙΑ (1989-1993)

1.3.1 ΕΠΑΝΑΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ – Ο ΠΡΩΙΜΟΣ «ΤΡΙΤΟΣ ΔΡΟΜΟΣ»

Το ΠΑΣΟΚ, μετά από μια σειρά εκλογικών περιπετειών κατά την λήξη της δεκαετίας του '80 στην οποία συνέβαλε καθοριστικά ο δικός του εκλογικός νόμος⁵¹ προσαρμόζεται στα νέα δεδομένα της εποχής, εντάσσεται στη Σοσιαλιστική Διεθνή - την οποία παλαιότερα χαρακτήριζε «σωσίβιο του σύγχρονου μονοπωλιακού καπιταλισμού»,⁵² ή «πρωτοπορία του ΝΑΤΟ και του μονοπωλιακού κεφαλαίου στην Ευρώπη»⁵³ και αποδέχεται τους όρους της Συνθήκης του Μάαστριχτ, οι οποίοι προβλέπουν πειθαρχημένη οικονομική πολιτική και ισορροπημένα δημοσιονομικά για τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, προκειμένου να μπου στην Οικονομική Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ).

Η παραμονή του ΠΑΣΟΚ στην αντιπολίτευση, εκτός από τις λυτρωτικές εξελίξεις που επέφερε στο ζήτημα των σκανδάλων της δεκαετίας του '80, του Ειδικού Δικαστηρίου στο οποίο σύρθηκε και τελικά δικαιώθηκε ο Ανδρέας Παπανδρέου κλπ προσέφερε στο σοσιαλιστικό κόμμα της Ελλάδας τον χρόνο και την δυνατότητα να επανακαθορίσει τον ρόλο και την θέση του στο πολιτικό στερέωμα, ισορροπώντας ανάμεσα στις ιστορικές του ρίζες, την κυβερνητική του φθορά, τις αντιπολιτευτικές ανάγκες και τις σύγχρονες απαιτήσεις της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας που του έδειχναν ποιο θα πρέπει να είναι το πολιτικό του μέλλον⁵⁴. Το κόμμα ανασυστάθηκε στην οργανωτική του βάση, επανήλθε στους μαζικούς χώρους εργασίας και άσκησης

⁵⁰ Νικολάου, Ν., (12.01.2008), Αφηγήσεις: Η σταθεροποίηση της οικονομίας από τον Σημίτη, Η Καθημερινή, σελ. 8 | <http://www.kathimerini.gr/309847/article/epikairothta/ellada/afhghseis-h-staderopoihsh-ths-oikonomias-apo-ton-shmith>

⁵¹ Νόμος 1847/1989 γνωστός και ως «Νόμος Κουτσόγιωργα»

⁵² Συνέντευξη του Α. Παπανδρέου, τον Οκτώβριο του 1978, στη γαλλική εφημερίδα «Liberation».

⁵³ Αναφορά του Α. Παπανδρέου στη γερμανική σοσιαλδημοκρατία σε ομιλία του στις 10/7/1976, Μηνιαίο Ενημερωτικό Δελτίο, ΠΑΣΟΚ, 1976

⁵⁴ Καρακούσης Α, (2006), Μετέωρη Χώρα, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της ΕΣΤΙΑΣ

πολιτικής (συνδικάτα, επιμελητήρια, επαγγελματικές ενώσεις, αυτοδιοίκηση), μέσω των οποίων πολλές φορές οργανώθηκε η σκληρή και με λαϊκίστικα χαρακτηριστικά⁵⁵ αντιπολιτευτική στρατηγική που έπληξε την κυβέρνηση Μητσοτάκη.

Χαρακτηριστικό της αντιπολιτευτικής περιόδου όμως του ΠΑΣΟΚ υπήρξε και η πολιτική του αναπροσαρμογή στα πρότυπα της σύγχρονης Σοσιαλδημοκρατίας, με στοιχεία της πολιτικής στροφής που είχαν άμεσα αποτελέσματα στην μεταβολή της πολιτικής του φυσιογνωμίας τόσο πριν τις εκλογές του 1993 όσο πολύ περισσότερο και κατά την περίοδο διακυβέρνησης 1993-1996.

Ο πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ Α. Παπανδρέου, τον Ιούλιο του 1991 εκφωνεί στην Μαδρίτη, το πλαίσιο συνάντησης Σοσιαλιστών ηγετών της Ευρώπης, βαρυσήμαντη ομιλία⁵⁶, βασισμένη στα νέα δεδομένα που διαμορφώθηκαν μετά την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού και τον σύγχρονο ρόλο των σοσιαλιστικών και σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων στην νέα πραγματικότητα. Στην ομιλία αυτή που θα παρατηρήσουμε πιο αναλυτικά παρακάτω, ήδη διαφαίνεται η νέα πορεία που χαράσσει το ΠΑΣΟΚ, προσαρμοσμένη την Συνθήκη του Μάαστριχτ και την απελευθέρωση των χρηματοπιστωτικών αγορών. Τον Σεπτέμβριο του 1992 σε συνέντευξη του στα ΝΕΑ⁵⁷ ο Α. Παπανδρέου θα θέσει ως πρώτη προτεραιότητα για την μελλοντική κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ την οικονομία, παρουσιάζοντας συγκεκριμένα μέτρα που σχεδιάζονται μεταξύ των οποίων, «η αύξηση των δημοσίων εσόδων μέσω της πάταξης της φοροδιαφυγής», «το άνοιγμα του κράτους στην υγιή ιδιωτική επιχειρηματικότητα» καθώς και «η προσαρμογή των κοινωνικών παροχών στις σύγχρονες ανάγκες». Προφανώς είχαν περιέλθει σε γνώση του προέδρου του ΠΑΣΟΚ οι μετρήσεις κοινής γνώμης⁵⁸ που αναγνώριζαν ως κύρια αδυναμία του κόμματος την οικονομική πολιτική που άσκησε κατά την δεκαετία του '80 και εξέθετε τον νέο προγραμματισμό και την αλλαγή κατεύθυνσης στον κρίσιμο αυτόν τομέα της πολιτικής του.

Οι διαχειριστικές ανεπάρκειες της κυβέρνησης Μητσοτάκη, οι ανορθολογικές επιλογές της, η έλλειψη συνοχής και οι κοινωνικές αντιδράσεις και κινητοποιήσεις που προκλήθηκαν δημιούργησαν συνθήκες σύντομης επανόδου του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, το ΠΑΣΟΚ αναγκάστηκε να προσφύγει στη συνδρομή

⁵⁵ Πανταζόπουλος Α. (2011), Λαϊκισμός και εκσυγχρονισμός 1965-2005 - Απορίες και κίνδυνοι μιας μαχητικής συμβίωσης, βιβλιοπωλείον της ΕΣΤΙΑΣ, Αθήνα, σελ. 88-90

⁵⁶ Παπανδρέου Α. (10.7.1991) Ομιλία στο πλαίσιο της Συνόδου των Ευρωπαϊκών Σοσιαλιστών, Πανεπιστήμιο Complutense, Μαδρίτη.

⁵⁷ Παπανδρέου Α. (14.09.1992) Συνέντευξη στην Εφημερίδα «ΤΑ ΝΕΑ» και τον δημοσιογράφο Γιάννη Φάτση.

⁵⁸ Λούλης Γ. (1995), Η Κρίση της Πολιτικής στην Ελλάδα, Ι. Σιδέρης, Αθήνα

επιχειρημάτων τεχνοκρατικού ρεαλισμού, οποίος είχε καταστεί ηγεμονικός πλέον ως τρόπος άσκησης της πολιτικής, είτε μέσα από τις αστοχίες της κυβέρνησης της ΝΔ είτε από τις βραχύβιες κυβερνήσεις συνεργασίας κι εθνικής ενότητας (1989, 1990).⁵⁹ Ο ρεαλισμός αυτός ο οποίος είχε τις ρίζες του στο πρώιμο εκσυγχρονιστικό εγχείρημα του προγράμματος σταθεροποίησης (1985-1987), γινόταν τώρα απόλυτος και καθολικός. Ήταν ένας λόγος που προσανατόλιζε την νομιμοποιητική βάση των πολιτικών και διαχειριστικών προτάσεων των κομμάτων σε αγοραίας λογικής επιχειρήματα, τα οποία γίνονταν ισχυρότερα από την δημοσιονομική πειθαρχία που επέβαλαν οι ανάγκες σύγκλισης με την ΕΕ.⁶⁰

Παράλληλα με την οικονομία, το ΠΑΣΟΚ, από την αντιπολιτευτική κιόλας περίοδο, είχε ανασκευάσει την στάση του απέναντι στην ευρωπαϊκή πορεία της χώρας⁶¹ και είχε ενσωματώσει πλήρως στην φιλοσοφία και την στρατηγική των ευρωπαϊκών συνθηκών στο σύνολο των εφαρμοζόμενων πολιτικών και προγραμμάτων. Ως προς την αντιμετώπιση της Ενωμένης Ευρώπης, το ΠΑΣΟΚ ήταν πλέον ένα αμιγώς φιλοευρωπαϊκό σοσιαλιστικό κόμμα⁶².

Από την προεκλογική κιόλας ρητορική αλλά και το κυβερνητικό πρόγραμμα φαινόταν ξεκάθαρα η προσπάθεια του ΠΑΣΟΚ να παρουσιαστεί ενώπιον του εκλογικού σώματος ως «υπεύθυνο κόμμα», το οποίο μάλιστα «έχει διδαχθεί από τα λάθη του παρελθόντος».⁶³ Αποφεύγονται αναφορές στα κοινωνικά ιδανικά που διετύπωνε ή υπαινισσόταν, απεμπολήθηκε ακόμα και το «Συμβόλαιο με το Λαό» και κινήθηκε περισσότερο στο πνεύμα του αγγλικού Εργατικού Κόμματος υπό τον Μπλερ, ή του γαλλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος μετά το 1984 ή ακόμη του PSOE του τέλους της δεκαετίας του 1980⁶⁴. Το όχημα ΠΑΣΟΚ είχε μπει πια στην τροχιά του «Τρίτου Δρόμου».

1.4 ΕΠΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ (1993-1996)

1.4.1 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ

Με την ανάληψη της κυβερνητικής ευθύνης και πάλι το 1993 το ΠΑΣΟΚ, υπέβαλε το αναθεωρημένο Πρόγραμμα Σύγκλισης 1994-1999, (που τροποποιούσε το αντίστοιχο της ΝΔ για τα έτη 1993-1998) που είχε προηγηθεί, σύμφωνα με το οποίο,

⁵⁹ Σπουρδαλάκης Μ. (1998) ό.π., σελ. 66

⁶⁰ Σπουρδαλάκης Μ. (1998) ό.π., σελ. 67

⁶¹ Σε σχέση με την ρητορική του προ και κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80

⁶² Καρακούσης Α., (2006), Μετέωρη..., ό.π.

⁶³ Παπανδρέου, Α., (3.10.1993), Κεντρική προεκλογική ομιλία στην Αθήνα.

⁶⁴ Σπουρδαλάκης Μ. (1998) ό.π., σελ. 67

και με στόχο την ισότιμη συμμετοχή στην ΟΝΕ, κατά τα έτη 1994-1996 η προσπάθεια θα επικεντρωνόταν στην επίτευξη μακροοικονομικής, δημοσιονομικής και νομισματικής σταθερότητας, ενώ η δεύτερη περίοδος θα επικεντρωνόταν στην αναπτυξιακή διαδικασία και την αναδιάρθρωση της οικονομίας, μέσω της επιτάχυνσης των ιδιωτικοποιήσεων και της αποτελεσματικότερης απορρόφησης των κονδυλίων του Β' ΚΠΣ.⁶⁵

Το στίγμα των νέων προτεραιοτήτων της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ στην οικονομία, δόθηκε από την συγκρότηση του υπουργικού συμβουλίου. Με εξαίρεση ίσως, τον Γ. Γεννηματά, όλα τα οικονομικά υπουργεία κατέχονται από κοινοβουλευτικά και μη, στελέχη με καθαρά τεχνοκρατικό προσανατολισμό και με μικρή σχέση με το κόμμα⁶⁶. Η κατάσταση άλλωστε που είχε παραλάβει από την απελθούσα κυβέρνηση της ΝΔ δεν προσέφερε καμία δυνατότητα εφησυχασμού. Με το δημόσιο χρέος στο 110% του ΑΕΠ⁶⁷ (το είχε παραδώσει το ΠΑΣΟΚ στο 72% το 1989)⁶⁸ και το έλλειμμα στο 13,4% του ΑΕΠ (το είχε παραδώσει το ΠΑΣΟΚ στο 14.2%).⁶⁹ Όπως αναφέρει όμως ο Χρ. Ιορδάνογλου, η μεγάλη επιβάρυνση του προϋπολογισμού κατά τα έτη 1991-1993 προερχόταν από την διόγκωση των αναγκών για την εξυπηρέτηση του τεράστιου δημοσίου χρέους που κληρονομήθηκε από το ΠΑΣΟΚ. Κατά την διετία αυτή, οι δαπάνες για τόκους αποτελούσαν περίπου το 80% του συνολικού δημοσίου ελλείμματος⁷⁰. Επίσης, κατά την διετία 1991-1993 υπήρξαν μεγάλες αποκλίσεις ανάμεσα στις προβλέψεις και τις πραγματοποιήσεις των προϋπολογισμών, λόγω της υστέρησης των φορολογικών εσόδων και της αποτυχίας δραστηκής μείωσης των πρωτογενών δαπανών.⁷¹

Σε αυτό το οικονομικό περιβάλλον η νέα κυβέρνηση, γνωρίζοντας πως δεν έχει χρόνο τη διάθεση της, εξαιτίας και των δεσμεύσεων για την υλοποίηση των στόχων του Μάαστριχτ και των δυσκολιών στο δανεισμό για την κάλυψη των ελλειμμάτων, πήρε άμεσα οικονομικά μέτρα ενίσχυσης των εσόδων από τον προϋπολογισμό του 1994. Για τον στόχο αυτό αξιοποιήθηκε το γνώριμο μέτρο αύξησης των έμμεσων φόρων σε

⁶⁵ Λιαργκόβας, Π., - Πατρώνης, Β., (2004), Διλήμματα της οικονομικής πολιτικής, στο Κοινωνική αλλαγή στη σύγχρονη Ελλάδα (1980-2001), 9ο Επιστημονικό Συνέδριο, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 9-12 Απριλίου 2003, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα, σ. 427

⁶⁶ Σπουρδαλάκης Μ. (1998) ό.π., σελ. 69

⁶⁷ Βλ. Διάγραμμα Εικόνας 2, σελ. 18

⁶⁸ Πηγή: European Economy (2004) και Εισηγητική Έκθεση Προϋπολογισμού για το 2005 στο Ιορδάνογλου, Χρ. (2008), ό.π., σελ. 144

⁶⁹ Πηγή: 1) ΥΠΕΘΟ, Εθνικοί Λογαριασμοί, Βασικά Εθνικολογιστικά Μεγέθη, 2) European Economy (2004), 3) Εισηγητική Έκθεση Προϋπολογισμού για το 2005 στο Ιορδάνογλου, Χρ. (2008), ό.π., σελ. 146

⁷⁰ Ιορδάνογλου, Χρ. (2008), ό.π., σελ. 523

⁷¹ Ιορδάνογλου, Χρ. (2008), ό.π., σελ. 527

τσιγάρα και αλκοολούχα ποτά, τα οποία συνοδεύθηκαν από γενναία ρύθμιση εκκρεμών φορολογικών υποθέσεων. Παράλληλα ελήφθησαν μέτρα κατά του λαθρεμπορίου, ενώ ασκήθηκε πίεση στον ευρύ κύκλο των εμπορευομένων για την απόδοση του ΦΠΑ. Επρόκειτο για εφαρμογή του φαινομένου «fiscal drag» στην οικονομία, όπου η αύξηση των μισθών επιστρέφει ως καταβολή μιας σειράς έμμεσων φόρων. Τα μέτρα εφαρμόστηκαν άμεσα και παρουσίασαν υπεραποδόσεις δίνοντας ένα σαφές στίγμα σταθεροποίησης της οικονομίας προς το εσωτερικό και το εξωτερικό⁷².

Με την υιοθέτηση του Αναθεωρημένου Προγράμματος Σύγκλισης και την υλοποίηση του κατά την διετία 1994-1996, η ελληνική οικονομία απέκτησε μεγαλύτερη αξιοπιστία καθώς, εκτός από την αύξηση των εσόδων και την βελτίωση των αριθμών, περιορίστηκε η απόκλιση προβλέψεων και πραγματοποιήσεων από του στόχους του Μάαστριχτ. Οι τόκοι βέβαια του παρελθόντος, εξακολουθούσαν να αποτελούν βάρος και να εμποδίζουν την αποκλιμάκωση του συνολικού ελλείμματος του δημοσίου με τον απαιτούμενο ρυθμό. Από την άλλη υπήρξε μηδενισμός του ελλείμματος και μετατροπή του σε πρωτογενές πλεόνασμα από την πρώτη χρόνια (1994)⁷³.

1.4.2 ΜΕ ΠΥΞΙΔΑ ΤΟ ΜΑΑΣΤΡΙΧΤ

Πυξίδα της οικονομική πολιτικής που ακολουθήθηκε την διετία 1994-1996 (με ανάλογη συνέχεια που θα δούμε παρακάτω) υπήρξε η επίτευξη των κριτηρίων του Μάαστριχτ, προκειμένου η Ελλάδα να προλάβει το τρένο της ΟΝΕ. Τα κριτήρια αυτά ήταν συγκεκριμένα και σκιαγραφούσαν την οικονομική πολιτική που έπρεπε να ακολουθηθεί μέχρι τις αρχές του 2000: 1) Ο πληθωρισμός δεν έπρεπε να υπερβαίνει περισσότερο από 1.5 ποσοστιαίες μονάδες το μέσο όρο του πληθωρισμού των τριών χωρών της ΕΕ με τον μικρότερο πληθωρισμό. 2) Το δημόσιο έλλειμμα θα έπρεπε, μέσα στην ίδια προθεσμία, να βρίσκεται κάτω του 3% του ΑΕΠ. 3) Το δημόσιο χρέος της υποψήφιας χώρας, είτε δεν θα έπρεπε να υπερβαίνει το 60% του ΑΕΠ, είτε να δείχνει σαφή τάση μείωσης προς το ποσοστό αυτό. 4) Τα μακροπρόθεσμα επιτόκια δεν θα έπρεπε να είναι περισσότερο από 2 ποσοστιαίες μονάδες υψηλότερα από το μέσο επιτόκιο των τριών χωρών της ΕΕ με τον χαμηλότερο πληθωρισμό και 5) η δραχμή θα έπρεπε να είχε συμμετάσχει για δυο χρόνια –πριν το οριστικό της «κλείδωμα» με το

⁷² Καρακούσης Α., (2006), Μετέωρη..., ό.π., σελ. 246-247

⁷³ Ιορδάνογλου, Χρ. (2008), ό.π., σελ. 528

ευρώ- στον Μηχανισμό Συναλλαγματικών Ισοτιμιών του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος, χωρίς να έχει παραστεί ανάγκη υποτίμησής της.⁷⁴

Στο ζητούμενο των εσόδων, απαραίτητου εργαλείου δημοσιονομικής ισορροπίας το οποίο απεμπολήθηκε αρκετά κατά το παρελθόν, παρατηρείται αισθητή αύξηση το 1995 (36.5% του ΑΕΠ) σε σχέση με το 1990 (31.7%) ενώ και το χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ κατά την διετία 1994-1996 σταθεροποιείται, μετά τον περιορισμό του ελλείμματος και την επίτευξη των πρώτων πρωτογενών πλεονασμάτων. Ακόμα κατά την διετία παρατηρήθηκε μείωση των δημοσίων δαπανών κατά 2% περίπου το 1995 σε σχέση με το 1990⁷⁵, για πρώτη φορά από τότε που ανέλαβε το ΠΑΣΟΚ την διακυβέρνηση της χώρας και παρά την αύξηση των δαπανών για την εξυπηρέτηση του δημοσίου χρέους.⁷⁶

Οι αριθμοί βελτιώθηκαν εξαιτίας και της γενικότερης αναδιοργάνωσης θεσμών και υπηρεσιών διαχείρισης και ελέγχου των οικονομικών του κράτους, μέσα στην διετία αυτή, με αρμόδιο εκτελεστικό πολιτικό συντονιστή τον Αλέκο Παπαδόπουλο.⁷⁷ Θεσπίστηκαν μέτρα και οργανώθηκαν υπηρεσίες που βελτίωσαν την εισπρακτική ικανότητα του κράτους κι έκαναν αποτελεσματικότερη την τήρηση των στόχων. Κατά την διετία αυτή επιβλήθηκαν τα «αντικειμενικά κριτήρια» στην φορολόγηση πολυπληθών ομάδων επαγγελματιών και εμπόρων⁷⁸, θεσπίστηκαν αυστηρά μέτρα για την απόδοση του ΦΠΑ στο κράτος, δημιουργήθηκε το Σώμα Δίωξης Οικονομικού Εγκλήματος (ΣΔΟΕ) καθώς και Τοπικά και Περιφερειακά Ελεγκτικά Κέντρα που βελτίωσαν αισθητά τις επιδόσεις του κρατικού μηχανισμού στην αντιμετώπιση της φοροδιαφυγής⁷⁹.

Επιπλέον η Τράπεζα της Ελλάδος από το 1995 ακολούθησε την λεγόμενη πολιτική της «σκληρής δραχμής», προκειμένου να αποκλιμακώσει τον υψηλό πληθωρισμό και να προετοιμάσει το εθνικό νόμισμα για την είσοδό του στην ΟΝΕ. Η πολιτική αυτή σήμαινε σύνδεση της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής με άλλα νομίσματα χωρών με χαμηλό ρυθμό πληθωρισμού, καθιστώντας την αντιπληθωριστική πολιτική των νομισματικών αρχών περισσότερο αξιόπιστη. Το πείραμα πέτυχε, καθώς ο

⁷⁴ Ιορδάνογλου, Χρ. (2008), ό.π., σελ. 525

⁷⁵ Ιορδάνογλου, Χρ. (2008), ό.π., σελ. 325 και 335

⁷⁶ Ιορδάνογλου, Χρ. (2008), ό.π., σελ. 527

⁷⁷ Βουλευτής του ΠΑΣΟΚ και Υπουργός Οικονομικών 1994-1996, όπου διαδέχθηκε τον ασθενή Γ. Γεννηματά.

⁷⁸ Κοινωνικές ομάδες που μέχρι τότε παρουσίαζαν υψηλά ποσοστά φοροδιαφυγής ή φοροαποφυγής, βλ. Ιορδάνογλου, Χρ. (2008), ό.π.,

⁷⁹ Καρακούσης Α., (2006), Μετέωρη..., ό.π., σελ. 263

πληθωρισμός μειώθηκε από 11% το 1994, σε 4% το 1997.⁸⁰ Η στρατηγική της ΤτΕ ήρθε να επισφραγίσει την κυβερνητική πολιτική που ακολουθήθηκε από τον Μάιο του 1994, όταν η δραχμή δέχθηκε τις επιθέσεις των κερδοσκόπων. Η κυβέρνηση τότε επέλεξε να στηρίξει την ισοτιμία της δραχμής με κάθε θυσία προκειμένου να απέφυγε πιθανή νέα υποτίμηση που θα αύξανε την αναξιοπιστία του νομίσματος και της αντιπληθωριστικής πολιτικής. Το πολιτικό στίγμα αυτής της απόφασης έκανε σαφή πλέον την στροφή και την προσήλωση της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ στην υλοποίηση των κριτηρίων του Μάαστριχτ.⁸¹ Η κυβέρνηση του Α. Παπανδρέου ολοκληρώνει τον πολιτικό της κύκλο –κι ο ηγέτης της τον βιολογικό- με το ξεκίνημα του 1996, σε τελείως διαφορετικό πολιτικό, ιδεολογικό και στρατηγικό μήκος κύματος από αυτό που ξεκίνησε το 1981.

1.5 Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1996-2004

1.5.1 Η ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΤΗΣ ΟΝΕ ΚΑΙ Η ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ

Η άνοδος του Κώστα Σημίτη στην εξουσία, οριστικοποιεί την εγκατάλειψη των ανορθόδοξων πολιτικών της δεκαετίας του '80. Στο πεδίο της οικονομικής πολιτικής σχηματίζοντας την πρώτη του κυβέρνηση τον Ιανουάριο του 1996 ο Κ. Σημίτης, δεν παρέλαβε μόνο την σκυτάλη της εξουσίας από τον απερχόμενο Α. Παπανδρέου αλλά και της χαραγμένης πορείας προς την ΟΝΕ, στρατηγική η οποία ταυτιζόταν με την πολιτική ιδιοσυγκρασία και τα διαπιστευτήρια που ο ίδιος είχε δώσει ως υπουργός Εθνικής Οικονομίας την διετία 1985-1987 μέσα από την υλοποίηση του προγράμματος οικονομικής σταθεροποίησης και το όραμα του για «εκσυγχρονισμό»⁸², του οποίου ηγήθηκε πριν ακόμη αναλάβει τα ηνία της κυβέρνησης και του ΠΑΣΟΚ. Θεμέλιο του εκσυγχρονιστικού προγράμματος του Κ. Σημίτη αποτέλεσε η πεποίθηση ότι η Ελλάδα έπρεπε να ενταχθεί στον πυρήνα του ευρωπαϊκού εγχειρήματος, κάτι το οποίο περνούσε μόνο μέσα από την ένταξη στην ΟΝΕ. Για να επιτευχθεί αυτό, έπρεπε να ικανοποιηθούν απαρέγκλιτα οι προϋποθέσεις του Μάαστριχτ και η Ελλάδα να προλάβει την πρώτη φάση σύστασης της νομισματικής ενοποίησης. Με την έννοια αυτή ο

⁸⁰ Γκαργκάνας Ν., κ.α.. (2002), ό.π. , σελ. 84

⁸¹ Ιορδάνογλου, Χρ. (2008), ό.π., σελ. 530

⁸² Ο *εκσυγχρονισμός* υπήρξε το σημαντικότερο ιδεολογικό και πολιτικό πρόταγμα, της δεκαετίας του '90, το οποίο διατυπώθηκε από κύκλους διανοουμένων και συμπυκνώθηκε σε πολιτική στρατηγική από τον Κ. Σημίτη κατά την περίοδο διακυβέρνησής του και άσκησε ισχυρή επιρροή στις πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις. Βλ. Σ. Σακελλαρόπουλος, Π. Σωτήρης (2004), *Αναδιάρθρωση και Εκσυγχρονισμός. Κοινωνικοί και Πολιτικοί Μετασχηματισμοί στην Ελλάδα της Δεκαετίας του '90*, Παπαζήσης, Αθήνα.

εκσυγχρονισμός έγινε ταυτόσημος με τον εξευρωπαϊσμό, δηλαδή την διαδικασία εναρμόνισης ή συμμόρφωσης με τους τυπικούς κανόνες που είχαν συμφωνηθεί στην ΕΕ.⁸³ Την εργαλειοποίηση της εισόδου στην ΟΝΕ ως μέσου κρατικού και κοινωνικού εκσυγχρονισμού, περιγράφει ο Ν. Διαμαντούρος, εκ των διακεκριμένων διανοουμένων-υποστηρικτών του προτάγματος: «μια ισχυρή δύναμη, ικανή να παράσχει επαρκή υποστήριξη και να προσδώσει δυναμική στις κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις που λειτουργούν ως φορείς της μεταρρυθμιστικής κουλτούρας, προκειμένου να προχωρούν σε μεταρρυθμίσεις, εξορθολογισμό των δομών και γενικότερες αλλαγές στην ελληνική οικονομία και πολιτική, αναγκαίες για την πληρέστερη αφομοίωση της χώρας στους ταχέως εξελισσόμενους μηχανισμούς της Κοινότητας/Ενωσης»⁸⁴. Σε αντίστοιχο μήκος κύματος και η άποψη του Π. Ιωακειμίδη, «Η διαδικασία του εξευρωπαϊσμού φαίνεται ότι είχε πιο διεισδυτικές συνέπειες στην Ελλάδα παρά αλλού», κυρίως γιατί το κράτος έχασε την ικανότητα του να ελέγχει την οικονομία και τα κόμματα χαλάρωσαν τον έλεγχό τους πάνω στο κράτος.»⁸⁵

Η κριτική προσέγγιση του εκσυγχρονισμού από την αντίπερα όχθη μπορεί να συμπυκνωθεί στην περιγραφή των Σακελλαρόπουλου-Σωτήρη σύμφωνα με τους οποίους «ο εκσυγχρονισμός κατάφερε επιτάχυνση των διαδικασιών της καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης την δεκαετία του '90. Ο υποτιθέμενα ουδέτερος λόγος περί εκσυγχρονισμού δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια προσπάθεια να νομιμοποιηθεί η πολιτική της συνεχούς λιτότητας, οι αλλαγές στις εργασιακές σχέσεις, η εισαγωγή νέων συστημάτων παραγωγής, τα υψηλά επίπεδα ανεργίας, η διαρκής εργασιακή κινητικότητα, συνολικά το βάθεμα των σχέσεων εκμετάλλευσης, η ένταση των κοινωνικών ανισοτήτων και η θωράκιση του πολιτικού επιπέδου απέναντι στις διεκδικήσεις των λαϊκών τάξεων».⁸⁶

Η οικονομική πολιτική που ακολουθήθηκε κατά την περίοδο της διακυβέρνησης της χώρας από το ΠΑΣΟΚ με πρωθυπουργό τον Κ. Σημίτη μπορεί να καταταμηθεί σε δύο κύριες περιόδους, η πρώτη αφορά το χρονικό διάστημα από την ανάληψη της πρωθυπουργίας μέχρι την επίσημη είσοδο της Ελλάδας στην ΟΝΕ και η δεύτερη, την περίοδο που ακολούθησε από την ένταξη στην ΟΝΕ ως τις εθνικές εκλογές του 2004.

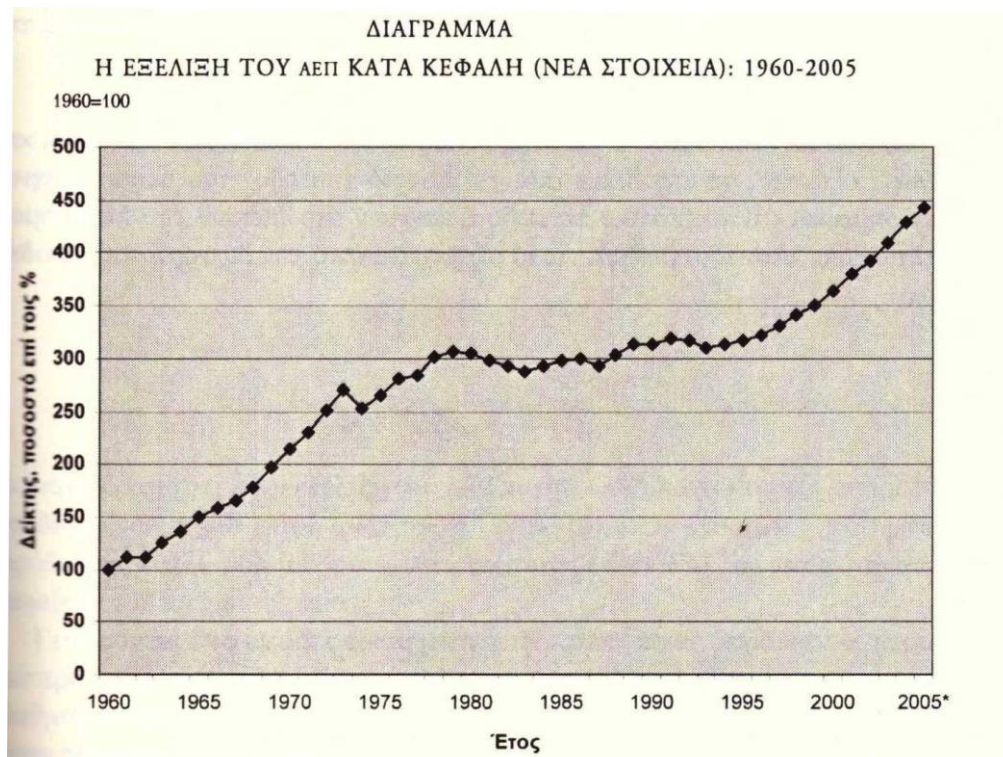
⁸³ Featherstone, K., Ο Εκσυγχρονισμός και οι διαρθρωτικοί περιορισμοί της ελληνικής πολιτικής, στο: Featherstone, K. (επιμ.), (2007), Πολιτική στην Ελλάδα. Η πρόκληση του εκσυγχρονισμού, Οκτώ, Αθήνα.

⁸⁴ Διαμαντούρος Ν. (2000), Πολιτισμικός δυϊσμός και πολιτική αλλαγή στην Ελλάδα της μεταπολίτευσης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, σελ. 85.

⁸⁵ Ιωακειμίδης, Π.Κ., (1998), Ευρωπαϊκή Ένωση και ελληνικό κράτος, Θεμέλιο, Αθήνα. Σελ. 73-94

⁸⁶ Σ. Σακελλαρόπουλος, Π. Σωτήρης (2004), ό.π.

Το στίγμα του εκσυγχρονισμού στην οικονομία ήταν εξ αρχής δυναμικό και αποφασιστικό, καθώς ανέστρεψε μια πολυετή πορεία στασιμότητας οδηγώντας στην ανάκαμψη και την ανάπτυξη. Από το 1995 ο ρυθμός ανάπτυξης αγγίζει και ξεπερνά το 3,5%, ο ρυθμός ανόδου του κατά κεφαλή ΑΕΠ φτάνει στο 3%, ενώ καταγράφεται και ανάκαμψη της παραγωγικότητας, που την πενταετία 1996-2000 αυξήθηκε με μέσο ετήσιο ρυθμό 2,7% έναντι 1,4% για την ΕΕ των 15 (Διάγραμμα Εικόνας 4)⁸⁷.

Εικόνα 4 Πηγή: European Economy (2004) & Εισηγητική Έκθεση Προϋπολογισμού (2005)

Όπως παρατηρήσαμε και πιο πάνω στο Διάγραμμα της Εικόνας 2, το δημόσιο χρέος σταθεροποιήθηκε σταθερά πάνω από το 100% του ΑΕΠ αλλά κατά την οκταετία Σημίτη παρατηρήθηκαν για πρώτη φορά στην μεταπολίτευση πτωτικές τάσεις σε συνεχόμενα έτη και ειδικότερα κατά την τριετία 1997, 1998, 1999, λίγο πριν την είσοδο της Ελλάδας στην ΟΝΕ.⁸⁸ Κατά την ίδια τριετία τα έσοδα αυξήθηκαν κατά 57.5% ενώ οι δαπάνες μόλις κατά 37.4%. Καθ' όλη την οκταετία ο προϋπολογισμός παρουσίασε πρωτογενές πλεόνασμα που κινήθηκε ανάμεσα στο 2.7% (2003) έως και 6.5% (1999) του ΑΕΠ και ο Πληθωρισμός παρουσίαζε συνεχή αποκλιμάκωση με μ.ο. της δεκαετίας 1995-2005 το 4.6%.⁸⁹

⁸⁷ Πηγες: European Economy (2004) και Εισηγητική Έκθεση Προϋπολογισμού για το 2005, στο Ιορδάνογλου, Χρ. (2008), ό.π.,

⁸⁸ Ιορδάνογλου, Χρ. (2008), ό.π., σελ. 146

⁸⁹ Ιορδάνογλου, Χρ. (2008), ό.π., σελ. 144

Στο πεδίο της φορολογικής πολιτικής ο Κ. Σημίτης σε ένα από τα πρώτα απολογιστικά του βιβλία (2005), περιγράφει τις βασικές αλλαγές στο φορολογικό σύστημα την περίοδο 2001-2004 που αιτιολογούν κατά τη γνώμη του την βελτίωση των αριθμών:

- Αύξηση του αφορολόγητου εισοδήματος των μισθωτών από 1.355 ευρώ το 1995 σε 10.000 ευρώ το 2003.
- Μείωση του ανώτατου συντελεστή φορολογίας των φυσικών προσώπων από 45% (που είχε ανέβει επί θητείας του) σε 40%, των μη εισηγμένων εταιριών από 40% σε 35% και των μικρομεσαίων επιχειρήσεων από 35% σε 25%.
- Δόθηκε δυνατότητα σχηματισμού αφορολόγητου αποθεματικού επενδύσεων σε όλες τις επιχειρήσεις για το 35% των αδιανέμητων κερδών τους.
- Θεσπίστηκαν απαλλαγές φορολογικής υπεραξίας σε μεταβιβάσεις επιχειρήσεων και καταστημάτων, σε μέλη της ίδιας οικογένειας. Παρόμοιες απαλλαγές και σε αγροτικές δραστηριότητες.
- Καταργήθηκε ο φόρος ιδιοκατοίκησης.
- Αύξηση του αφορολόγητου για πρώτη κατοικία στο 100%.
- Μείωση του φόρου κληρονομιάς κατά 30%.
- Εντάθηκαν οι έλεγχοι του ΣΔΟΕ, καταργήθηκαν πρόστιμα και αντικαταστάθηκαν με σύστημα μοριοδότησης, ώστε να δίνεται η ευκαιρία συμμόρφωσης. Παράλληλα αυστηροποιήθηκαν οι κυρώσεις για πλαστά και εικονικά τιμολόγια.⁹⁰

Οι μισθοί αυξήθηκαν κατά 3% στο διάστημα 1999-2001 (αναπληρώνοντας έτσι τις απώλειες των προηγούμενων ετών, ιδίως της περιόδου 1985-1993), η αύξηση αυτή ήταν κατώτερη της αύξησης της παραγωγικότητας κατά 1,1%, ενώ ο κλάδος των υπηρεσιών συνέχισε να γνωρίζει μεγάλη ανάπτυξη, κυρίως λόγω της σταθερής ανοδικής πορείας του τουρισμού και του εμπορίου, της εντυπωσιακής ανάπτυξης του χρηματοπιστωτικού κλάδου και των τηλεπικοινωνιών (μετά την απελευθέρωσή τους), καθώς και των κλάδων των ναυτιλιακών και διάφορων υπηρεσιών υγείας, πληροφορικής, διαχείρισης ακινήτων κλπ.

⁹⁰ Σημίτης Κ. (2005), Πολιτική για μια Δημιουργική Ελλάδα 1996-2004, Πόλις, Αθήνα, σελ. 188-189

1.5.2 Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΣΥΓΚΛΙΣΗΣ «ΑΓΙΑΖΕΙ ΤΑ ΜΕΣΑ»

Η σημαντικότερη κριτική που ασκείται σε μια, αριθμητικά τουλάχιστον, ισορροπημένη οικονομική πολιτική, είναι η λεγόμενη «δημιουργική λογιστική», η καταφυγή δηλαδή της κυβέρνησης σε λογιστικά τεχνάσματα, προκειμένου να επιταχύνει την βελτίωση των αριθμών ώστε να φαίνεται ότι συγκλίνει γρηγορότερα με τις υπόλοιπες οικονομίες της ΟΝΕ. Καθ' οδόν προς την ένταξη στην ευρωζώνη εφαρμόστηκαν νόμιμες μέθοδοι «τιτλοποίησης» που μετέθεταν χρέη στο μέλλον και μείωναν τεχνητά τα τρέχοντα ελλείμματα. Μέσα από την υποθήκευση μελλοντικών εσόδων των μεγαλύτερων ΔΕΚΟ και αύξησης του μετοχικού κεφαλαίου Δημοσίων Εταιριών, όπως ο ΟΠΑΠ, το Αεροδρόμιο Αθηνών και τα έσοδα από τα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης.⁹¹ Μπροστά στην ευρηματικότητα των επενδυτικών τραπεζών που μεσολαβούσαν (στην ελληνική περίπτωση της Goldman Sachs) ο τότε υπουργός Εθνικής Οικονομίας Ν. Χριστοδουλάκης, διερωτήθηκε «Γιατί να μην τιτλοποιήσουμε την Ακρόπολη;» Η ιδέα προσέκρουσε στις αντιρρήσεις της ...Αρχαιολογικής Υπηρεσίας.⁹² Αξίζει πάντως να τονίσουμε την νομιμότητα αυτών των ενεργειών με βάση τους τότε κανόνες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής οι οποίοι άλλαξαν αμέσως μετά στην συγκρότηση της ΟΝΕ.

Ακόμα και με υιοθέτηση πάντως της συγκεκριμένης κριτικής αλλά και της λεγόμενης απογραφής που επιχείρησε η κυβέρνηση της ΝΔ⁹³ που διαδέχθηκε το 2004 την τελευταία κυβέρνηση Σημίτη, τα δημοσιονομικά επιτεύγματα της περιόδου ελάχιστα επηρεάστηκαν και η βελτίωση των αριθμών παρέμεινε εμφανής και εντυπωσιακή σε σχέση με τις επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας κατά την δεκαετία του '80 και έως το 1993⁹⁴.

Η ανεξαρτητοποίηση της τράπεζας της Ελλάδος

Μια από τις σημαντικότερες μεταρρυθμίσεις που αποτελούσαν βασική προϋπόθεση στην πορεία προς την ΟΝΕ ήταν και η ανεξαρτητοποίηση της ΤτΕ. Τον

⁹¹ Καζάκος Π. (2010), Από τον ατελή εκσυγχρονισμό στην κρίση. Μεταρρυθμίσεις, χρέη και αδράνειες στην Ελλάδα (1993-2010), Πατάκη, Αθήνα σελ. 77

⁹² Βλ. Financial Times, February 16 (2010) και New York Times, February (2010), κ.α. στο Καζάκος Π. (2010), ό.π., σελ. 77

⁹³ Η κυβέρνηση της ΝΔ, εκτός από την μέθοδο των «τιτλοποιήσεων», περιέλαβε στην κριτική της για αναθεώρηση των στοιχείων εισόδου της χώρας στην ΟΝΕ την μέτρηση των Αμυντικών Δαπανών και τα αποθεματικά των Ταμείων Κοινωνικής Ασφάλισης. Ο Κ. Σημίτης επιχειρηματολογεί και για τα δύο λέγοντας πως η μέτρηση των αμυντικών δαπανών έγινε όπως ακριβώς όριζε η Eurostat (σ.σ. Η ΝΔ μετά από 2 χρόνια επανέφερε τον παλιό τρόπο μέτρησης) ενώ για τα αποθεματικά των ταμείων υποστηρίζει ότι το 2003 η ίδια η κυβέρνηση έκανε νέα απογραφή και διόρθωσε τα στοιχεία, βλ. Κ. Σημίτης (2005) ό.π., σελ. 342-345

⁹⁴ Καζάκος Π. (2010), ό.π., σελ. 77

Δεκέμβριο του 1997 ψηφίστηκε το νομοσχέδιο με το οποίο κατοχυρώνονταν και επίσημα η ανεξαρτησία της ΤτΕ από το κράτος.⁹⁵ Η μεταρρύθμιση αυτή ήταν σημείο σταθμός αλλά όχι και κεραυνός εν αιθρία. Η ανεξαρτητοποίηση της ΤτΕ ήταν όρος της Συνθήκης του Μάαστριχτ και προϋπόθεση για την είσοδο της χώρας στην ΟΝΕ. Πέρα από αυτό όμως, μπορούμε να πούμε ότι η νομοθετική κατοχύρωση της ανεξαρτησίας της ΤτΕ αποτελούσε την κορύφωση μιας διαδικασίας συνεχούς αλλά άτυπης ισχυροποίησης της διαπραγματευτικής της θέσης απέναντι στην κυβέρνηση. Η αλλαγή στις προτεραιότητες του εκλογικού σώματος και η αυξανόμενη επικέντρωση της οικονομικής πολιτικής στον στόχο της μείωσης του πληθωρισμού, κατέστησαν την υπέρτερη γνώση των θεμάτων που αντιπροσώπευε η ΤτΕ όλο και πιο αναγκαία. Επίσης η εξάρτηση της χώρας από τις μεταβιβάσεις και τα δάνεια της ΕΕ και οι στενές σχέσεις τη ΤτΕ με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές κεντρικές τράπεζες είχαν ενισχύσει, στην πράξη, την θέση της ελληνικής κεντρικής τράπεζας πολύ πριν από την επίσημη ανεξαρτητοποίησή της. Κατά συνέπεια, σημειώνει ο Χρ. Ιορδάνογλου, «*τυχόν απόπειρα πειθαναγκασμού της ΤτΕ να κάνει κάτι που δεν ενέκρινε συνεπαγόταν υψηλό κόστος για τις εκάστοτε κυβερνήσεις. Έτσι, υπήρξε μια αποσαφήνιση ως προς τις σφαίρες επιρροής των δύο μεγάλων παικτών του οικονομικού παιχνιδιού και πριν το 1997: Στην σφαίρα της νομισματικής πολιτικής η ΤτΕ είχε τον προεξάρχοντα ρόλο. Η δημοσιονομική πολιτική παρέμενε στην αποκλειστική ευθύνη της κυβέρνησης. Παρά ταύτα, η κατοχύρωση στο θεσμικό επίπεδο της ανεξαρτησίας της ΤτΕ από την κυβέρνηση παραμένει σημείο σταθμός. Η νέα νομοθεσία προχωρούσε σε τομές σε διάφορα επίπεδα*».⁹⁶

⁹⁵ Το νομοσχέδιο κυρώθηκε στη Βουλή κι έγινε νόμος του κράτους (Ν. 2609/1998) τον Μάιο του 1998.

⁹⁶ Ιορδάνογλου, Χρ. (2008), ό.π., σελ. 361-362

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΣΗ

2.1 ΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΩΣ «ΜΕΓΑΣ ΕΡΓΟΔΟΤΗΣ» (1981-1989)

Εξίσου φιλόδοξος με τον σχεδιασμό στην οικονομική πολιτική, ήταν και ο σχεδιασμός του ΠΑΣΟΚ στον τομέα της δημόσιας διοίκησης. Ζωτικής σημασίας για την πρώτη κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ ήταν η στελέχωση του κρατικού μηχανισμού, που μέχρι τότε τον κυρίαρχο λόγο είχε η Δεξιά παράταξη με ισχυρή όμως εκπροσώπηση του στελεχών του Κέντρου από την εποχή του Ελ. Βενιζέλου και φυσικά η ανανέωση του πολιτικού προσωπικού, με τέτοιον τρόπο που να εγγυάται την εφαρμογή της κυβερνητικής πολιτικής. Η πρακτική αυτή οδήγησε σταδιακά στην κομματικοποίηση του κρατικού μηχανισμού, καθώς οι προσλήψεις στο δημόσιο πραγματοποιήθηκαν με τρόπο μη προσωποπαγή, μέσα κυρίως από τις κλαδικές οργανώσεις, που έπαιζαν το ρόλο του θεσμικού διαμεσολαβητή.⁹⁷ Η ιδιότυπη αυτή εισβολή του κόμματος στο κράτος προέκρινε τη γραφειοκρατική πελατειακή ένταξη του πληθυσμού στο σύστημα, επηρεάζοντας τόσο τις εσωκομματικές ισορροπίες, όσο και την πολιτική και ιδεολογική του δυναμική, με μια μεγάλη μερίδα του κομματικού μηχανισμού να αντιστέκεται και να εκφράζει επιφυλάξεις για την διαμορφούμενη σχέση εξάρτησης του κόμματος από το κράτος και το διαχειριστικό χαρακτήρα που αποκτούσε η πολιτική παρέμβαση του κόμματος, που κατέληγε ουσιαστικά να ενσωματώνεται εργαλειακά στην κυβερνητική πολιτική.⁹⁸ Αυτή η προσπάθεια δεν προϋπέθετε μόνο την αύξηση του αριθμού των εργαζομένων στο κράτος αλλά και μεγάλες αλλαγές στον τρόπο διοίκησης και λειτουργίας. Σύμφωνα με τον Γ. Μοσχονά «η μεγέθυνση της δημόσιας απασχόλησης είναι το κύριο χαρακτηριστικό της περιόδου 1981-85. Το κράτος υφίσταται μια κρίσιμη αλλαγή: μετατρέπεται από καΐκι σε μεγάλο οχηματαγωγό. Αλλάζει μέγεθος. Μόνο που τα διαδοχικά κύματα προσλήψεων δεν συνοδεύονται από σοβαρές μεταρρυθμίσεις δομής. Την περίοδο 1981-85 υπήρξε σταθεροποίηση, εδραίωση και εμβάθυνση του παλαιού – κακού – παραδείγματος».⁹⁹

Συγκεκριμένα την δεκαετία του '80 και του '70 σημειώνεται θεαματική αύξηση της δημόσιας απασχόλησης και ιδιαίτερα στο πρώτο μισό της. Σε σύγκριση με το 1980, ο όγκος της δημόσιας απασχόλησης είχε αυξηθεί κατά περισσότερο από 170.000 το

⁹⁷ Σπουρδαλάκης, Μ., ό.π., σ. 59.

⁹⁸ Στο 1ο Συνέδριο του ΠΑΣΟΚ (10-13 Μάη 1984) τα οργανωτικά χαρακτηριστικά και η σύνδεση της κομματικής δραστηριότητας με την κρατική λογική σχηματοποιήθηκαν και αποτέλεσαν πολιτική απόφαση του Συνεδρίου ως το πλαίσιο για τη νέα διαλεκτική σχέση μεταξύ κυβέρνησης και κόμματος.

⁹⁹ Μοσχονάς Γ. (08/07/2012), «Παγιδευμένες διαδρομές», Το Βήμα

1986 (ποσοστό ανόδου 34%). Η επόμενη πενταετία πρόσθεσε άλλες 40.000 και η συνολική αύξηση για την περίοδο 1981-1991 ήταν περίπου 210.000 (άνοδος κατά 42%). Ενδιαφέρον παρουσιάζει η εξέλιξη της απασχόλησης στα συστατικά μέρη του δημοσίου τομέα. Στις κεντρικές δημόσιες υπηρεσίες η αύξηση συντελέστηκε στο διάστημα 1981-1985. Μετά το 1985, ο αριθμός των εργαζομένων στις κεντρικές υπηρεσίες σταθεροποιήθηκε, εμφανίζοντας πτωτικές τάσεις. Αντίθετα, έντονες ανοδικές τάσεις σε όλη την διάρκεια της δεκ. του '80 σημείωσε το προσωπικό των ΝΠΔΔ και –κυρίως- των ΚΝΠΔΔ¹⁰⁰ (Πίνακας Εικόνας 5)¹⁰¹

	1984	1985	1986	1990	1991
Δημόσιες Υπηρεσίες Σύνολο	117.443	125.662	120.342	118.642	116.695
Μόνιμοι	80.501	111.448	107.492	103.071	102.046
Αορίστου Χρόνου	36.942	14.214	12.850	15.571	14.649
ΝΠΔΔ - Σύνολο	69.617	73.154	77.007	108.663	113.594
Μόνιμοι	41.862	55.602	48.613	95.488	98.545
Αορίστου Χρόνου	27.735	17.552	28.394	13.175	15.049
ΟΤΑ	26.253	29.440	29.144	41.905	42.412
ΚΝΠΔΔ	158.120	159.666	176.777	213.809	210.455
Έκτακτοι-Σύνολο	Na	na	36.576		12.534
Σύνολο Δελτίου	380-400		439.846	483-500	495.690
Από άλλες πηγές					
Εκπαιδευτικοί *			95.238		109,546
Ένοπλες Δυνάμεις #			72.500	35.700	32.700
Σώματα Ασφαλείας ##			47.026	48.245	52.113
ΥπΕΞ ##			1.504	1.512	1.958
Δικαστικοί (εκτιμήσεις)***			2.500	2.500	2.500

Εικόνα 5 Πηγή: Υπουργείο Προεδρίας «Δελτίο Στατιστικών Στοιχείων Προσωπικού Δημοσίου Τομέα»

Η αύξηση του αριθμού των δημοσίων υπαλλήλων οφείλεται μόνο εν μέρει σε σχέσεις κομματικής ή προσωπικής πατρωνίας. Κι όπως θα δούμε παρακάτω, ούτε η αύξηση του μισθολογικού κόστους του δημοσίου οφείλεται μόνο στον αριθμό των υπαλλήλων του. Το άμεσο κόστος των αμοιβών των δημοσίων υπαλλήλων, το 1980 αντιπροσώπευε το 9.4% του ΑΕΠ, το 1985 το 11.4% και το 1990 το 12.5%¹⁰². Η διόγκωση του μισθολογικού κόστους κατά την δεκ. του '80 οφείλεται κατά το ήμισυ στην αύξηση του αριθμού των δημοσίων υπαλλήλων και κατά το υπόλοιπο ήμισυ στην ταχύτερη αύξηση των μέσων αποδοχών του δημοσίου τομέα από τις μέσες αποδοχές του συνόλου της οικονομίας¹⁰³. Η διόγκωση λοιπόν του μισθολογικού κόστους,

¹⁰⁰ Ιορδάνογλου, Χρ. (2010), Το Μεταπολιτευτικό Κοινωνιολογικό Παράδειγμα. Άποψη ενός οικονομολόγου, Σύγχρονα Θέματα, τεύχος 110, Ιούλιος-Σεπτέμβριος, σελ. 31-34

¹⁰¹ Πηγή: Υπουργείο Προεδρίας (απογραφές 31/12 κάθε έτους), Δελτίο Στατιστικών Στοιχείων Προσωπικού Δημοσίου Τομέα

¹⁰² European Economy, Statistical Annex, Spring 2010

¹⁰³ OECD, Economic Surveys, Greece 1986/87, σελ 40-41, Έκθεση του Διοικητή της Τραπέζης της Ελλάδος για τα έτη 1986-89

οφειλόταν τόσο στην αύξηση του αριθμού των δημοσίων υπαλλήλων όσο και στις αυξήσεις στους μισθούς και τα επιδόματα των δημοσίων υπαλλήλων. Ακόμα πιο ιδιαίτερη εξαίρεση αποτελούν οι μισθοί των εργαζομένων στις ΔΕΚΟ, οι οποίοι αυξάνονταν με πολύ ταχύτερους ρυθμούς, όχι μόνο σε σχέση με την υπόλοιπη οικονομία αλλά και με τον υπόλοιπο δημόσιο τομέα.¹⁰⁴¹⁰⁵

Στο όνομα της διόρθωσης των παλαιών αδικιών, η κυβερνητική πολιτική της δεκαετίας του '80, προκάλεσε, εκτός από διόγκωση του δημοσίου τομέα και νέα σύγχυση στις έννοιες της νομιμότητας και του δικαίου, ως προς την κατάκτηση μιας θέσης εργασίας στο κράτος. Όπως σημειώνει ο Γ. Μοσχονάς *«Το ΠΑΣΟΚ μετέτρεψε σε ανορθολογική πράξη την παραμονή 'εκτός των τειχών', απονομιμοποίησε, ως ανόητη και αυτοκαταστροφική σε προσωπικό επίπεδο, την ηθική της πεποίθησης και της έντιμης προσπάθειας. Έσπειρε την κοινωνία των πολιτών, όπως έγραψε ο Δ. Ραυτόπουλος, 'εξαχρείωση και χαλάρωση', σύγχυση των ορίων νομιμότητας-παραιομίας, δικαίου και προνόμιου»*.¹⁰⁶

2.1.1 Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΠΕΛΑΤΕΙΑΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

Όπως συνέβη και με τα δημοσιονομικά στοιχεία, το πρώτο μισό της δεκαετίας του '80, σημειώθηκε μια ιδιαίτερα έντονη έξαρση των πελατειακών σχέσεων, μέσα από μαζικούς διορισμούς σε θέσεις του στενού και ευρύτερου δημόσιου τομέα. *«Δεν μπορούμε να αποδώσουμε το σύνολο της αύξησης στις πελατειακές σχέσεις. Ένα μέρος, δεν αφορά νέους διορισμούς αλλά μετακίνηση εργαζομένων από τον ιδιωτικό στον δημόσιο τομέα λόγω της εθνικοποίησης μιας σειράς επιχειρήσεων καθώς και των νέων ευθυνών που είχε αναλάβει το μεταπολιτευτικό κράτος σε σχέση με το προδικτατορικό, οι οποίες απαιτούσαν πρόσθετο προσωπικό. Επίσης οι πέραν των αναγκών συχνά διορισμοί οφείλονταν στην κακή διάταξη του προσωπικού σε διάφορα υποσυστήματα του δημοσίου τομέα που με τη σειρά της δημιουργεί ταυτόχρονα εστίες υπερπληθώρας και ελλείψεων»*¹⁰⁷

Επίσης σύμφωνα με τον Χρ. Ιορδάνογλου (2010) *«Ακόμα μπορεί να οφείλονται σε αιτήματα ομάδων πίεσης που παράγονται από ανισορροπίες σε άλλα υποσυστήματα του δημοσίου τομέα. Παράδειγμα ο αυξημένος αριθμός καθηγητών μέσης εκπαίδευσης σε σχέση με τον πληθυσμό των μαθητών, ως αποτέλεσμα της υπερ-παραγωγής*

¹⁰⁴ Εκθέσεις Διοικητή της Τραπέζης της Ελλάδος (διαφόρων ετών)

¹⁰⁵ Ιορδάνογλου, Χρ. (2010), ό.π., σελ. 39

¹⁰⁶ Μοσχονάς, Γ. (20/06/ 2010), «Το πνεύμα του έθνους και η πολιτική χρεοκοπία», Το Βήμα

¹⁰⁷ Ιορδάνογλου, Χρ. (2010), ό.π., σελ. 39

εκπαιδευτικών από την ανώτατη εκπαίδευση, με τις επιδόσεις των μαθητών και την ποιότητα της εκπαίδευσης να μην αντανakλάται στον πληθυσμό και το αντίστοιχο κόστος».¹⁰⁸

Ο Γ. Μοσοχνάς αναφέρεται στην στόχευση συγκεκριμένου μέρους του εκλογικού σώματος «Το ΠΑΣΟΚ εισήγαγε στην πελατειακή λογική εκείνο το τμήμα του πληθυσμού, ιδιαίτερα κομμουνιστικής προέλευσης, που δεν είχε στην κουλτούρα του την πελατειακή σχέση. Οι ελίτ του ΠΑΣΟΚ, στρατηγικά και συνειδητά, ήταν αυτές που έδωσαν μια νέα ώθηση στο πελατειακό φαινόμενο» και καταλήγει «η ρηζικέλευθη ενίσχυση της νοοτροπίας του βολέματος υπήρξε το αποτέλεσμα της ενεργού κρατικής πολιτικής».¹⁰⁹

Άλλες απόψεις όπως αυτή του Δ. Χαραλάμπη (1996) υποστηρίζουν ότι «Η συγκρότηση και αναπαραγωγή του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού πραγματώνεται κατά κύριο λόγο εξωθεσμικά, εξωσυμβολαιακά. Οι διαδικασίες συναίνεσης είναι διαδικασίες προσωπικής βάσης (πελατεία-πατρωνία) και όχι αντικειμενικές συμβολαιακές διαδικασίες».¹¹⁰ Ενώ ο Ν. Κοτζιάς (1993) διακρίνει κοινωνικά χαρακτηριστικά στην εμφάνιση και διαχείριση των πελατειακών σχέσεων, φαινόμενο το οποίο αποδίδει στην συνάρτηση ταξικών σχέσεων, πολιτικής συγκυρίας και ιστορικής εμπειρίας ενός κοινωνικού σχηματισμού. Έτσι όπως έχει παρατηρηθεί για την αμερικανική κοινωνία, αλλά έχει μια ευρύτερη ισχύ, τα λιγότερο εύπορα στρώματα έχουν χρησιμοποιήσει τους μηχανισμούς αυτούς για να ξεφύγουν από τη φτώχεια τους ή τουλάχιστον για να την μειώνουν.¹¹¹

Την θέση του Ν. Κοτζιά φαίνεται πως ασπαζόταν και ο ίδιος ο ιδρυτής του ΠΑΣΟΚ και πρωθυπουργός της περιόδου 1981-1989 Ανδρέας Παπανδρέου, ο οποίος σε συνέντευξη του στον δημοσιογράφο Θανάση Λάλα είχε «απολογηθεί» στο ερώτημα του δημοσιογράφου για τις μαζικές προσλήψεις στο δημόσιο κατά τα πρώτα χρόνια διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ με το επιχείρημα της αποκατάστασης των αδικιών και των αποκλεισμών από τον κρατικό ιστό, ολόκληρων κοινωνικών στρωμάτων και ομάδων του πληθυσμού με συγκεκριμένα πολιτικά φρονήματα¹¹². Αυτό που ο Ν. Αλιβιζάτος ονομάζει ως στρατηγική επιλογή της «Εθνικής Λαϊκής Ενότητας», που επιδιώκει να

¹⁰⁸ Ιορδάνογλου, Χρ. (2010), ό.π., σελ. 39

¹⁰⁹ Μοσοχνάς, Γ. (20/06/2010), ό.π.

¹¹⁰ Χαραλάμπης, Δ., (1996), Πελατειακές σχέσεις και Λαϊκισμός, Εξάντας, Αθήνα

¹¹¹ Κοτζιάς, Ν., (1993), Η μεθοδολογία του ύστερου κρατισμού, *Θέσεις*, τ. 45, σελ. 45

¹¹² Λάλας Θ. (1999) Συρραφή αποσπασμάτων από πολύωρες ηχογραφήσεις, είχε κυκλοφορήσει σε CD από την Εφημερίδα ΕΘΝΟΣ μετά το θάνατο του Α. Παπανδρέου, CD1, Track 7, από 00:55 και μετά.

εκφράσει όλους τους «μη προνομιούχους Έλληνες».¹¹³ Άλλωστε, σύμφωνα με τον ίδιο, αυτή η επιλογή ήταν λίγο πολύ μονόδρομος για το ΠΑΣΟΚ αφού η στελέχωση του κρατικού μηχανισμού από την δεξιά για σχεδόν 5 δεκαετίες και κυρίως οι δομές της λειτουργίας του, όχι μόνο δεν προσφέρονταν, αλλά αντίθετα παρακώλυαν την εφαρμογή του κυβερνητικού προγράμματος.¹¹⁴

Σύμφωνα όμως με τον Χρ. Ιορδάνογλου (2012) η πτώση της δικτατορίας πυροδότησε ένα ισχυρό αίτημα για αναδιανομή του εισοδήματος που καθαγιασθηκε από μια ιδεολογία γαλαντομίας με ξένα χρήματα και σφράγισε την υφή του πολιτικού ανταγωνισμού. Οι πρώτες μεταδικτατορικές κυβερνήσεις επιχείρησαν να συγκρατήσουν την πίεση πάνω στο δημόσιο ταμείο. Οι αντιστάσεις κάμφθηκαν στη δεκαετία του 80, αρχής γενομένης από το 1981, τον τελευταίο χρόνο της κυβέρνησης της ΝΔ. Οι κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ που ακολούθησαν επιχείρησαν (ειδικά στο πρώτο μισό της δεκαετίας του 80) να παγιώσουν την εκλογική βάση του κόμματός τους ικανοποιώντας απαιτήσεις ολόκληρων κοινωνικών ομάδων ανεξαρτήτως κόστους. Τούτο ήταν η ουσία της διαφοράς και ήταν άλλης τάξης μεγέθους πρόβλημα σε σχέση με τις πελατειακές σχέσεις του παρελθόντος και δημιούργησε σχεδόν αμετάστρεπτες καταστάσεις.¹¹⁵

Στο ίδιο μήκος κύματος ο Αντ. Μακρυδημήτρης σημειώνει πως ειδικότερα η πρώτη περίοδος διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ συνοδεύτηκε από σειρά άστοχων έως καταστροφικών μέτρων για την δημόσια διοίκηση, όπως 1) η κατάργηση των διαγωνισμών για τις προσλήψεις στο δημόσιο και η αντικατάσταση της αξιοκρατίας από κοινωνικά κριτήρια ή πιο «ρεαλιστικά» από πελατειακές εξαρτήσεις, 2) η κατάργηση των θέσεων και των βαθμών γενικών διευθυντών στις δημόσιες υπηρεσίες και η κατάληψη των αντίστοιχων θέσεων από κομματικά στελέχη, 3) η συρρίκνωση έως ισοπέδωση της υπαλληλικής ιεραρχίας, 4) η διάβρωση της διοικητικής δομής από συμβούλους και μετακλητούς υπαλλήλους των υπουργών και 5) η αλλοίωση της σύνθεσης των υπηρεσιακών συμβουλίων με πλειοψηφία των συνδικαλιστών.¹¹⁶

Επίσης, με το σύστημα των «μοριών» που καθιερώθηκε νομοθετικά σχετικά με την πρόσληψη των υπαλλήλων του δημοσίου τομέα, χωρίς εξετάσεις, μπορεί να

¹¹³ Αλιβιζάτος Ν., (Φεβρουάριος, 1983), Κρατική εξουσία και πολιτικοί θεσμοί, Σύγχρονα Θέματα, τεύχ. 16, σελ. 17-39

¹¹⁴ Αλιβιζάτος Ν., (1983), ό.π., σελ. 23

¹¹⁵ Ιορδάνογλου Χρ., (2012), «Το μέγεθος του μετεμφυλιακού κράτους» στο Ανοικτό Σεμινάριο Οικονομικής Ιστορίας, Αθήνα 23/1/2012

¹¹⁶ Μακρυδημήτρης Αντ., (2013), Υφαίνοντας τον ιστό της Πηνελόπης – Διοίκηση και δημοκρατία στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης, Σάκκουλας, Αθήνα, σελ. 116

διασφαλίστηκε το αδιάβλητο των σχετικών διαδικασιών, ταυτόχρονα όμως αποθαρρύνονται από το να καταθέτουν υποψηφιότητα οι ικανότεροι και με περισσότερα προσόντα, ενδιαφερόμενοι.¹¹⁷

Σε όλα αυτά κυρίαρχο ρόλο διαδραμάτισε ο συνδικαλισμός, τον οποίο ο ιδρυτής του ΠΑΣΟΚ είχε συμπεριλάβει στα τρία βάθρα της δημοκρατίας, μαζί με το κοινοβούλιο και την τοπική αυτοδιοίκηση από την εποχή της αντιπολίτευσης.¹¹⁸ Ο Γ. Μοσχονάς, συμπυκνώνει την παθογένεια της στρατηγικής των διεκδικήσεων των συνδικάτων στην Ελλάδα, η οποία γεννήθηκε την δεκαετία του '80 και συνεχίζεται έκτοτε αδιάκοπα – παρά την αριστερή ρητορική τους- με την φράση «ο καθένας παίρνει ό, τι μπορεί», προκαλώντας ταυτόχρονα βαθύτατες διαιρέσεις και διαμάχες στις κοινωνικές τάξεις των μισθωτών.¹¹⁹

2.1.2 Η ΕΠΙΡΡΟΗ ΤΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΣΤΟ ΚΡΑΤΟΣ

Οι πολιτικές που επιλέχθηκαν προκειμένου να εξισορροπηθεί η μονο-παραταξιακή διαχείριση του κράτους από την δεξιά μεταπολεμικά καθώς και την ανατροπή του δυσμενούς, για την νεοφώτιστη κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, συσχετισμού στον κρατικό μηχανισμό, έφεραν τον μηχανισμό του κόμματος σε κεντρικό ρυθμιστή ουσιαστικών και δομικών στοιχείων της δημόσιας διοίκησης κατά την δεκαετία του '80. Εκτός από τους διορισμούς και τις ποικίλες εύνοιες ημετέρων στην δημόσια διοίκηση και αντίστοιχα τις δυσμενείς διακρίσεις σε βάρος μη ημετέρων, σημείο αναφοράς αποτέλεσε και μια συχνά σοβινιστική πρακτική των κομματικών οργανώσεων στους κατ' ιδίαν χώρους, είτε επρόκειτο για συνδικάτα και συνεταιρισμούς, είτε για άλλες επαγγελματικές ενώσεις. Ο «κομματισμός πατριωτισμός» κατέλαβε σειρά συνδικαλιστικών φορέων, στις επιχειρήσεις του δημοσίου και στον συνεταιριστικό χώρο.¹²⁰

Με σειρά νομοθετικών ρυθμίσεων επίσης, απομακρύνθηκαν ορισμένες κατηγορίες ανώτατων κατά κανόνα, κρατικών λειτουργών και ανατέθηκαν οι αρμοδιότητες τους σε πρόσωπα προσκείμενα στην κυβέρνηση. Πρόκειται κατά κύριο λόγο για γενικούς διευθυντές και τους αναπληρωτές γενικούς διευθυντές, που οι θέσεις του καταργήθηκαν στη δημοσιοϋπαλληλική ιεραρχία,¹²¹ για τους διοικητές των

¹¹⁷ «Ο νέος τρόπος πρόσληψης υπαλλήλων στο δημόσιο τομέα» (29/11/1982), Μεσημβρινή.

¹¹⁸ Βλ. Συνεντεύξεις Α. Παπανδρέου, (17/11/1977), Το Βήμα και (25/5/1980), Τα Νέα στο Αλβιζάτος Ν. (1983), ό.π., σελ. 19.

¹¹⁹ Μοσχονάς Γ. (30/04/2011), «Οι συντεχνίες και το δημόσιο συμφέρον», Το Βήμα

¹²⁰ Αλβιζάτος Ν., (1983), ό.π., σελ. 20

¹²¹ Βλ. Νόμο 1232/1982, αρ. 2.

δημοσίων οργανισμών και των υπό κρατικό έλεγχο τραπεζών και για τους νομάρχες που οι θέσεις τους καταργήθηκαν για να επανιδρυθούν ως μετακλητές.¹²² Για να υλοποιηθούν οι παραπάνω διατάξεις, υπήρξε αριθμός στελεχών που απολύθηκε από τις συγκεκριμένες θέσει ή υπέστη δυσμενείς διακρίσεις (μεταθέσεις, μετατάξεις κλπ).¹²³

Η 1) μαζική εισαγωγή νέου πολιτικού και διοικητικού προσωπικού σε όλα τα επίπεδα της δημόσιας διοίκησης, χάρη 2) στη σωρεία διοικητικών νόμων που ψηφίστηκαν ανεμπόδιστα από τις κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ '81-'89 και χάρη 3) στον πολιτικό έλεγχο που ασκούσαν στα υπουργεία και τις δημόσιες επιχειρήσεις τα επιτελεία των υπουργών και οι μετωπικές οργανώσεις του κόμματος, βοήθησαν σύμφωνα με τον Δ. Σωτηρόπουλο το ΠΑΣΟΚ να επιβληθεί γρήγορα και ριζικά στον κρατικό μηχανισμό που παρέλαβε από την ΝΔ.¹²⁴ Ο ίδιος συγγραφέας, παρουσιάζοντας την διαφοροποίηση της διακυβέρνησης που άσκησε το ΠΑΣΟΚ από την προ του '81 περίοδο, αναφέρεται σε *μαζικού τύπου πολιτικοποίηση* των ανώτερων βαθμίδων της διοίκησης. Έχοντας δομημένο και ενεργό κομματικό μηχανισμό το ΠΑΣΟΚ δεν προσέγγισε την δημόσια διοίκηση με τα προσωποκεντρικά και «προυχοντικά» χαρακτηριστικά της δεξιάς, αλλά αξιοποίησε το σύνολο της κομματικής του ιεραρχίας και των κομματικών δικτύων στην άσκηση της διοίκησης.¹²⁵ Το μέχρι πρότινος κυρίαρχο (όχι αποκλειστικό) κριτήριο για διορισμό ή προαγωγή στην διοικητική ιεραρχία που ήταν η προσωπική σχέση ή γνωριμία με κάποιον υπουργό, αντικαταστάθηκε κατά κύριο λόγο από την σχέση του ενδιαφερομένου με το κόμμα και τις συνδικαλιστικές οργανώσεις.¹²⁶ Επίσης, η διείσδυση των κομματικών στελεχών στην διοίκηση του κράτους περιόρισε αρκετά την συμμετοχή των υπαλλήλων και των τεχνοκρατών σε καθαρά εκτελεστικό ρόλο, αφού η πολιτική (με την έννοια του *policy* π.χ. οικονομική πολιτική, κοινωνική πολιτική κλπ) χαρασσόταν από τα πολιτικά γραφεία των υπουργών και τα κεντρικά όργανα του κυβερνώντος κόμματος, καθώς και από το στενό περιβάλλον του πρωθυπουργού και στα χέρια της υπαλληλίας έφτανε μόνο η εκτελεστική εφαρμογή της.¹²⁷

Ο ίδιος ο πρωθυπουργός βέβαια Α. Παπανδρέου, με παρέμβαση του στο υπουργικό συμβούλιο καταδίκασε «*ορισμένα εκφυλιστικά συμπτώματα στις σχέσεις*

¹²² Βλ. Νόμο 1232/1982, αρ. 1 και 9

¹²³ Βλ. Δηλώσεις Κουτσόγιωργα Α., Υπουργού Προεδρίας, (23/12/1981), Ανακοίνωση του Υπουργείου.

¹²⁴ Σωτηρόπουλος, Δ., (1993), Κρατική γραφειοκρατία και λαϊκιστικό κόμμα: η περίπτωση του ΠΑΣΟΚ, 1981-1989, Σύγχρονα Θέματα, τευχ. 49, σελ 13-24

¹²⁵ Σπουρδαλάκης, Μ., (1988), ΠΑΣΟΚ: Δομή, Εσωκομματικές Κρίσεις και Συγκέντρωση Εξουσίας, Εξάντας, Αθήνα, σελ. 182-187 και 249-257

¹²⁶ Σωτηρόπουλος, Δ., (1993), ό.π., σελ. 18

¹²⁷ Σωτηρόπουλος, Δ., (1993), ό.π., σελ. 19

κυβέρνησης-Κινήματος», αναφέροντας πως «με κανένα τρόπο το κίνημα δεν μπορεί να παρεμβαίνει προς την κυβέρνηση, παρά μόνο μέσα από την Κεντρική Επιτροπή και το Εκτελεστικό Γραφείο. Τα στελέχη ή μέλη του Κινήματος δεν μπορούν να παρεμβαίνουν σε υπουργούς ή νομάρχες ή διοικητές οργανισμών ή διοικητές τραπεζών και να προτείνουν μεταθέσεις ή προσλήψεις ή οποιαδήποτε άλλη διοικητική πράξη. Οι παρεμβάσεις αυτές υπονομεύουν την αποστολή μας, υπονομεύουν την εθνική λαϊκή ενότητα, υπονομεύουν το κυβερνητικό έργο (...) Τελικά υπονομεύουν και αυτή την πορεία προς τον σοσιαλισμό»,¹²⁸ κατέληξε ο πρωθυπουργός, του οποίου οι δηλώσεις βέβαια περισσότερο περιέγραφαν με ακρίβεια μια κατάσταση παρά την απέτρεψαν.

2.1.3 ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ-ΠΑΘΟΓΕΝΕΙΕΣ

Η επιλογή της συγκεκριμένης στρατηγικής στην στελέχωση του κράτους αλλά και ο τρόπος αντιμετώπισης των επιμέρους κοινωνικών ομάδων και κυρίως των πιο «οργανωμένων» στις διεκδικήσεις και την συνδικαλιστική δράση, είχαν ως αποτέλεσμα την πρόκληση ορισμένων δομικών ανισοτήτων στην ελληνική κοινωνία αλλά και την ανάπτυξη παθογενειών στην λειτουργία του κράτους. Στη δημόσια διοίκηση ο περιορισμός των διαγωνισμών στις προσλήψεις, το ενιαίο βαθμολόγιο μισθολόγιο, η κατάργηση των επιθεωρητών, ο σχεδόν πλήρης κομματικός έλεγχος των ΔΕΚΟ, η εισοδηματική πολιτική με την ΑΤΑ, οι αγροτικοί συνεταιρισμοί και οι προβληματικές επιχειρήσεις επιβάρυναν το ακόμη περισσότερο το τοπίο.

Αποχρώσεις, αν όχι ολοκληρωτικές συνέχειες, διαπιστώνουμε μέχρι τις μέρες μας.

Πιο συγκεκριμένα, μέσω του φαινομένου της προσοδοθηρίας¹²⁹ και ευρύτερων κομματικών συναλλαγών παρατηρήθηκαν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80 μια σειρά από κοινωνικές ανισότητες:

- Στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης (διαφορές στα ποσοστά αναπλήρωσης, στα όρια ηλικίας, στην ποιότητα της περίθαλψης κλπ)
- Στην δομή μιας σειράς αγορών προϊόντων και υπηρεσιών
- Σε διαφοροποιήσεις ως προς το μισθολογικό και το εργασιακό καθεστώς ανάμεσα στο δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα, τις μεγάλες και τις μικρές επιχειρήσεις, την επίσημη και την ανεπίσημη αγορά εργασίας.

¹²⁸ Παπανδρέου Α. (Νοέμβριος 1982), δηλώσεις στο υπουργικό συμβούλιο, βλ. Τα Νέα, 20/11/1982

¹²⁹ Ο όρος πολιτική πρόσοδος υποδηλώνει εκείνα τα εισοδήματα και τα άλλα οφέλη που ομάδες συμφερόντων, επιχειρήσεις και άτομα απολαμβάνουν από το κράτος (ή μέσω του κράτους) τα οποία δεν αντιστοιχούν στην προσφορά κάποιου πραγματικού προϊόντος, υπηρεσίας ή άλλης εισφοράς (Ιορδάνογλου 2010).

- Σε περιπέτειες των μεταρρυθμίσεων του συστήματος υγείας. (πρόσβαση, προτεραιότητα περίθαλψης κλπ)
- Στην (σχεδόν) φορολογική απαλλαγή ολόκληρων κοινωνικών ομάδων (με επικεφαλής τους αγρότες και μια σειρά ελεύθερων επαγγελματιών)¹³⁰

Ειδικότερα στο κομμάτι της φοροδιαφυγής και εισφοροδιαφυγής, παρατηρείται τεράστια επιδείνωση του φαινομένου κατά το μέσο περίπου της δεκαετίας του '80 ('85-'86) όπου σύμφωνα με την Έκθεση του ΚΕΠΕ το 1986 έφτασε τα 280 δισεκ δραχμές, το 50% δηλαδή του ποσού της φοροδιαφυγής –σύμφωνα με την ίδια μελέτη- ολόκληρης της δεκαετίας '74-'84.¹³¹

Στο ζήτημα των συντάξεων τα κατώτατα όρια, οι προνομιακές ρυθμίσεις, ο διπλασιασμός των ωφελουμένων του ΟΓΑ, η γενίκευση των επικουρικών, η επέκταση των αναπηρικών και της λίστας βαρέων απογείωσαν τις δαπάνες του ασφαλιστικού συστήματος υπέρ μιας μερίδας του πληθυσμού.

Στον αμιγώς δημόσιο τομέα από την άλλη, η φιλοσοφία που επιβλήθηκε από την υιοθέτηση του Ενιαίου Μισθολογίου (Ν.1505/1984) και του Ενιαίου Βαθμολογίου (Ν.1586/1986), έπληξε την ποιότητα και την απόδοση της λειτουργία των δημοσίων υπηρεσιών. Το πρώτο νομοθέτημα στην ουσία αποσυνέδε το μισθό του υπαλλήλου από την απόδοσή του και τον συσχέτιζε βασικά με το χρόνο υπηρεσίας. Το δεύτερο, αποσύνδε το βαθμό του υπαλλήλου από τη θέση ευθύνης που αυτός αναλάμβανε¹³². Και τα δύο νομοθετήματα αποσπάσθηκαν μετά από επίμονες και μακροχρόνιες πιέσεις των ομάδων συμφερόντων του δημοσίου τομέα.¹³³

Μια συνοπτική αποτίμηση της ανισοκατανομής των δημοσίων αγαθών αλλά και της εξουσίας κατά την δεκαετία του '80, βρίσκουμε στην αρθρογραφία του Γ. Μοσχονά, ο οποίος χαρακτηρίζει ως κύριο σταυροδρόμι για τις εξελίξεις, όπως διαμορφώθηκαν μετέπειτα, την περίοδο '81-'85: *«Σταδιακά, η αντι-μεταρρύθμιση «κλείδωσε», το μαγαζί μεγάλωσε, η πολυνομία επεκτάθηκε, η ικανότητα συντονισμού των δημόσιων πολιτικών μειώθηκε. Γύρω από το Δημόσιο συγκροτήθηκαν συμφέροντα συλλογικά (δημόσιοι υπάλληλοι, συνδικάτα) και ιδιωτικά (κόσμος της*

¹³⁰ Ιορδάνογλου, Χρ. (2010), ό.π., σελ. 32

¹³¹ ΚΕΠΕ (1995), Κανελόπουλος, Κ. κ.α., Εκθέσεις εμπειρογνομόνων (αρ. 15) - Παραοικονομία και φοροδιαφυγή: Μετρήσεις και οικονομικές επιπτώσεις, Αθήνα, σελ. 121

¹³² ΚΕΠΕ (1988), και Υπουργείο Προεδρίας της Κυβέρνησης (1990), και τα δύο στο Μακρυδημήτρης, Α., Μιχαλόπουλος, Ν., (2000) (επιμ.), Εκθέσεις εμπειρογνομόνων για τη δημόσια διοίκηση, Παπαζήσης, Αθήνα

¹³³ Ιορδάνογλου, Χρ. (2010), ό.π., σελ. 34

φοροδιαφυγής και, λίγο αργότερα, της μεγάλης διαπλοκής) που δεν ήταν μόνον ή κυρίως πελατειακά ή κομματικά. Ήταν συμφέροντα της ιδιωτικής σφαίρας και, συχνά, της περίφημης κοινωνίας πολιτών, που μάλλον χρησιμοποιούσαν τα κόμματα παρά χρησιμοποιούνταν από αυτά. Το σύστημα άρχισε να λειτουργεί ως τροχοπέδη σε μελλοντικές μεταρρυθμίσεις. Στην πραγματικότητα, αυτό που σταδιακά δημιουργήθηκε ήταν ένα «καθεστωτικό μπλοκ» με επίκεντρο μια σφριγηλή μεσαία τάξη, στηριγμένη όμως είτε σε δημόσιο χρήμα (υπερταλαντούχοι υψηλόμισθοι υπάλληλοι, επιχειρηματίες πρωτοπόροι στις κρατικές συμβάσεις) είτε στη μη απόδοση οφειλόμενου στο Δημόσιο χρήματος (οι εκατομμύρια φοροδιαφεύγοντες υπερήφανοι συμπολίτες μας). Οι μισθωτοί του ιδιωτικού τομέα, όπως και οι άνεργοι, τα δύο πιο λαϊκά τμήματα των λαϊκών στρωμάτων (τα κατ' εξοχήν στερημένα ισχύος και συνδικαλιστικής εκπροσώπησης) είναι εκείνα που έμειναν εκτός του ως άνω «μπλοκ». Όταν εξετάζει κανείς τη μακρά διάρκεια, διαπιστώνει ότι το πιο λαϊκό τμήμα του λαού ήταν αυτό που έχασε τα περισσότερα από την ασυνάρτητη συγκρότηση του κράτους.»¹³⁴

Παρατηρούμε σε αυτήν την ολιστική προσέγγιση, την ανάδειξη των ισχυρότατων αρνητικών επιπτώσεων της πολιτικής ευνοιοκρατίας συγκεκριμένων κοινωνικών και επαγγελματικών ομάδων, στα πιο αδύναμα κοινωνικά και οικονομικά στρώματα. Ειδικά, στους πολίτες οι οποίοι συνειδητά ή εξαιτίας των περιστάσεων απέχουν από τις σχετικές «προσβάσεις» στη διοίκηση και τις αποφάσεις που παίρνονταν στη βάση κάποιας πελατειακής συναλλαγής.

2.2. ΕΠΑΝΑΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ (1989-1996)

2.2.1 ΣΤΡΟΦΗ ΠΡΟΣ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΙΚΟ ΣΟΣΙΑΛΛΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ

Όπως συνέβη και στο πεδίο της οικονομίας, έτσι και με την προσέγγιση του κράτους και της δημόσιας διοίκησης, το ΠΑΣΟΚ αναπροσαρμόζει τις θέσεις του κατά τη διάρκεια της αντιπολιτευτικής του θητείας και δείχνει κάποια πρακτικά δείγματα γραφής από αυτή την *μεταστροφή* κατά την «μεταβατική» κυβερνητική του περίοδο ('93-96). Σε αντίθεση βέβαια με την οικονομία, όπως είδαμε και παραπάνω, η οποία απαιτούσε εγρήγορση και άμεσες αποφάσεις προκειμένου να επιτευχθούν στόχοι και να αποφευχθούν νομισματικές περιπέτειες, στο πεδίο της κρατικής διοίκησης

¹³⁴ Μοσχονάς Γ. (08/07/2012), ό.π.

ακολουθήθηκε πολιτική, που ο Γ. Βούλγαρης ονομάζει «*επιλόγου και προσωρινότητας*»,¹³⁵ με μικρές εξαιρέσεις αλλά και ιδιαιτερότητες.

Για να αντιληφθούμε συνολικά την πολιτική μεταστροφή του ΠΑΣΟΚ κατά τα χρόνια της αντιπολίτευσης 1990-1993 και της προσέγγισης του, ιδεολογικά και προγραμματικά¹³⁶, με το μοντέλο της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας, μπορούμε να επισημάνουμε κάποια σημεία από την ομιλία του Α. Παπανδρέου στην Μαδρίτη τον Ιούνιο του 1991, με τίτλο «Τι σημαίνει σοσιαλισμός σήμερα»¹³⁷.

Σε μια πληρέστατη ανάλυση, η οποία ερχόταν σε σύντομο χρονικό διάστημα από την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και την επίδειξη δύναμης των ΗΠΑ στο Ιράκ, ο Α. Παπανδρέου συνδέει τις παγκόσμιες γεωπολιτικές εξελίξεις και διεθνείς συμμαχίες με το καπιταλιστικό μοντέλο που κυριαρχεί στον κόσμο και την σύγχρονη θέση του δημοκρατικού σοσιαλισμού μέσα σε αυτό. Εκτός από τις διορατικές επισημάνσεις του,¹³⁸ ο ιδρυτής του ΠΑΣΟΚ ανέφερε κάποιους βασικούς άξονες επάνω στους οποίους έπρεπε να στραφεί ο σύγχρονος σοσιαλισμός προκειμένου, όχι απλά να επιβιώσει στα καινούργια καπιταλιστικά δεδομένα, αλλά και να συνδιαμορφώνει το οικονομικό μοντέλο σε μια βάση κοινωνικά πιο δίκαιη, πιο οικολογική, πιο ειρηνική και πιο δημοκρατική.

Αναφέρθηκε συγκεκριμένα 1) στην ανάγκη οι οικονομικές πολιτικές να διαπνέονται από τον στόχο της ανταγωνιστικότητας και της αύξησης της παραγωγικότητας, 2) το εκπαιδευτικό σύστημα να στοχεύει στην διαπαιδαγώγηση μορφωμένου και σε υψηλό βαθμό εκπαιδευμένου εργατικού δυναμικού, 3) οι πολιτικές ανάπτυξης να συνοδεύονται από περιβαλλοντική ευαισθησία και σεβασμό, 4) μόνο οι βασικοί δημόσιοι κοινωφελείς οργανισμοί να ανήκουν στον δημόσιο τομέα, ιδιαίτερα η ενέργεια και οι επικοινωνίες, 5) οι πολιτικές να στοχεύουν σε μια διαρκή θεσμική μεταρρύθμιση που να ενισχύουν την δημοκρατία και τους θεσμούς της, 6) την αποκέντρωση εξουσιών προς την περιφερειακή διοίκηση και αυτοδιοίκηση 7) το κοινωνικό κράτος πρόνοιας να συμβαδίζει στους σχεδιασμούς του με την μικτή

¹³⁵ Βούλγαρης, Γ., (2013), Η μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974-2009, Πόλις, Αθήνα, σελ. 139

¹³⁶ Η διαπίστωση αυτή αφήνει απέξω την οργανωτική δομή του κόμματος, το οποίο συνέχιζε να μην έχει καμία σχέση με τα Σοσιαλδημοκρατικά κόμματα της Ευρώπης, καθώς παρέμενε ένα αρχηγοκεντρικό κόμμα την βασική πολιτική κατεύθυνση του οποίου εξέφραζε κυρίως ο ιδρυτής του, στο Γεωργιάδου Β. (2002), «Νέα Σοσιαλδημοκρατία», Σιδέρης, Αθήνα, Επιμ. Η. Κατσούλης.

¹³⁷ Παπανδρέου Α. (10/07/1991), Ομιλία στο Πανεπιστήμιο Complutense της Μαδρίτης, στο πλαίσιο της Συνόδου των Ευρωπαίων Σοσιαλιστών.

¹³⁸ Η ανάδειξη του περιβαλλοντικού προβλήματος ως μείζονος για τον πλανήτη τα επόμενα χρόνια, η συμβολή των τεχνολογικών εξελίξεων στα μοντέλα παραγωγής και εργασίας, η ανάγκη πρόβλεψης-δημιουργίας μηχανισμών αντιμετώπισης κρίσεων εντός της Ε.Ε. (που άρχισαν να φτιάχνονται αισίως το ...2012), η αποφυγή κατάληξης σε μια Ευρώπη που εκπροσωπείται μόνο από την Γερμανία, αποτελούσαν διορατικές επισημάνσεις για την εποχή που ειπώθηκαν.

οικονομία και τον δυναμικό ιδιωτικό τομέα καθώς και να 8) ενισχυθούν οι δημοκρατικοί θεσμοί εντός της Ε.Ε. ζητώντας την μετακίνηση δομών εξουσίας προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, ώστε να λαμβάνονται δημοκρατικά οι αποφάσεις σε ομοσπονδιακό επίπεδο.

Οι συγκεκριμένες αυτές επισημάνσεις του Α. Παπανδρέου για τον σύγχρονο σοσιαλισμό γενικότερα, απέκτησαν ειδικότερη εφαρμογή στην πολιτική ρητορική του ΠΑΣΟΚ κατά τα χρόνια αναμονής της επανόδου του στην εξουσία αλλά και κατά την διακυβέρνηση 1993-1996, η οποία στην ουσία προετοίμασε την μετάβαση στην εκσυγχρονιστική εποχή¹³⁹.

Η κυβέρνηση Παπανδρέου '93-'96 κινήθηκε και στο πεδίο της δημόσιας διοίκησης, στο πλαίσιο μετριοπάθειας και διαφοροποίησης από τις πολιτικές της δεκαετίας του '80, όπως και στην δημοσιονομική πολιτική. Όπως διαπιστώνουμε και από τους πίνακες που παρατίθενται κατά σειρά (εικόνες 6¹⁴⁰, 7¹⁴¹ και 8)¹⁴², η δημόσια απασχόληση κατά την τριετία αυτή αυξανόταν, αλλά με πολύ βραδύτερους ρυθμούς από αυτούς της δεκαετίας του '80. Η μείωση που εμφανίζεται στον Πίνακα της Εικόνας 6, είναι φαινομενική καθώς οφείλεται στο καταγραφόμενο προσωπικό των ΚΝΠΠΔ.¹⁴³

¹³⁹ Μπαλαμπανίδης Γ. (2007), Κριτική ανάγνωση του εκσυγχρονιστικού εγχειρήματος (1996-2004): Πολιτική και ιδεολογία, Διπλωματική Εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα.

¹⁴⁰ Πηγές: Δελτίο Στατιστικών Στοιχείων Προσωπικού του Δημοσίου Τομέα, Υπουργείο Προεδρίας και μετέπειτα Εσωτερικών, ΕΣΥΕ (Στατιστική Επετηρίδα) και άλλες πηγές, στο Ιορδάνογλου Χρ., (2013), Κράτος και ομάδες συμφερόντων, Πόλις, Αθήνα, σελ. 43

¹⁴¹ Εξαιρείται το προσωπικό των νοσηλευτικών ιδρυμάτων για λόγους διαχρονικής συγκρισιμότητας.

¹⁴² Σύμφωνα με τον Ιορδάνογλου για τους συγκεκριμένους πίνακες: α) τα ΚΝΠΠΔ που γίνονται ΑΕ (Τράπεζες Εθνική, Εμπορική κλπ) παύουν να θεωρούνται δημόσιος τομέας μολονότι ελέγχονται από το δημόσιο, β) οι επιχειρήσεις του ΟΑΕ είτε κλείνουν είτε ιδιωτικοποιούνται. Η μεγάλη καθίζηση είναι μεταξύ '92-'93 λόγω του ότι η κατάταξη γινόταν με βάση την νομική προσωπικότητα, όχι τον έλεγχο.

¹⁴³ Ιορδάνογλου Χρ., (2013), ό.π.,, σελ. 43-45

ΠΙΝΑΚΑΣ Προσωπικό του Ευρύτερου Δημόσιου Τομέα (Δελτίο Υπουργείου Προεδρίας-Εσωτερικών και άλλες πηγές)						
	1986*	1991	1996	2000	2003	2007
Δημόσιες Υπηρεσίες	120.342	116.695	113.355	103.538	90.854	96.973
ΝΠΔΔ	77.007	113.594	115.574	113.770	116.642	119.387
ΟΤΑ	29.144	42.412	47.337	61.226	80.391	91.274
ΚΝΠΠΔ	176.777	210.455	132.726	126.386	79.235	73.850
Έκτακτοι	36.576	12.534	—	—	—	—
Σύνολο Δελτίου	439.846	495.690	408.992	404.920	367.122	381.484
Άλλες πηγές Σύνολο	242.335	226.707	268.253	300.951	343.561	365.918
Γενικό σύνολο	682.181	722.397	677.245	705.871	710.683	747.402

Εικόνα 6 Πηγή: Υπουργείο Προεδρίας «Δελτίο Στατιστικών Στοιχείων Προσωπικού Δημοσίου Τομέα», ΕΣΥΕ (Στατιστική Επετηρίδα)

ΠΙΝΑΚΑΣ Στοιχεία προϋπολογισμών Στενότερος δημόσιος τομέας (Κεντρική κυβέρνηση και σώματα ασφαλείας)*				
Έτος	Τακτικοί	Έκτακτοι	Σώματα ασφαλείας	Σύνολο
1974	112.896	—	34.000	146.896
1980	139.966	—	34.995	174.961
1981	151.789	—	41.025	192.814
1982	169.409	39.122	44.533	253.064
1985	204.002	29.448	48.326	281.776
1986	219.070	19.206	47.026	285.302
1990	223.788	31.650	48.245	303.683
1991	225.193	33.966	52.113	311.272
1996	239.248	20.815	54.065	314.128
2000	250.700	25.769	65.914	342.383
2003	271.181	21.999	70.065	363.245
2007	287.722	40.909	74.133	402.764
2009	290.834	42.494	76.083	409.411

Εικόνα 7 Πηγή: Υπουργείο Προεδρίας «Δελτίο Στατιστικών Στοιχείων Προσωπικού Δημοσίου Τομέα», ΕΣΥΕ (Στατιστική Επετηρίδα)

ΠΙΝΑΚΑΣ
ILO, Public Sector Employment
Ευρύτατος δημόσιος τομέας (σε χιλιάδες)

	1985-86*	1990	1996	2000	2003	2008
Σύνολο εργαζομένων	743,3	786,2	842,6	863,7	919,9	1.022,1

* Είναι περίπου βέβαιο ότι αναφέρεται στο 1986.

Εικόνα 8 Πηγή: Υπουργείο Προεδρίας «Δελτίο Στατιστικών Στοιχείων Προσωπικού Δημοσίου Τομέα», ΕΣΥΕ (Στατιστική Επετηρίδα)

Τον περιορισμό του ρυθμού των προσλήψεων, ακολούθησε και το μισθολογικό κόστος καθώς σταθεροποιήθηκε στο 11,3 - 11.5% του ΑΕΠ (από το 1995 έως το 2000) από 12.5% που ήταν το 1990. Ως βασικές αιτίες του περιορισμού του αναγνωρίζονται τόσο ο μετριασμός των προσλήψεων στο δημόσιο όσο και η αναστολή χαριστικής διαχείρισης σε ορισμένες «ισχυρές» διεκδικητικές ομάδες που απολάμβαναν μέχρι πρότινος προνομίων και ιδιαίτερης μεταχείρισης.¹⁴⁴ Η ίδια περίπου αναλογική πορεία συνεχίστηκε μέχρι την ολοκλήρωση της κυβερνητικής θητείας του ΠΑΣΟΚ το 2004, όπως αποτυπώνεται και στους πίνακες, οπότε δεν θα αναφερθούμε περαιτέρω.

Αποχρώσεις μεταρρυθμίσεις – η τομή του ΑΣΕΠ

Το μεταρρυθμιστικό αποτύπωμα της συγκεκριμένης περιόδου στο κράτος, είναι μικρό αλλά όχι ανύπαρκτο. Σημείο αναφοράς αποτελεί ο νόμος 2190/1994, ο οποίος πέρασε στην ιστορία ως «νόμος Πεπονής»¹⁴⁵ από τον εισηγητή του τότε υπουργό Προεδρίας (1993-1994) δικηγόρο και πολιτικό Αναστάση (Σάκη) Πεπονής.¹⁴⁶ Ο συγκεκριμένος νόμος όριζε την δημιουργία μιας ανεξάρτητης αρχής, του Ανώτατου Συμβουλίου Επιλογής Προσωπικού (ΑΣΕΠ) που εξασφάλιζε, για πρώτη φορά στην ιστορία του ελληνικού κράτους με τέτοιο βαθμό ανεξαρτησίας¹⁴⁷, αντικειμενικό τρόπο

¹⁴⁴ Ιορδάνογλου Χρ., (2013), ό.π., σελ. 55

¹⁴⁵ Κατά την προσφιλή συνήθεια –διεθνώς– ορισμένοι νόμοι να παίρνουν το όνομα του εισηγητή τους.

¹⁴⁶ Ο Αναστάσιος Πεπονής υπήρξε μια πολιτική φυσιογνωμία που ξεχώρισε για το ήθος, την ακεραιότητα και την σεμνότητα με την οποία πολιτεύτηκε καθ' όλη τη διάρκεια του βίου του, απεβίωσε την 8η Αυγούστου 2011 σε ηλικία 87 ετών.

¹⁴⁷ Βέβαια πριν από τη Μεταπολίτευση είχαμε έναν τέτοιο φορέα, το ΑΣΔΥ (Ανώτατο Συμβούλιο Δημοσίων Υπηρεσιών), που λειτούργησε από το 1951 ως το 1973. Αλλά το ΑΣΔΥ δεν μπορούσε ούτε να κατευθύνει ούτε να ελέγξει σοβαρά τη μεταρρυθμιστική διαδικασία γιατί δεν είχε πραγματική αυτονομία. Ήταν μια

στην διαδικασία προσλήψεων του προσωπικού στον δημόσιο τομέα. Μια βαθύτατη τομή στο επίπεδο της διαφάνειας και της ανεξαρτησίας στην δημόσια διοίκηση και αδιαμφισβήτητα ένα καίριο χτύπημα στο «πελατειακό σύστημα», το οποίο κατά μοιραίο τρόπο είχε γιγαντωθεί κατά τη διάρκεια της προηγούμενης διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ. Ο «νόμος Πεπονή» έβαλε τα θεμέλια και καθιέρωσε μια διαφορετική νοοτροπία στην ελληνική κοινωνία. Η δημιουργία του ΑΣΕΠ ήταν ο ορισμός της λέξης «μεταρρύθμιση».

Εκείνη την περίοδο θεσμοθετήθηκε ακόμα ο αιρετός χαρακτήρας της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης, όπου στις Δημοτικές και (για πρώτη φορά) Νομαρχιακές Εκλογές του 1994 εξελέγησαν Νομάρχες και Νομαρχιακά Συμβούλια τα οποία μέχρι τότε διορίζονταν. Στο πλαίσιο ενίσχυσης της Τοπικής Αυτοδιοίκησης η κυβέρνηση εκχώρησε την διοίκηση των Βρεφονηπιακών Σταθμών στους δήμους και αποκέντρωσε πόρους από τα ευρωπαϊκά πλαίσια στήριξης για κατευθείαν διαχείριση από τους ΟΤΑ.¹⁴⁸

2.3 ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ

2.3.1 ΟΙ ΕΓΚΑΤΕΣΤΗΜΕΝΕΣ ΠΑΘΟΓΕΝΕΙΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΕΣ ΑΠΑΙΤΗΣΕΙΣ

Με την ανάδειξη του Κ. Σημίτη στη ηγεσία του, το ΠΑΣΟΚ, όπως συνέβη και στην οικονομία, ανασυγκροτεί την ταυτότητά του, σε ρήξη με το παρελθόν του, υιοθετώντας το πρόταγμα του «εκσυγχρονισμού» και της «σύγκλισης» με τις άλλες χώρες της ΕΕ και στις πολιτικές που αφορούν το κράτος. Έχοντας εγκαταλείψει κάθε αναφορά στο «πρόταγμα της κοινωνικής αλλαγής» και με το κόμμα απορροφημένο πρακτικά στο κράτος, ύψιστος σκοπός της «εκσυγχρονιστικής» ηγεσίας καθίσταται η ανάδειξη του «ΠΑΣΟΚ σε κατεξοχήν διαχειριστή της ευρωπαϊκής προοπτικής της χώρας».¹⁴⁹

Η ηγεσία του ΠΑΣΟΚ εκείνη την περίοδο διαπνέονταν από συγκεκριμένες θέσεις για τον ρόλο του κράτους ως εργοδότη, που είχαν διατυπωθεί λίγα χρόνια νωρίτερα από τον Κ. Σημίτη, σε έναν συλλογικό τόμο με την επιμέλεια του Ν.

επέκταση της διοικητικής μηχανής, μια ακόμη κρατική υπηρεσία υπό τον άμεσο κυβερνητικό έλεγχο. Αποτελούσε, με άλλα λόγια, μια επιπλέον γραφειοκρατία, μια επιπλέον σπατάλη του δημοσίου χρήματος, στο Μουζέλης Ν., (24/11/2008), «Γιατί αποτυγχάνουν οι μεταρρυθμίσεις», Το Βήμα.

¹⁴⁸ Μαϊστρος, Π. (2018), Για μια νέα διοικητική μεταρρύθμιση, Κείμενα Διαλόγου, Public Policies Greece, Αθήνα, σελ. 5

¹⁴⁹ Ελευθερίου, Κ. –Τάτσης, Χρ., (2013), *ΠΑΣΟΚ: Η άνοδος και η πτώση (:) ενός ηγεμονικού κόμματος*, Σαββάλας, Αθήνα, σελ. 88-97.

Μουζέλη, επίσης σημαντικού πνευματικού πυλώνα του εκσυγχρονισμού. *«Η κατηγορία των μισθωτών παρουσιάζει ένα αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό: η πλειοψηφία τους απασχολείται στο Δημόσιο και τον ευρύτερο δημόσιο τομέα, που περιλαμβάνει τις δημόσιες επιχειρήσεις και οργανισμούς, την τοπική αυτοδιοίκηση και κάθε άλλης μορφής φορείς εξαρτώμενους από το κράτος. Είναι κοινή άλλωστε διαπίστωση πως ο διορισμός στο Δημόσιο είναι ελπίδα και επιδίωξη κάθε Έλληνα που προσβλέπει σε μια μόνιμη απασχόληση. Μια θέση σε έναν ελλειμματικό οργανισμό του οποίου η επιβίωση είναι προβληματική θεωρείται προτιμότερη από την εργασία σε μια γρήγορα αναπτυσσόμενη ιδιωτική επιχείρηση. Για τούτο και ο διορισμός στον δημόσιο τομέα είναι και το προσφιλέστερο μέσο προσέλκυσης πολιτικής πελατείας. Είναι ευεξήγητο, λοιπόν, το φαινόμενο της συνεχούς αύξησης του αριθμού των εργαζομένων στις δημόσιες υπηρεσίες χωρίς παράλληλη αύξηση ή βελτίωση των προσφερόμενων υπηρεσιών.»*¹⁵⁰

Παρ' όλα αυτά, αποδίδεται στο ΠΑΣΟΚ, ακόμα και της περιόδου του εκσυγχρονισμού, η ιδιότητα του «κόμματος του κράτους», που περνά από το ρόλο της νομιμοποίησης των κρατικών επιλογών στην κοινωνία, στην κρατικοποίηση του κόμματος και στην πλήρη κατάργηση της κοινωνικής του αυτονομίας. Η συγχώνευση κράτους / κόμματος, η ενοποίηση των συμφερόντων τους, η συγκρότηση μιας ιδιαίτερης κομματικής ελίτ με σημείο αναφοράς την κρατική διαχείριση και όχι την αντιπροσώπευση των κοινωνικών ομάδων είναι τρία από τα βασικότερα στοιχεία του κομματικού μετασχηματισμού του ΠΑΣΟΚ, που αυτοπροσδιορίζεται πια ως κόμμα της Κεντροαριστεράς και του εκσυγχρονισμού.¹⁵¹

Κινούμενη η κυβέρνηση Σημίτη στο πλαίσιο των σύγχρονων και διεθνών προσεγγίσεων σχετικά με τον ρόλο του κράτους, επιχειρεί τον μετασχηματισμό από το «κράτος-εκκαθαριστή» και «κράτος-εργοδότη» της προηγούμενης περιόδου σε «κράτος-επιτελικό». Το ίδιο το κράτος αυτοπεριορίζεται, περιορίζοντας τον δημόσιο τομέα. Η απελευθέρωση των αγορών θα συμβαδίσει, στο εξής, με την κατάργηση ή συγχώνευση (περίπου 1750) φορέων του Δημοσίου, *«ώστε να περιοριστεί το φαινόμενο της άσκοπης δαπάνης για ξεπερασμένες λειτουργίες»*¹⁵². Η πολιτική αυτή

¹⁵⁰ Σημίτης Κ. στο Μουζέλης, Ν., (συλλογικό), (1989), Λαϊκισμός και Πολιτική, Γνώση, Αθήνα σελ. 10-11.

¹⁵¹ Βερναρδάκης, Χρ., (συλλογικό), (2004), Τριάντα χρόνια δημοκρατία: Το πολιτικό σύστημα της τρίτης ελληνικής δημοκρατίας 1974-2004, τόμος Α', Κριτική και Τμ. Πολιτικής Επιστήμης Παν. Κρήτης, Αθήνα-Ρέθυμνο.

¹⁵² Σημίτης, Κ., ομιλία στην Ολομέλεια της Βουλής για τον Προϋπολογισμό του 1998 (21 Δεκεμβρίου 1997)

συγκεκριμενοποιείται με τον νόμο 2469/1997, που κατήργησε, συγχώνευσε ή μετέτρεψε δημόσιους φορείς σε ΝΠΔ ή Α.Ε., με το σκεπτικό της «απελευθέρωσης προσωπικού και πόρων του κράτους από διαχειριστικές λειτουργίες» και την «ανταγωνιστικότητα του δημοσίου τομέα»¹⁵³. Το κράτος προχωρεί πλέον «στην εισαγωγή ευέλικτων ρυθμίσεων τόσο στην αγορά εργασίας όσο και στις αγορές όπου μέχρι πρότινος επικρατούσαν δημόσιες επιχειρήσεις και οργανισμοί υπό τη μορφή των οιονεί-φυσικών μονοπωλίων, η εισοδηματική πολιτική τόσο στον ιδιωτικό αλλά κυρίως στον δημόσιο τομέα είναι περιοριστική, οι δημόσιες δαπάνες για μισθούς μειώνονται από 12,7% του ΑΕΠ το 1990 σε 11,1% του ΑΕΠ το 1998. Παράλληλα εισάγονται νέες, ευέλικτες μορφές απασχόλησης στον δημόσιο τομέα, οι οποίες, σε συνδυασμό με την πολιτική ιδιωτικοποίησης των ΔΕΚΟ, σηματοδοτούν την οριστική αποδιάθρωση του δημόσιου τομέα ως πρωτογενούς τμήματος της ελληνικής αγοράς εργασίας»¹⁵⁴. Οι διαρθρωτικές αλλαγές πήραν διάφορες μορφές: ιδιωτικοποιήσεις, σταδιακές μετοχοποιήσεις και εκκαθαρίσεις. Αρκετές επιχειρήσεις που ελέγχονταν από τις κρατικές τράπεζες αποδόθηκαν στον ιδιωτικό τομέα. Ο έλεγχος μερικών μικρών κρατικών τραπεζών, καθώς και η μεσαίου μεγέθους Ιονική Τράπεζα, πέρασαν στον ιδιωτικό τομέα. Στην περίπτωση των επιχειρήσεων κοινής ωφελείας, καθώς και ορισμένων άλλων μεγάλων εταιρειών του δημοσίου (ΟΤΕ, ΔΕΗ, Ελληνικά Πετρέλαια, ΕΥΔΑΠ) επιλέχθηκε η μέθοδος της μετοχοποίησης τους και της σταδιακής διάθεσης μερους των μετοχών τους στο κοινό¹⁵⁵.

Επιπλέον, βασική επιλογή ήταν τα ανοίγματα στον ανταγωνισμό σε βασικούς κλάδους της οικονομίας που μονοπωλούνταν από το κράτος. Εν μέρει, η πολιτική αυτή προερχόταν από το πρόγραμμα της ενιαίας αγοράς της ΕΕ¹⁵⁶. «Το γενικό μοντέλο ήταν: όπου η ύπαρξη ανταγωνισμού ήταν εφικτή, θα διευκολυνόταν η είσοδος ανταγωνιστών, ενώ όπου ο ανταγωνισμός ήταν ανέφικτος, η μονοπωλούμενη δραστηριότητα θα υπόκειτο σε καθεστώς ρύθμισης. Η προστασία του κοινού από καταχρήσεις, η διασφάλιση ισότιμων όρων ανταγωνισμού και η επίλυση των διαφορών των μελλοντικών

¹⁵³ Βλ. το κείμενο του ν. 2469/1997 «Περιορισμός και βελτίωση της αποτελεσματικότητας των κρατικών δαπανών και άλλες διατάξεις» και σχετικό άρθρο του Σ. Κοσμίδη, ΓΓ του Υπουργικού Συμβουλίου, στο Βήμα, 12/7/1998.

¹⁵⁴ Γράβαρης, Δ., (2004), Η πολιτική οικονομία των μορφών νομιμοποίησης. Από το λαϊκισμό στον τεχνοκρατικό εκσυγχρονισμό, στο Κοινωνική αλλαγή στη σύγχρονη Ελλάδα (1980-2001), 9ο Επιστημονικό Συνέδριο, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 9-12 Απριλίου 2003, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα, σελ. 47-49

¹⁵⁵ Ιορδανογλου, Χρ., (2004), «Η ελληνική Οικονομία, 1974-2000, Επιβράδυνση, στασιμότητα και ανάπτυξη», στο Παναγιωτόπουλος, Β., (επιμ) Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, Τόμος 9, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 92

¹⁵⁶ Βλ. πχ. OECD, Regulatory reform in Greece, 2001

ανταγωνιστών θα ανατίθετο σε ανεξάρτητες και ισχυρές ρυθμιστικές αρχές»¹⁵⁷. Έτσι, η Ολυμπιακή Αεροπορία απώλεσε το μονοπώλιο στις αερομεταφορές το 1992· στις τηλεπικοινωνίες, με μια σειρά νόμων (ν. 1892/90, 2246/94 και 2867/2000), απελευθερώθηκε η αγορά και ιδρύθηκε ανεξάρτητη ρυθμιστική αρχή, η Εθνική Επιτροπή Τηλεπικοινωνιών και Ταχυδρομείων, ενώ την περίοδο 1996-2001 μετοχοποιήθηκε ο ΟΤΕ και το 2001 καταργήθηκε το μονοπώλιο του ΟΤΕ στην σταθερή τηλεφωνία· στον τομέα της ενέργειας, το 1999 η ΔΕΗ έχασε το μονοπώλιο και δημιουργήθηκε η Ρυθμιστική Αρχή Ενέργειας. Η λίστα ιδιωτικοποιήσεων στο πλαίσιο αυτού του μοντέλου είναι μακρά: Ελληνικά Πετρέλαια, παραλίες-Τουριστικά Ακίνητα, ΟΛΠ, ΟΠΑΠ, Εθνική Τράπεζα, ΕΤΒΑ, Εμπορική Τράπεζα, Σκαραμαγκάς, Ολύμπικ Κέτερινγκ, Αγνό, Καζίνο Πάρνηθας, το Χρηματιστήριο κ.α.

Παράλληλα με αυτές τις ενέργειες η κυβέρνηση Σημίτη επιχειρεί μια συνολική προσπάθεια εκσυγχρονισμού του ευρύτερου δημόσιου τομέα. Το 1997 η δικαιοδοσία του ΑΣΕΠ επεκτείνεται και στις δημόσιες επιχειρήσεις και τις προσλήψεις εκπαιδευτικών μέσω γραπτών διαγωνισμών.¹⁵⁸ Στόχος των παρεμβάσεων ήταν να περιοριστεί ακόμα περισσότερο η οποιαδήποτε κομματική παρέμβαση στις προσλήψεις του δημοσίου και να περιοριστεί η πολιτική συναλλαγή μεταξύ κόμματος και διοίκησης. Το 1999 η κυβέρνηση ιδρύει τα ΚΕΠ τα οποία κάλυψαν στο σύνολο της ελληνικής επικράτειας, ένα ευρύτατο φάσμα συναλλαγών των πολιτών με την κρατική γραφειοκρατία, περιορίζοντας κατά πολύ χρονοβόρες διαδικασίες και προσφέροντας ποιότητα και διαφάνεια στις συναλλαγές του πολίτη με το κράτος. Με τον νόμο 2372/1996 ιδρύθηκε το Ελληνικό Κέντρο Επενδύσεων (ΕΛΚΕ) μια ανώνυμη εταιρεία, η οποία λειτουργούσε με κανόνες ιδιωτικής επιχειρηματικότητας, με σκοπό την προσέλκυση και υποστήριξη άμεσων ξένων επενδύσεων. Για ενίσχυση της Αυτοδιοίκησης και την σύγκλιση με τα ευρωπαϊκά πρότυπα, το 1997 υλοποιήθηκε από το Υπουργείο Εσωτερικών το σχέδιο «Καποδίστριας» με την συνένωση 5.775 ΟΤΑ που λειτουργούσαν ως τότε σε 1.031. Το σχέδιο συνοδεύτηκε από υποστηρικτικές πολιτικές και πόρους που ενδυνάμωναν τους ΟΤΑ τόσο σε επιστημονικό προσωπικό όσο και σε εξοπλισμό.¹⁵⁹ Κατά τα έτη 1997-1998 με σειρά νόμων, επιχειρείται ποιοτικός εκσυγχρονισμός του Εκπαιδευτικού Συστήματος, με παρεμβάσεις που αφορούσαν την

¹⁵⁷Ιορδανογλου, Χρ., (2004), ό.π., σελ. 94-95

¹⁵⁸Νόμοι 2525/1997 και 2527/1997

¹⁵⁹Καζάκος Π. (2010), ό.π., σελ. 79

ποιότητα σπουδών στο Λύκειο, την πρόσβαση στην Ανώτατη Εκπαίδευση και τις προσλήψεις των Εκπαιδευτικών.¹⁶⁰

Οι παραπάνω μεταρρυθμιστικές παρεμβάσεις, παρά τις σχετικές αντιδράσεις και σημαντικές δυσλειτουργίες, προσέδωσαν μια συνολική αίσθηση τομών και ανατροπών στο κράτος και την δημόσια διοίκηση, οι οποίες έκαναν εφικτό τον στόχο της σύγκλισης, όχι μόνο σε επίπεδο αριθμών αλλά και σε επίπεδο θεσμών και λειτουργίας του κράτους. Αξιοσημείωτες ήταν φυσικά οι αντιδράσεις που προκαλούσαν σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες και συμφέροντα, πολλές φορές και μέσα στον ίδιο το κυβερνητικό κόμμα, οι οποίες έφταναν σε ορισμένες περιπτώσεις να αναστέλλουν ή να εμποδίζουν την πλήρη πρακτική εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων.¹⁶¹ Χαρακτηριστικά είναι ορισμένα παραδείγματα, όπως της *υπερπήδησης* του ΑΣΕΠ μέσω των μονιμοποιήσεων συμβασιούχων που έγιναν το 1994 και το 1997 αλλά και της νομοθετικής τροποποίησης του 2002,¹⁶² η οποία «αδυνάτιζε» την συνταγματική ενίσχυση του ΑΣΕΠ στην συνταγματική αναθεώρηση του 2001. Το νέο σύστημα αναγνώριζε ως βαθμολογούμενο κριτήριο (και συνεπώς προμοδοτούσε) προηγούμενη εμπειρία υποψηφίων στο δημόσιο, την οποία όμως είχαν αποκτήσει μέσα από προσωρινές συμβάσεις εκτός ΑΣΕΠ!¹⁶³

Ένα άλλο παράδειγμα αποτελεί η αποτυχία της μεταρρύθμισης που επιχειρήθηκε στο ΕΣΥ, μέσα από ένα σχέδιο μείωσης των προνομίων ανεξέλεγκτων ομάδων συμφερόντων που είχαν αναπτυχθεί γύρω από το δημόσιο σύστημα υγείας, να βελτιώσει την ποιότητα των υπηρεσιών του και να ελέγξει το κόστος λειτουργίας του. Το σχέδιο απειλούσε να ανατρέψει την κατανομή των εξουσιών που είχε παγιωθεί στα χρόνια λειτουργίας του, τις πηγές παράνομου πλουτισμού, διάφορα προνόμια επαγγελματιών του χώρου, την απουσία κάθε λογοδοσίας και αξιολόγησης και την εξαπλωμένη σε διάφορα επίπεδα κακοδιαχείριση.¹⁶⁴ Ένα πολυσχιδές μέτωπο, αποτελούμενο από τμήματα του κομματικού μηχανισμού του ΠΑΣΟΚ, κομματικά στελέχη διορισμένα ή αποσπασμένα στο πλαίσιο της πολιτικής πατρωνίας και πληθώρα ιδιωτικών συμφερόντων και προνομίων που πίεζαν προς κάθε κατεύθυνση ανέτρεψαν

¹⁶⁰ Παπασταμόπουλος Ξ. (2015), Η εκπαιδευτική πολιτική της κυβέρνησης Κ. Σημίτη 1996-2000, Διδακτορική Διατριβή, ΑΠΘ.

¹⁶¹ Καζάκος Π. (2010), ό.π., σελ. 79-83 και Σημίτης Κ. (2005), ό.π., σελ. 531-535

¹⁶² Νόμος 3051/2002

¹⁶³ Καζάκος Π. (2010), ό.π., σελ. 80

¹⁶⁴ Μόσιαλος, Η. και Αλλίν, Σ., Ομάδες συμφερόντων και η μεταρρύθμιση του συστήματος υγείας στην Ελλάδα, στο Featherstone, Κ. (επιμ.), (2007), ό.π., σελ. 301-355

και αυτή την μεταρρύθμιση.¹⁶⁵ Παρόμοια τύχη είχε και η προσπάθεια να μπει τάξη στην συνταγογράφηση φαρμάκων και εξορθολογισμό της λειτουργίας του ΕΟΦ.¹⁶⁶

Στο κρίσιμο επίσης ζήτημα της παιδείας, παρότι υπήρξαν μεταρρυθμιστικά εγχειρήματα, στις περισσότερες των περιπτώσεων έγιναν αναδιπλώσεις και υποχωρήσεις στις απαιτήσεις των ομάδων διαχείρισης της κάθε εκπαιδευτικής βαθμίδας και σε συνδικαλιστικά αιτήματα, ενώ τα πανεπιστημιακά ιδρύματα αφέθηκαν να λειτουργούν σε καθεστώς μηδενικής αξιολόγησης και λογοδοσίας.¹⁶⁷ Σαν να μην έφτανε αυτό, η ίδρυση νέων ιδρυμάτων και τμημάτων, εκπορευόταν περισσότερο από τοπικιστικές απαιτήσεις και κριτήρια γεωγραφικών ισορροπιών, παρά από κάποιον ακαδημαϊκό ή αναπτυξιακό σχεδιασμό.

Οι προτάσεις Γιαννίτση και η απόπειρα της ασφαλιστικής μεταρρύθμισης

Μια εμβληματική προσπάθεια μεταρρύθμισης η οποία έμεινε ανολοκλήρωτη αλλά σχετίζεται με την μετέπειτα οικονομική πορεία της χώρας, ήταν η απόπειρα μεταρρύθμισης του Ασφαλιστικού Συστήματος. Στις αρχές της δεκαετίας του 2000, αμέσως μετά την σύσταση της ΟΝΕ, η οποία επέβαλε τον μετριασμό των κρατικών δαπανών σε ισοσκελισμένους προϋπολογισμούς, τέθηκε ως επιτακτική πανευρωπαϊκά η συζήτηση για το μέλλον των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης και κυρίως η αναγκαιότητα μεταρρύθμισης και προσαρμογής τους στις μεταβαλλόμενες κοινωνικές, δημογραφικές και οικονομικές συνθήκες.

Η Ελλάδα, παρότι δημογραφικά δεν αντιμετώπιζε την αμεσότητα του κινδύνου του γενικότερου ευρωπαϊκού προβλήματος,¹⁶⁸ είχε κάποιες άλλες παθογένειες να αντιμετωπίσει στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης: 1) την υπερβολική μείωση των συντάξιμων ορίων ηλικίας για ορισμένες συντεχνιακές ομάδες πίεσης, 2) την μεγάλη ανισότητα στη μεταχείριση των ασφαλισμένων από τα διάφορα ασφαλιστικά ταμεία και 3) την εκτεταμένη εισφοροδιαφυγή από την πλευρά τόσο των εργοδοτών όσο και των εργαζομένων.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Παπαδόπουλος Α. (2008), «Τα βήματα του Έστερναχ», Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, σελ. 145

¹⁶⁶ Μουτσόπουλος, Χ. (2009), «Οδοιπορικό στη γνώση. Στιγμιότυπα από τα μετακατοχικά Γιάννενα ως την Αθήνα του 2000», Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα.

¹⁶⁷ Παπασταμόπουλος Ξ. (2015), ό.π.

¹⁶⁸ Εξαιτίας της εισόδου στην αγορά εργασίας και κατ'έκταση της καταβολής εισφορών ενός μαζικού ρεύματος μεταναστών της δεκαετίας του '90 καθώς και του αντίστοιχου μεταναστευτικού ρεύματος Ελλήνων προς το εξωτερικό μεταπολεμικά (δεκαετίες '50 και '60) οι οποίοι είχαν συνταξιοδοτηθεί σε άλλες χώρες και δεν επιβάρυναν το ελληνικό σύστημα, βλ. Ρομπόλης, Σ., (2005), Κοινωνική ασφάλιση, η διαρκής κρίση και οι προοπτικές, Επίκεντρο, Αθήνα.

¹⁶⁹ Γιαννίτσης Τ. (2007), Το Ασφαλιστικό (ως ορφανό πολιτικής) και μια διέξοδος, Πόλις, Αθήνα

Έχοντας αρχίσει να γίνονται ορατά τα πρώτα προβλήματα βιωσιμότητας των ταμείων και διαχείρισης των ελλειμμάτων τους και δεδομένης της ασθενούς μεταρρύθμισης του 1992,¹⁷⁰ η οποία είχε ούτως ή άλλως ορίζοντα δεκαετίας, η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ παρουσίασε για πρώτη φορά τις προτάσεις της για το ασφαλιστικό τον Απρίλιο του 2001. Οι προτάσεις αυτές περιείχαν ρυθμίσεις για πολλά ζητήματα του ασφαλιστικού προβλήματος και αφορούσαν πολλούς κλάδους ασφαλισμένων. Τα βασικά σημεία των «Προτάσεων Γιαννίτση» ήταν τα εξής:

1. Νέο ενιαίο όριο ηλικίας το 65^ο έτος για την είσπραξη πλήρους σύνταξης (κύριας και επικουρικής) για άνδρες και γυναίκες και δικαίωμα στην χορήγηση μειωμένης σύνταξης στο 60^ο έτος.¹⁷¹
2. Πριμοδότηση των εργαζομένων γυναικών με πλασματικό χρόνο ασφάλισης 2 ετών για κάθε παιδί
3. Υπολογισμός της σύνταξης με βάση τον μέσο όρο των συντάξιμων αποδοχών των καλύτερων 10 ετών της τελευταίας 15ετίας και όχι με βάση τον τελευταίο μισθό ή την τελευταία 5ετία, που ίσχυε σε πολλές περιπτώσεις.
4. Οροφή στο ύψος των συντάξεων έτσι ώστε η κύρια σύνταξη ύστερα από 35 χρόνια ασφάλισης, να ανέρχεται στο 60% των συντάξιμων αποδοχών και η επικουρική στο 20%, δηλαδή συνολικά 80% αντί 100% ή και περισσότερο που ισχύει για ορισμένες κατηγορίες ασφαλισμένων.
5. Συγχωνεύσεις των ταμείων κύριας και επικουρικής ασφάλισης με τη δημιουργία 8 ταμείων συνολικά.
6. Διατήρηση των κατώτατων ορίων συντάξεων αλλά με αυστηρότερα κριτήρια χορήγησης σε ανασφάλιστους ανάλογα με την συνολική εισοδηματική τους κατάσταση. Παροχή βασικής σύνταξης του ΟΓΑ στους άπορους ανασφάλιστους, δεδομένης της νέας λειτουργίας του ΟΓΑ ως ασφαλιστικού φορέα.
7. Απορρόφηση των κοινωνικών πόρων που διαθέτουν τα ασφαλιστικά ταμεία και δημιουργία ενός νέου «ενιαίου κουμπαρά» για την χρηματοδοτική στήριξη του συστήματος.

¹⁷⁰ Βλ. Νόμο 2084/1992, τον λεγόμενο και «νόμο Σιούφα» στο Ίδρυμα Κωνσταντίνου Μητσοτάκη, Βιογραφικό Κ.Μ, Περίοδος 1990-1993 <http://www.ikm.gr>

¹⁷¹ Η ρύθμιση αυτή ίσχυε ήδη για τους ασφαλισμένους μετά την 1.1.1993 και έτσι εξομοίωνε τους προ του '93 ασφαλισμένους και κυρίως όσες κατηγορίες εργαζομένων είχαν αισθητά χαμηλότερα όρια συνταξιοδότησης (ΔΕΚΟ, Τράπεζες, κ.α.). Δικαίωμα συνταξιοδότησης ανεξάρτητα από όριο ηλικίας αναγνωριζόταν μόνο ύστερα από 40 χρόνια ασφάλισης.

8. Επανεξέταση του καθεστώτος των βαρέων και ανθυγιεινών επαγγελμάτων, ώστε να περιοριστούν οι κατηγορίες που δεν δικαιολογείται η ένταξη τους σε αυτά.
9. Πρόβλεψη για αυτόματες πραγματικές αυξήσεις στις συντάξεις κατά 1% άνω του πληθωρισμού για τις επόμενες δεκαετίες.¹⁷²

Σύμφωνα με τον Κ. Σημίτη, το σχέδιο αυτό δεν προέβλεπε την κρατική χρηματοδότηση του ασφαλιστικού ελλείμματος. Αυτό είχε αρνητική επίπτωση στις ρυθμίσεις που αφορούσαν το ύψος των συντάξεων, τις πρόωρες συνταξιοδοτήσεις και άλλα θέματα. Ο υπουργός Τ. Γιαννίτσης που διατύπωσε αυτές τις προτάσεις, οι οποίες δεν κατάφεραν να γίνουν ούτε καν προσχέδιο νόμου, θα γράψει μερικά χρόνια αργότερα (2007) πως είχε κάνει το λάθος να πιστέψει ότι το κόμμα ήθελε λύσεις, ενώ στην πραγματικότητα δεν ήθελε να αλλάξει τίποτα και εφάρμοζε τακτικές υπεκφυγής.¹⁷³ Ο Κ. Σημίτης θα παραδεχθεί πως «η πρόταση αντιμετώπιζε τα οικονομικά προβλήματα μακροπρόθεσμα κι έτσι παρασυρθήκαμε και δεν δώσαμε την προσοχή που έπρεπε στις παραμέτρους που έχουν άμεση σημασία για τους εργαζομένους και είναι ως εκ τούτου σημαντικές. Το σχέδιο έτσι συνάντησε την έντονη αντίδραση των συνδικάτων. Η προοπτική μιας ισχυρής διάστασης με ένα σημαντικό τμήμα της κοινωνίας για ένα τόσο ευαίσθητο θέμα δεν άρμοζε σε μια κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ. Μια λύση στο ασφαλιστικό δεν μπορούσε να προχωρήσει με τέτοιους όρους. Η κυβέρνηση απέσυρε γι' αυτό την πρόταση ούτως ώστε ο δημόσιος διάλογος να ξεκινήσει από νέα βάση.»¹⁷⁴

Εκτός από τα συνδικάτα, οι προτάσεις Γιαννίτση προσέκρουσαν επάνω σε μια γενικευμένη κοινωνική απόρριψη και διαταραχή. Χαρακτηριστική είναι η στάση που κράτησε ο τότε Πρόεδρος της Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Στεφανόπουλος, ένας μετριοπαθής κατά τα άλλα πολιτικός, ο οποίος είχε συμπαρασταθεί σε διάφορες κυβερνητικές πρωτοβουλίες για μεταρρυθμίσεις.¹⁷⁵ Μιλώντας από το βήμα του 30^{ου} Συνεδρίου της ΓΣΕΕ¹⁷⁶, ταυτίζεται με τα αιτήματα των συνδικάτων που ήδη έχουν εκφραστεί, καθώς καλεί τη κυβέρνηση να βρει λύσεις καίριες και ουσιαστικές χωρίς όμως να θίξει τα κεκτημένα δικαιώματα των εργαζομένων. «Δεν μπορούμε να αναζητήσουμε την αύξηση του ορίου ηλικίας και της μείωσης παροχών. Πρέπει να

¹⁷² Κ. Σημίτης, (2005), ό.π., σελ. 280-282 και Γιαννίτσης Τ. (2007), ό.π., σελ. 21 και μετά.

¹⁷³ Γιαννίτσης Τ. (2007), ό.π., από σελ. 21 και μετά.

¹⁷⁴ ¹⁷⁴ Κ. Σημίτης, (2005), ό.π., σελ. 282

¹⁷⁵ Χαρακτηριστική ήταν η στάση του στο λεγόμενο ζήτημα των ταυτοτήτων και την διαμάχη που ξέσπασε μεταξύ της κυβέρνησης και του τότε Αρχιεπισκόπου Αθηνών Μακαριστού Χριστόδουλου, Βλ. 30 Αυγούστου 2001, «Στεφανόπουλος: Αυστηρή στάση στο αίτημα της Εκκλησίας», Ναυτεμπορική. <https://www.naftemporiki.gr/story/7344/k-stefanopoulos-austiri-stasi-sto-aitima-tis-ekklisias>

¹⁷⁶ 30ο ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΓΣΕΕ, Αστέρας Βουλιαγμένης, 17 – 18 Μαρτίου 2001

αναζητήσουμε νέους πόρους» θα αναφέρει, υποστηρίζοντας πως οι κυριότερες αλλαγές που σχεδιάζει η κυβέρνηση είναι άδικες. Τάχθηκε ουσιαστικά και υπέρ της κρατικής χρηματοδότησης της κοινωνικής ασφάλισης και της τριμερούς χρηματοδότησης λέγοντας πως «...Υπάρχει αυτό το 'κλειδί;' Υποχρέωση των κυβερνώντων είναι να το βρουν. Κύριος παράγοντας στην αντιμετώπιση των προβλημάτων του συστήματος ασφάλισης είναι η συνεισφορά του κράτους. Ανάγκη είναι η αναδιανομή του εθνικού πλούτου», επιρρίπτοντας στην κυβέρνηση ευθύνες για να βρει άλλους πόρους και πηγές εσόδων για να περιοριστούν τα ελλείμματα των ταμείων.¹⁷⁷

Αξιοσημείωτη είναι η στάση της τότε αξιωματικής αντιπολίτευσης, η οποία παρά την στρατηγική της έντονης αντιπαράθεσης με την κυβέρνηση που είχε επιλέξει μετά το οριακό εκλογικό αποτέλεσμα του 2000, στο συγκεκριμένο θέμα εμφανίστηκε αρκετά μετριοπαθής, αν και οι προτάσεις Γιαννίτση δεν έφτασαν ποτέ στο πεδίο του κοινοβουλευτικού ελέγχου, ώστε να κρινόταν στην πράξη η πρόθεση συναίνεσης που εκφράστηκε. Η αρμόδια τομεάρχης της ΝΔ, Μ. Γιαννάκου θα δηλώσει σε συνέντευξη τύπου «Συμφωνούμε στην τριμερή χρηματοδότηση, αρκεί το κράτος να καταβάλλει τις εισφορές, μέτρο που είχε θεσμοθετήσει η Ν.Δ.», ζητώντας τα όρια για συνταξιοδότηση να παραμείνουν ως έχουν σήμερα. Για τον υπολογισμό σύνταξης, βάσει της τελευταίας δεκαετίας η κ. Γιαννάκου σημείωσε, ότι χρειάζεται δεύτερη σκέψη. Για την συνολική πολιτική στάση της αντιπολίτευσης απέναντι στο ζήτημα ανέφερε: «Δεν είμαστε εμείς που θα προκαλέσουμε κινητοποιήσεις, δεν πιστεύουμε ότι τα προβλήματα λύνονται στο πεζοδρόμιο, αλλά σεβόμαστε την ανεξαρτησία των συνδικάτων».¹⁷⁸

Η περίπτωση του ναυαγίου των «προτάσεων Γιαννίτση» για το ασφαλιστικό, η οποία όπως φαίνεται υπονομεύθηκε αποκλειστικά και ενδοπαρταξιακά από το ΠΑΣΟΚ, ανέδειξε και μια χαώδη εσωκομματική αντιπαράθεση, η οποία ξεδιπλώθηκε πλήρως στην εκρηκτική συνεδρίαση του Εκτελεστικού Γραφείου του κόμματος στις 21 Ιουνίου 2001, όταν είχαν προηγηθεί αρκετά και μαζικά συλλαλητήρια από την ΓΣΕΕ.¹⁷⁹ Σε εκείνη την συνεδρίαση σειρά στελεχών του ΠΑΣΟΚ και κορυφαίων υπουργών αντιτάχθηκαν στις επιχειρούμενες αλλαγές δηλώνοντας είτε την ιδεολογική τους

¹⁷⁷ Βλ. Χατζητσάκος Ν., (Παρασκευή 16 Μαρτίου 2001), «Μήνυμα Στεφανόπουλου για το Ασφαλιστικό», Ελεύθερος Τύπος, και (16/3/2001), «Παρέμβαση Στεφανόπουλου υπέρ των θέσεων της ΓΣΕΕ», Το Βήμα και Γεωργιάκης Η. (16/3/2001), «Παρέμβαση – έκπληξη του Προέδρου», ΤΑ ΝΕΑ.

¹⁷⁸ ΑΠΕ/ΜΠΕ, (20 Απριλίου 2001), Συνέντευξη Τύπου της Τομεάρχη Κοινωνικής Ασφάλισης της ΝΔ Μαριέττας Γιαννάκου.

¹⁷⁹ Την ηγεσία της οποίας διατηρούσε η ΠΑΣΚΕ, συνδικαλιστική οργάνωση με πολύ ισχυρές προσβάσεις και επιρροή στον κομματικό μηχανισμό του ΠΑΣΟΚ.

διαφωνία, είτε την αδυναμία τους να επωμιστούν το πολιτικό κόστος.¹⁸⁰ Αποτέλεσε το ασφαλιστικό τον καταλύτη ανάδειξης των διαφορών και της απόστασης που χώριζε πολλά τμήματα ΠΑΣΟΚ, όπως τα στελέχη του με συνδικαλιστική δράση, από την νοοτροπία και τις προθέσεις του Κ. Σημίτη και της ομάδας πολιτικών στελεχών, ακαδημαϊκών και τεχνοκρατών που αποτελούσαν τους κύριους πυλώνες του εγχειρήματος του εκσυγχρονισμού. Εκτός όλων αυτών, υπό πλήρη αμφισβήτηση πλέον βρέθηκε και η αποδοχή του πρωθυπουργού από την κοινοβουλευτική του ομάδα, από την οποία, όπως φάνηκε στην περίπτωση του ασφαλιστικού, δεν εισέπραττε την πλήρη εμπιστοσύνη, παρ' ότι το ζήτημα δεν έφτασε ποτέ προς ψήφιση.¹⁸¹

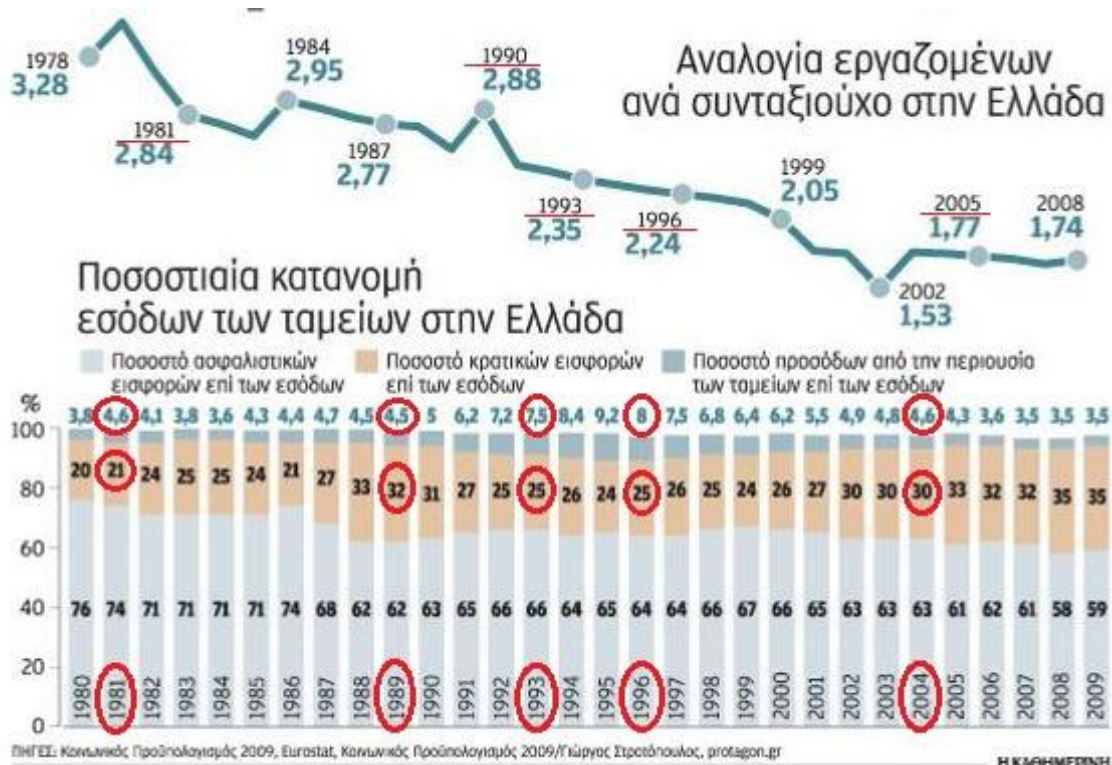
Μετά την αποτυχημένη απόπειρα ουσιαστικών παρεμβάσεων στο ασφαλιστικό μέσω των προτάσεων Γιαννίτη, επιχειρήθηκε τελικά μια πιο ήπιας μορφής παρέμβαση το 2002¹⁸², η οποία προέβλεπε κάποια μεταρρυθμιστικά βήματα όπως την μετεξέλιξη του ΙΚΑ σε Ενιαίο Ταμείο Ασφάλισης Μισθωτών (ΕΤΑΜ) συγχωνεύοντας ορισμένους ακόμα ασφαλιστικούς οργανισμούς, διαχώριζε την κύρια από την επικουρική ασφάλιση, θέσπιζε την Εθνική Αναλογιστική Αρχή ως ανεξάρτητη διοικητική αρχή για την αναλογιστική αποτίμηση των ασφαλιστικών οργανισμών, ρύθμιζε ορισμένα ακόμα ζητήματα ορίων ηλικίας και αναπλήρωσης συντάξεων, σε γενικές γραμμές όμως διατηρούσε το καθεστώς της κρατικής ενίσχυσης και των κεκτημένων των παλαιών ασφαλισμένων.¹⁸³

¹⁸⁰ Τερζής Γ., Παρασκευή 22 Ιουνίου, «Με απειλή παραίτησης ο κ. Σημίτης επισπεύδει το συνέδριο», Καθημερινή.

¹⁸¹ Καρακούσης Α. (2006), ό.π. σελ. 381

¹⁸² Με τον νόμο 3029/2002 τον λεγόμενο και «νόμο Ρέππα» από το όνομα του υπουργού – εισηγητή Δημήτρη Ρέππα.

¹⁸³ Βλ. Ρομπόλης, Σ., (2005), ό.π., Γιαννίτης Τ. (2007), ό.π., και Κ. Σημίτης, (2005), ό.π., σελ. 282-287

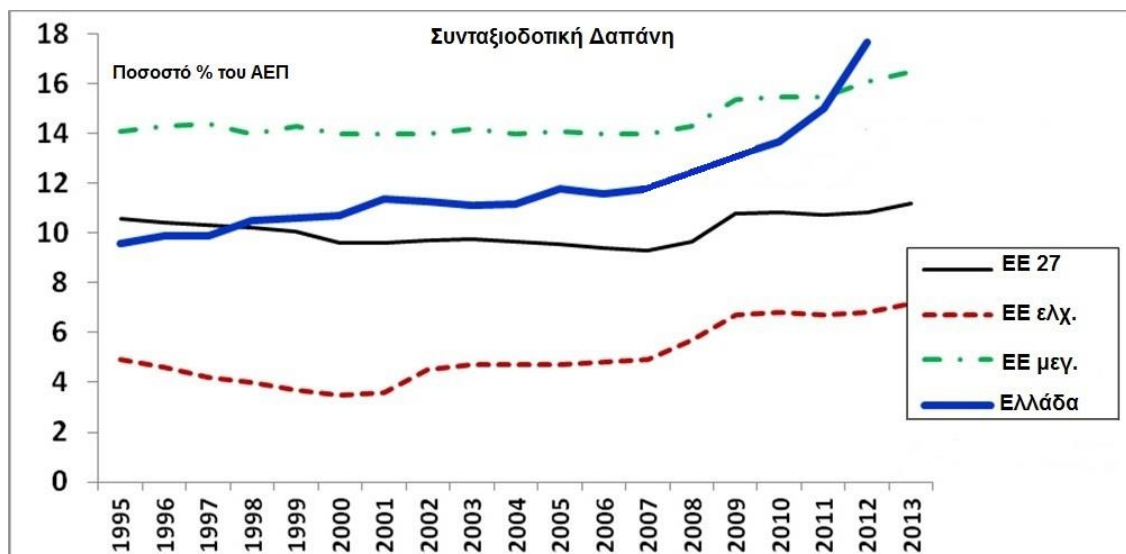

Εικόνα 9 Πηγές: Κοινωνικός Προϋπολογισμός 2009, Eurostat

Η απόρριψη των προτάσεων Γιαννίτη, όπως διαπιστώνουμε και στο διάγραμμα (Εικόνα 9), συνέχισε να ενισχύει την τάση του ασφαλιστικού συστήματος να αυξάνει συνεχώς το ποσοστό κρατικής επιχορήγησης στα ελλειμματικά ταμεία κοινωνικής ασφάλισης Ταυτόχρονα η συμμετοχή των εργοδοτών και των ασφαλισμένων λόγω του δημογραφικού, της οικονομικής κρίσης και της συνεχούς μείωσης της αναλογίας εργαζομένων/συνταξιούχων δεν μπορεί να καλύψει το χαμένο έδαφος ενώ και η πρόσοδος από την περιουσία των ταμείων συνεχώς ελαχιστοποιείται.¹⁸⁴ Αντίστοιχα, με την εξέλιξη πλέον του δημογραφικού προβλήματος και της αποτύπωσης του και στο ελληνικό ασφαλιστικό σύστημα, σε ένα μη μεταρρυθμισμένο περιβάλλον επί των κεκτημένων επαγγελματικών ομάδων και μισθωτών συγκεκριμένων φορέων (κυρίως των ΔΕΚΟ), η συνταξιοδοτική δαπάνη του ελληνικού κράτους για τα επόμενα χρόνια θα συνεχίζει συνεχώς να αυξάνεται ως ποσοστό του ΑΕΠ, πολύ επάνω από τον μέσο όρο της ΕΕ, φτάνοντας σε σημείο μετά το ξέσπασμα της κρίσης (και την θεαματική μείωση του ΑΕΠ) να ξεπεράσει και το μέγιστο όριο όλων των χωρών της ΕΕ.

¹⁸⁴ Πηγές: Κοινωνικός Προϋπολογισμός 2009, Eurostat, στο Μανδραβέλης Π., (20 Δεκεμβρίου 2015), «Η σπέκουλα με το ασφαλιστικό», Η Καθημερινή.

(Διάγραμμα Εικόνας 10).¹⁸⁵ Τα διαγράμματα αποτυπώνουν πλήρως την διαπίστωση Γιαννίτη το 2008 «Το Ασφαλιστικό έχει μια επικίνδυνη ιδιότητα. Όσο καθυστερεί η μεταρρύθμισή του τόσο εντείνονται οι μηχανισμοί αυτό-επιδείνωσής του.»¹⁸⁶

Εικόνα 10 Πηγή: Στοιχεία συνταξιοδότησης από το Factbook του ΟΟΣΑ 2014

¹⁸⁵ Πηγή: Στοιχεία συνταξιοδότησης από το Factbook του ΟΟΣΑ 2014

¹⁸⁶ Γιαννίτης Τ. (25/11/2008), «Η χαμένη ευκαιρία του 2001», Το Βήμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο: ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ: ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ

3.1 ΥΠΕΡΒΑΛΛΟΥΣΑ ΖΗΤΗΣΗ ΕΝΑΝΤΙ ΑΔΥΝΑΜΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ (1981-1989)

3.1.1 ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΚΑΙ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ

Σύμφωνα με αρκετούς αναλυτές, το ΠΑΣΟΚ το 1981, ανέλαβε να διαχειριστεί μια ούτως ή άλλως δύσκολη κατάσταση για την ελληνική οικονομία με λίγες, αλλά υπαρκτές ακόμα, δυνατότητες αντιστροφής της. Όπως αναφέρει συγκεκριμένα ο Τ. Γιαννίσης (1988) η διάβρωση της θέσης της ελληνικής βιομηχανίας ως κινητήριας δύναμης της ελληνικής οικονομίας είχε υποχωρήσει αρκετά από τα μέσα της δεκ. του '70, συνοδευόμενη από την τριτογενοποίηση της οικονομίας και την ανάπτυξη των υπηρεσιών. Σύμφωνα με τον Γιαννίση, η υποχώρηση αυτή οφείλεται σε διάφορους λόγους που έχουν να κάνουν με το είδος των επενδύσεων, την πρόσβαση σε πρώτες ύλες, την αύξηση των εισαγωγών, την υπερχρέωση των επιχειρήσεων κλπ καθώς και στο άνοιγμα των αγορών και την ένταση της ανταγωνιστικότητας, μετά την είσοδο της χώρας στην ΕΟΚ και την μείωση του προστατευτισμού.¹⁸⁷

Χαρακτηριστικό πάντως ολόκληρης της δεκαετίας του '80 έως και το '94, αποτέλεσε ο περίπου μηδενικός (0.3%) μέσος ετήσιος ρυθμός ανάπτυξης του δευτερογενούς τομέα, βραδύτερος από τον αντίστοιχο ρυθμό του ΑΕΠ (0,8%). Ο ρυθμός αυτός ήταν η χαμηλότερη επίδοση σχεδόν από όλες της χώρες του ΟΟΣΑ. Αντίστοιχη επίδοση κατέγραφε για το ίδιο διάστημα και ο ρυθμός αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας στην ελληνική βιομηχανία, ο οποίος κατατασσόταν στους ελάχιστους του ΟΟΣΑ, την περίοδο μάλιστα '88-'92 κατέγραψε και κάμψη - 0.43%. Οι επενδύσεις στην μεταποίηση της αντίστοιχης περιόδου, χωρίζονται σε δύο φάσεις, 1) την υποπερίοδο '80-'85 όπου παρατηρείται καταστροφικών διαστάσεων πτώση των επενδύσεων, με τον ρυθμό μείωσης τους να φτάνει στο -5.8% ανά έτος (Διάγραμμα Εικόνας 11)¹⁸⁸ και 2) την υποπερίοδο '86-'87 έως το '90, όπου επέρχεται μια διστακτική τροχιά ανόδου, ικανή να προσδώσει στο μέσο όρο ολόκληρης της δεκαετίας θετικό πρόσημο + 0.8%.¹⁸⁹ Ως κύρια αιτία της μεγάλης «πληγής» της

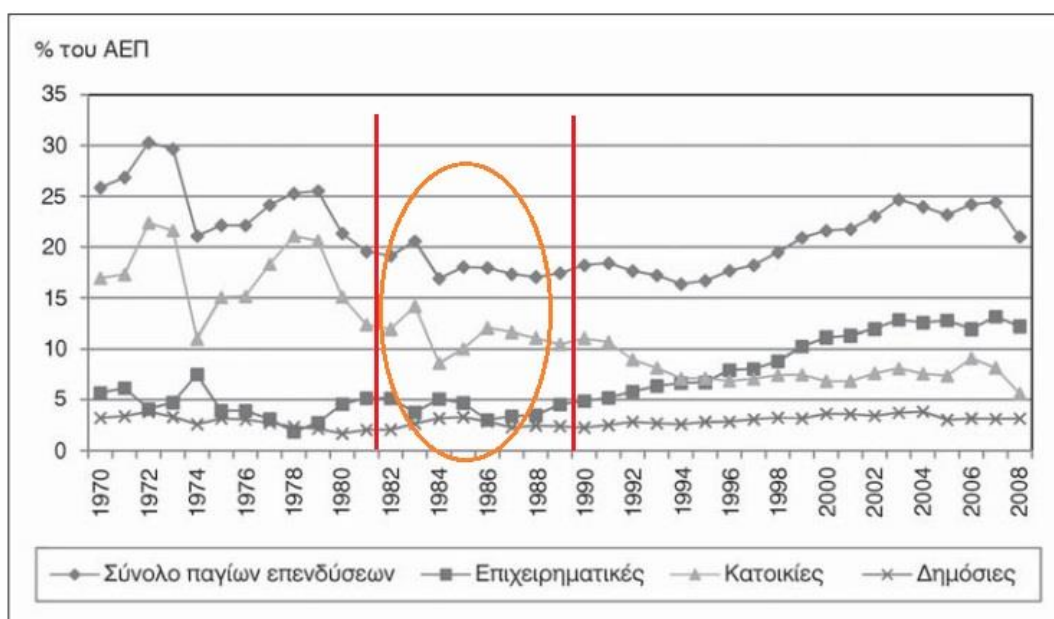
¹⁸⁷ Γιαννίσης Τ. (1988) Σχόλια στην παρέμβαση του Α. Lipietz ή η περιφερειακή κρίση στον ευρωπαϊκό Νότο: Η περίπτωση της Ελλάδος, Forum των Δελφών 1, Αθήνα, Εξάντας

¹⁸⁸ Πηγή: Δημέλη, Σ. (2010), Μακροοικονομικά Μεγέθη και Ανάπτυξη της Ελληνικής Οικονομίας. Εκδόσεις Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών. Αθήνα.

¹⁸⁹ Ιορδάνογλου Χρ. (2012), ό.π., σελ. 176 – 187

μείωσης των επενδύσεων οι Ιορδάνογλου και Αλογοσκούφης εντοπίζουν την συμπίεση των κερδών. Ειδικά για την πενταετία '81-'85, η αποδοτικότητα του κεφαλαίου έπεσε στο ναδίρ, συρρικνώνοντας την κερδοφορία από την οποία προερχόταν ένα σημαντικό μέρος των επενδύσεων, ενώ στις ζημιογόνες επιχειρήσεις η κατάσταση ήταν ακόμη χειρότερη καθώς αναγκάζονταν να αντλούν ίδια κεφάλαια προς ...επιβίωση κι όχι προς επένδυση. Η ανοδική πορεία των εργατικών αποδοχών από την άλλη, εμπέδωνε την πεποίθηση ότι τα προσδοκώμενα κέρδη θα εξαλείφονταν από υπέρογκες μελλοντικές μισθολογικές αυξήσεις. Αν προστεθεί και η φορολογική (με τις αλλεπάλληλες αλλαγές) και ιδιοκτησιακή ανασφάλεια (μετά τις εξελίξεις με την ΑΓΕΤ Ηρακλής), το περιβάλλον που διαμορφώθηκε ήταν το πλέον ακατάλληλο για την πραγματοποίηση επενδύσεων.¹⁹⁰

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ
Επενδύσεις ως % του ΑΕΠ, σταθερές τιμές 2000

Εικόνα 11 Πηγή: Δημέλη, Σ. (2010), Μακροοικονομικά Μεγέθη και Ανάπτυξη της Ελληνικής Οικονομίας. Εκδόσεις Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών

Μαζί με αυτές τις ουσιαστικές και εγγενείς παθογένειες της ελληνικής βιομηχανίας και τις ισχνές επιδόσεις, πόσο συνέβαλε η κυβερνητική πολιτική της περιόδου στην συρρίκνωση της εγχώριας αποβιομηχάνισης και μείωσης της

¹⁹⁰ Αλογοσκούφης Γ., (1996), Οι δύο όψεις του Ιανού: Θεσμοί, Οικονομική Ανάπτυξη και Ισοζύγιο πληρωμών στην Ελλάδα, ΙΜΟΠ, Μελέτες Οικονομικής Πολιτικής, τεύχος 1 στο Ιορδάνογλου Χρ. (2012), ό.π., σελ.211

ανταγωνιστικότητας.¹⁹¹ Ο Τ. Γιαννίσης (1988) εντοπίζει ως σημεία πολιτικής παρέμβασης που θα μπορούσαν να έχουν αποτρέψει την επιδείνωση της κατάστασης στην ελληνική βιομηχανία, αφενός ένα κεντρικό στρατηγικό σχέδιο βιομηχανικής πολιτικής το οποίο θα επικεντρωνόταν στην προσαρμογή της εγχώριας παραγωγής στο νέο ανταγωνιστικό περιβάλλον κι αφετέρου μια ορθολογικότερη διαχείριση της κατανομής των επενδύσεων στον δευτερογενή τομέα, όπου τα κίνητρα οδήγησαν ένα ποσοστό περίπου 30% των συνολικών επενδύσεων σε κατοικίες κι όχι στην μεταποίηση.¹⁹² Ο Χρ. Ιορδάνογλου (2012) συνδέει στενά την δυσπραγία του βιομηχανικού τομέα την περίοδο αυτή με την καχεξία των εγχώριων και την απουσία ξένων επενδύσεων.¹⁹³

Η Α. Λυμπεράκη (1991) υποστηρίζει πως αρνητικές επιπτώσεις στην ανταγωνιστικότητα της εγχώριας παραγωγής είχε η «...*σχετικά γρήγορη ανάπτυξη των μισθών που ενέτεινε το πρόβλημα του αυξανόμενου κόστους παραγωγής*».¹⁹⁴ Στο ζήτημα αυτό η κυβέρνηση είχε ακολουθήσει συγκεκριμένη εισοδηματική πολιτική από το 1982 η οποία προέβλεπε 1) μεγάλες αυξήσεις μισθών και ιδιαίτερα των χαμηλότερων μισθών (η αύξηση των κατώτατων ονομαστικών μισθών έφθανε μέχρι και το 48%, ενώ η αύξηση των μέσων αποδοχών στην βιομηχανία ξεπερνούσε το 30%) και 2) την ανά τετράμηνο αυτόματη τιμαριθμική αναπροσαρμογή τους (ΑΤΑ). Οι αυξήσεις αυτές, σε συνδυασμό με αρνητικές μεταβολές στην παραγωγικότητα, επιβάρυναν το κόστος παραγωγής και οδήγησαν την βιομηχανία σε νέες απώλειες ανταγωνιστικότητας: στη διάρκεια της πενταετίας '81-'85 το ονομαστικό κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στη βιομηχανία αυξανόταν κατά μέσο όρο με 24% ετησίως. Επιπρόσθετα, η ανά τετράμηνο αναπροσαρμογή των μισθών διαιώνιζε το φαύλο κύκλο μισθών και τιμών και πρακτικώς, εκμηδένιζε την οποιαδήποτε εμβέλεια της πολιτικής διολίσθησης. Κάθε αύξηση του κόστους ζωής που προκαλούνταν από τη μείωση της αξίας του νομίσματος, περνούσε ταχύτατα στους μισθούς και κατά συνέπεια, ασκούσε πίεση στις τιμές των εγχώριων προϊόντων. Το 1983 επιχειρήθηκε προσπάθεια μετριασμού των πιο επιβλαβών χαρακτηριστικών της ΑΤΑ, με την αναβολή της χορήγησης των αυτόματων

¹⁹¹ Πελαγίδης, Θ., (1997) Η Διεθνοποίηση της Ελληνικής Βιομηχανίας: Ευελιξία και Αναδιάρθρωση, Εξάντας, Αθήνα, σελ. 115

¹⁹² Γιαννίσης Τ. (1988), ό.π., σελ. 99

¹⁹³ Ιορδάνογλου Χρ. (2012), ό.π., σελ. 204

¹⁹⁴ Λυμπεράκη Α. (1991) «Βιομηχανικά προάστια στην Αθήνα», *Σύγχρονα Θέματα*, Άνοιξη-Καλοκαίρι, σελ. 138

αυξήσεων. Το μέτρο προσέφερε μόνο πρόσκαιρη ανακούφιση και η απόπειρα συγκράτησης των αυξήσεων εγκαταλείφθηκε τα έτη '84 και '85.¹⁹⁵

Κατά τον αντίλογο της Ε. Παπαδάκη, η εισοδηματική πολιτική της ΑΤΑ οδήγησε 1) στην βελτίωση των χαμηλών αμοιβών προς την κατεύθυνση ενός ορίου διαβίωσης κοινωνικά ανεκτού, 2) στο κλείσιμο της ψαλίδας ανάμεσα στους χαμηλούς και υψηλούς μισθούς και 3) σε μια αύξηση του μεριδίου των μισθών στο συνολικό εισόδημα. Η ίδια συγγραφέας όμως συμπεραίνει πως σε βάθος χρόνου, η επιβολή των νέων φόρων και η απροθυμία ή η ανικανότητα των ιδιωτικών επιχειρήσεων να ανταπεξέλθουν, ανέτρεψαν τα αρχικά αποτελέσματα.¹⁹⁶

Τη χειροτέρευση του ισοζυγίου πληρωμών κατά την πενταετία 1981-1985, με έτος αιχμής το 1985, επικαλείται και ο καθηγητής Ι. Σπράος, για να τεκμηριώσει το σταθεροποιητικό πρόγραμμα που εφαρμόστηκε κατά τα έτη 1986-1987, στην επινόηση και σχεδιασμό του οποίου συμμετείχε και ο ίδιος.¹⁹⁷ Αίτιο της δραματικής επιδείνωσης του ισοζυγίου πληρωμών (αύξηση ελλείμματος ως 4.5% του ΑΕΠ)¹⁹⁸ κατά το έτος 1985, αποτελεί κατά τον Σπράο η πτώση ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας κατά την πρώτη πενταετία του '80, η οποία προέρχεται από την υποχώρηση της παραγωγικότητας της εργασίας που είχε επιπτώσεις και στη μείωση του μεριδίου των κερδών. Η κερδοφορία δέχθηκε πλήγματα από τρεις μεριές: το κόστος εργασίας, το κόστος των καυσίμων και την μείωση των δασμών.

Την άποψη Σπράου για τα κέρδη υιοθετεί και ο τότε υπουργός του «σταθεροποιητικού» προγράμματος Κ. Σημίτης. Ωστόσο, ο τελευταίος αποδίδει επιπλέον την επιδείνωση των μεγεθών της οικονομίας και στην υπερκατανάλωση που τροφοδοτείται από τα τεράστια ελλείμματα του δημοσίου, την περιορισμένη ιδιωτική αποταμίευση και την ταυτόχρονη υπερβολική εγχώρια ζήτηση (excess demand) και τέλος την αυξημένη διείσδυση των εισαγωγών, γεγονός που επιβεβαιώνει την πτώση της ανταγωνιστικότητας στην βιομηχανία αλλά και γενικότερα στην ελληνική οικονομία.¹⁹⁹ Το σκεπτικό του Σημίτη εξηγείται από έναν συνδυασμό παραγόντων που έλαβαν χώρα κατά το πρώτο μισό της δεκαετίας του '80: 1) Πολλές από τις ζημιογόνες επιχειρήσεις έκλεισαν. Η απώλεια τους μείωσε τον συνολικό όγκο παραγωγής. 2) Η

¹⁹⁵ Ιορδάνογλου Χρ. (2012), ό.π., σελ.201-202

¹⁹⁶ Παπαδάκη Ε., (1982), Αναπτυξιακή στρατηγική: εξαγγελίες και πραγματικότητες, Σύγχρονα Θέματα, τεύχος 14, Μάρτιος 1982, σελ. 11

¹⁹⁷ Σπράος, Ι. (1989), Μέσα και στόχοι της μακροοικονομικής πολιτικής, στο Κ. Σημίτης κ.α. (1989) ό.π., σελ. 93

¹⁹⁸ βλ. Εικόνα 3 παραπάνω

¹⁹⁹ Κ. Σημίτης κ.α. (1989) ό.π.

απώλεια ανταγωνιστικότητας επιβράδυνε τις εξαγωγές και οδήγησε σε απώλεια μεριδίου της ελληνικής μεταποίησης στην εγχώρια αγορά. 3) Η στασιμότητα της εγχώριας αγοράς και ειδικότερα της οικοδομικής δραστηριότητας, επιδείνωσαν την κατάσταση. 4) Οι συνθήκες έντονης συμπίεσης των κερδών δεν έδιναν πολλά κίνητρα επέκτασης της παραγωγής στις επιχειρήσεις που επιβίωσαν.²⁰⁰ Ο συνδυασμός των παραπάνω παραγόντων περιόριζε σε συγκεκριμένο πλαίσιο την δυναμικότητα της ελληνικής βιομηχανικής παραγωγής με αποτέλεσμα να ευνοούνται *συστημικά* οι εισαγωγές.

Ο Κ. Σημίτης θα προχωρήσει σε ριζικές αλλαγές του μηχανισμού ΑΤΑ κατά τη διάρκεια του σταθεροποιητικού προγράμματος, καθώς η κατάσταση της μεταποιητικής βιομηχανίας είχε φτάσει σε πολύ κρίσιμο σημείο το έτος 1985. Αφαίρεσε από τις μισθολογικές αυξήσεις που θα πραγματοποιούνταν από το '85 και μετά τις επιπτώσεις του *εισαγόμενου πληθωρισμού*.²⁰¹ Το αποτέλεσμα ήταν μια κατά 14% μείωση των πραγματικών αποδοχών. Στα τέλη του 1987 η αγοραστική αξία των αποδοχών στη βιομηχανία είχε επανέλθει στα επίπεδα του 1980. Το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος αποκλιμακώθηκε (από 24% την πενταετία '81-'85, έπεσε στο 12% την διετία του προγράμματος '86-'87), τα ποσοστά κέρδους κάπως ανέκαμψαν και το πρόβλημα των ζημιολόγων επιχειρήσεων συγκρατήθηκε.²⁰²

Την τριετία '88-'90 με την εγκατάλειψη του σταθεροποιητικού προγράμματος και την επαναφορά της ΑΤΑ, οι αυξήσεις των αποδοχών άρχισαν πάλι να υπερβαίνουν την άνοδο της παραγωγικότητας και το ονομαστικό κόστος ανά μονάδα προϊόντος ξανάρχισε να ανεβαίνει με μέσο ρυθμό 19.6%. Υπήρξε και νέα συμπίεση της κερδοφορίας των κερδοφόρων επιχειρήσεων στην μεταποίηση, χωρίς όμως να φτάσει το πρόβλημα στις διαστάσεις που είχε πριν το σταθεροποιητικό πρόγραμμα.²⁰³

Στον αντίποδα των παραπάνω προσεγγίσεων, σύμφωνα με τον Τ. Κατσαρό, η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ υλοποίησε μια σειρά παροχών προς το κεφάλαιο –μικρό, μεσαίο, μικρομεσαίο ή μεγάλο- με σκοπό την ενίσχυση της παραγωγής και την κινητοποίηση του αργούντος δυναμικού, όπως αύξηση των πιστώσεων, μείωση των εργοδοτικών εισφορών προς το ΙΚΑ, αυξημένες επιστροφές, συμψηφισμό οφειλών των επιχειρήσεων και οφειλών του Δημοσίου κλπ *«οι οποίες αποτελούσαν πάγια αιτήματα*

²⁰⁰ Ιορδάνογλου Χρ. (2012), ό.π., σελ 210

²⁰¹ «Εισαγόμενος πληθωρισμός» υπάρχει στην περίπτωση αύξησης των τιμών των πρώτων υλών ή αύξησης της ζήτησης των εγχώριων προϊόντων από το εξωτερικό.

²⁰² Ιορδάνογλου Χρ. (2012), ό.π., σελ.202

²⁰³ Πηγές στοιχείων: ΕΣΥΕ (τιμές) και ΤτΕ (κόστος εργασίας)

του ΣΕΒ και δεν είχε τολμήσει να εφαρμόσει η ΝΔ, φοβούμενη τις αντιδράσεις του αντιπολιτευόμενου ΠΑΣΟΚ και του τύπου».²⁰⁴

Προς μια οικονομία υπηρεσιών

Σε αντίθεση με την μεταποίηση, ο τριτογενής τομέας των υπηρεσιών, συνέχισε καθ' όλη την δεκαετία του '80 την «φυσική πορεία» που είχε αναπτύξει μεταπολεμικά, ως ραγδαία αναπτυσσόμενος τομέας της εθνικής οικονομίας, ο οποίος θα επικρατούσε έναντι όλων των υπολοίπων.²⁰⁵ Για ολόκληρη την δεκαετία οι κλάδοι των 1) Μεταφορών-Επικοινωνιών, 2) Εμπορίου, 3) Τραπεζών-Ασφαλειών, 4) Διαμονής-Ενοικίων, 5) Διοίκησης/Άμυνας, 6) Υγείας, 7) Παιδείας, και 8) Λοιπών υπηρεσιών (Τουρισμός, Εστίαση κλπ), οι οποίες αφορούσαν την παροχή υπηρεσιών, αναπτύσσονταν σταθερά πάνω από το ποσοστό αύξησης του ΑΕΠ (με μέσο όρο περίπου με 4.5%).²⁰⁶ Όπως διακρίνουμε και στο διάγραμμα (Εικόνα 12), η αυξητική πορεία συνεχίστηκε αδιάκοπα, αυξάνοντας το προϊόν και τις θέσεις εργασίας κάθε χρονιά, προσδίδοντας μια ξεκάθαρη κατεύθυνση της εγχώριας παραγωγής προς αυτόν τον τομέα. Δεν συνέβη το ίδιο με τις επενδύσεις, οι οποίες υποχώρησαν τα έτη, '81-'85²⁰⁷ για να αρχίσουν να επανέρχονται ουσιαστικά σε ανοδική τροχιά από το '88 και μετά, ακολουθώντας εδώ το ασθενικό παράδειγμα του τομέα μεταποίησης.²⁰⁸ Ο τομέας αυτός δεν επηρεάστηκε ξέχωρα από την άσκηση της κυβερνητικής πολιτικής, εκτός από τους κλάδους που πλήττονταν από την κάμψη των δημοσίων επενδύσεων και την καθυστέρηση αναβάθμισης των υποδομών (αυτοκινητοδρόμων, αεροδρομίων κλπ), λόγω του δημοσιονομικού εκτροχιασμού.²⁰⁹

²⁰⁴ Κατσαρός Τ., (1982), Αναπτυξιακή στρατηγική: εξαγγελίες και πραγματικότητες, Σύγχρονα Θέματα, τεύχος 14, Μάρτιος 1982, σελ. 5

²⁰⁵ Γιαννίτσης Τ. (1988), ό.π.

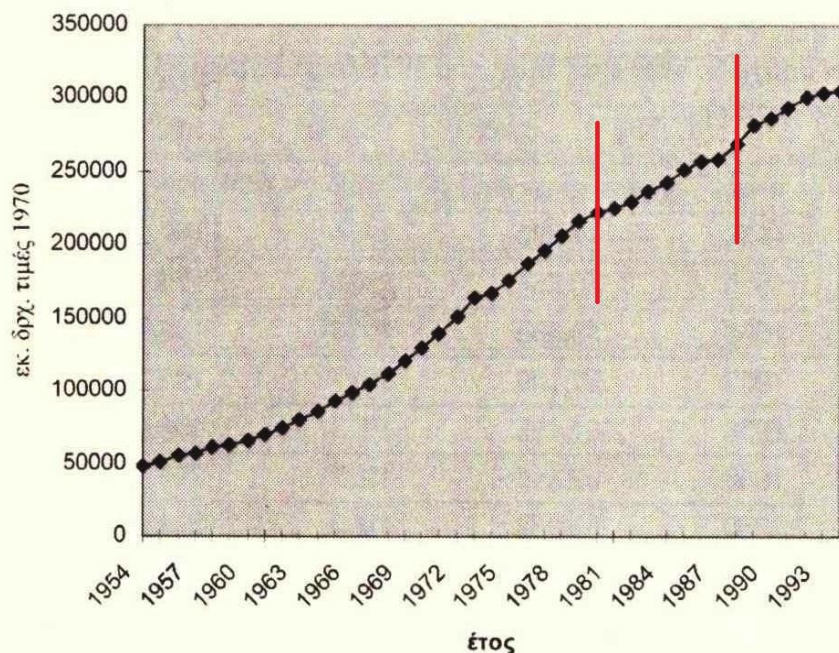
²⁰⁶ Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ

²⁰⁷ Η πτώση είχε ξεκινήσει από το 1978

²⁰⁸ Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ

²⁰⁹ Ιορδάνογλου Χρ. (2012), ό.π.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ
ΕΞΕΛΙΞΗ ΠΡΟΪΟΝΤΟΣ ΤΡΙΤΟΓΕΝΟΥΣ ΤΟΜΕΑ, 1954-94

Εικόνα 12 Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ

3.1.2 ΤΟ ΚΟΣΤΟΣ ΤΟΥ ΕΠΕΚΤΑΤΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Τις αντανάκλασεις της επεκτατικής πολιτικής κρατικής μεγέθυνσης που παρέλαβε το ΠΑΣΟΚ από τα τελευταία χρόνια διακυβέρνησης της ΝΔ (1979) και την συνέχισε με μεγαλύτερη ένταση μέχρι την έναρξη του σταθεροποιητικού προγράμματος του Σημίτη το 1985, επισημαίνουν μια σειρά από αναλύσεις που προσεγγίζουν υπό αυτό το πρίσμα το κόστος της επιδείνωσης των οικονομικών μεγεθών και της αποσταθεροποίησης ορισμένων ευαίσθητων οικονομικών ισορροπιών στην συνολική ανταγωνιστικότητα της οικονομίας.²¹⁰

Ο Λ. Παπαδήμος (1989), επικεντρώνεται στην αύξηση του κόστους εργασίας, στην υπερβάλλουσα ζήτηση και το υψηλό δημόσιο χρέος ως τις κύριες αρνητικές επιδράσεις της επεκτατικής πολιτικής.²¹¹ Από την διοίκηση της Τράπεζας της Ελλάδος και το ερευνητικό προσωπικό της τονίζονται ακόμη, εκτός από την αύξηση του κόστους εργασίας και την υπερβάλλουσα ζήτηση, η ανεπάρκεια της εγχώριας αποταμίευσης, η

²¹⁰ Πελαγίδης, Θ. (1997), ό.π., σελ. 120

²¹¹ Papadimos, L. (1989), *Greece and the EMS: Issues, Prospects and a Framework for Analysis*, Conference on the EMS in the 1990's, Αυγ-Σεπ, Αθήνα, σελ. 5-7

αύξηση των κοινωνικών δαπανών, καθώς και γενικότερα η αύξηση των δημοσίων δαπανών που προέρχονται κυρίως από τον λεγόμενο «πολιτικό κύκλο» (political cycle) με τις αλληπάλληλες εκλογικές αναμετρήσεις ιδίως κατά τα έτη 1989-90.²¹²²¹³ Με πολύ κριτική διάθεση για την συμβολή της οικονομικής πολιτικής της δεκαετίας του '80 στα συσσωρευμένα και χρόνια προβλήματα της ελληνικής οικονομίας, εκφράζονται με αρθρογραφία τους στον τύπο της εποχής, μια σειρά από έμπειροι οικονομολόγοι και μερικά από τα μεγαλύτερα εγχώρια οικονομικά μυαλά του 20^{ου} αι. όπως οι Ζολώτας (1991)²¹⁴ και Δρακάτος (1991)²¹⁵, τονίζοντας κυρίως τον γιγαντισμό, την αναποτελεσματικότητα και τα τεράστια ελλείμματα του δημοσίου τομέα.

Ο Οργανισμός Ανασυγκρότησης Επιχειρήσεων (ΟΑΕ)

Μια από τις βασικότερες αιτίες γιγάντωσης του δημοσίου χρέους (και των ελλειμμάτων) κατά την δεκαετία του '80 ήταν η επινόηση του Οργανισμού Ανασυγκρότησης Επιχειρήσεων (ΟΑΕ). Το 1982, η κυβέρνηση, προκειμένου να αντιμετωπίσει το ζήτημα των ζημιολόγων επιχειρήσεων, το οποίο είχε πάρει εκρηκτικές διαστάσεις, σύμφωνα με όσα αναλύσαμε παραπάνω, αποφάσισε να αναλάβει την ευθύνη των «προβληματικών» επιχειρήσεων, ιδρύοντας αυτόν τον ιδιόμορφο κρατικό φορέα. Στόχος ήταν να σταματήσει η επιβάρυνση των κρατικών τραπεζών από τον δανεισμό των προβληματικών επιχειρήσεων για να σταθεροποιηθεί το τραπεζικό σύστημα, μέσω όμως της αντίστοιχης επιβάρυνσης του κρατικού προϋπολογισμού. Το 1983 υπήχθησαν στον ΟΑΕ 43 επιχειρήσεις. Το 1986, σε αυτές προστέθηκε (με αμφιλεγόμενες διαδικασίες) και η ΑΓΕΤ – Ηρακλής. Η αποστολή του ΟΑΕ ήταν να εκσυγχρονίσει τις επιχειρήσεις που είχε υπό την ευθύνη του. Τούτο δεν συνέβη. Σύμφωνα με τον Γ. Καλογήρου, τελικά ο ΟΑΕ λειτούργησε σαν ένας δαπανηρός μηχανισμός διατήρησης, εν πολλοίς καταδικασμένων θέσεων εργασίας.²¹⁶ Στις αρχές του 1993, η πλειονότητα των επιχειρήσεων του ΟΑΕ, είτε είχαν οδηγηθεί σε εκκαθάριση, είτε είχαν πάψει να λειτουργούν. Ορισμένες άλλες διασώθηκαν μέσω της

²¹² Η ευθύνη για τις επαναλαμβανόμενες εκλογικές αναμετρήσεις βαρύνει σαφώς και την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, ιδιαίτερα μετά την ψήφιση του εκλογικού νόμου 1847/1989 που ίσχυε τότε, γνωστού και ως «νόμου Κουτσόγιωργα».

²¹³ Stournaras, Y. (1990), *Public sector Debt and Deficits in Greece: The Experience of the 1980s and Future Prospects*. *Rivista di Politica Economica*, Ιουλ-Αυγ, τ. VII-VIII

²¹⁴ Ζολώτας Ξ. (1991) «Ένα πρόγραμμα ευρείας αποδοχής για την σωτηρία της ελληνικής οικονομίας», Το Βήμα, 22/12/1991

²¹⁵ Δρακάτος, Κ. (1991) «Οι επενδύσεις στο όριο» Το Βήμα, 29/9/91

²¹⁶ Καλογήρου Γ. (1993), Προβληματικές Δομές στην Ελληνική Βιομηχανία: Η Δημιουργία και οι Απόπειρες Αντιμετώπισης του Προβλήματος, στο Γιαννίτσης et al (επίμ.), Βιομηχανική και Τεχνολογική Πολιτική στην Ελλάδα, Θεμέλιο, Αθήνα.

μετοχοποίησης ή της διαγραφής των χρεών τους και πουλήθηκαν στον ιδιωτικό τομέα.²¹⁷ Το κοινωνικό κόστος αυτής της διαδικασίας, εκτός από την σώρευση δημοσίου χρέους και ελλειμμάτων ήταν τελικά η μη αποφυγή ανόδου της ανεργίας.

Στους αναλυτές που χρεώνουν στην κρατική μεγέθυνση τα ελλείμματα και τις παθογένειες της ελληνικής οικονομίας συγκαταλέγεται και ο Γ. Αλογοσκούφης (1990, 1991 α')²¹⁸²¹⁹, με κάποια διαφοροποίηση στο ζήτημα της οικονομικής πολιτικής που πρέπει να ακολουθηθεί για την εξομάλυνση και εξισορρόπηση της ελληνικής οικονομίας. Όσον αφορά ιδιαίτερα την ισοτιμία του νομίσματος, ο Αλογοσκούφης επισημαίνει την υψηλή υπερεκτίμηση της δραχμής, γεγονός που οδηγεί σε χειροτέρευση της ανταγωνιστικότητας των ελληνικών προϊόντων στις διεθνείς αγορές, αλλά και σοβαρή διόγκωση του εσωτερικού δημοσίου χρέους, λόγω των υψηλών επιτοκίων με τα οποία δανειζόταν το δημόσιο. Ο ίδιος συγγραφέας τονίζει τις αρνητικές επιπτώσεις από τη χαμηλή αξιοπιστία της οικονομικής πολιτικής των εκάστοτε κυβερνήσεων, την υπερβολική φορολόγηση του κεφαλαίου, καθώς και την υπερβολική δύναμη των συνδικάτων, γεγονός που τους δίνει την δυνατότητα να ιδιοποιηθούν ένα μεγάλο μέρος από τα κέρδη²²⁰.

Για την ισχυροποίηση του συνδικαλισμού, κυρίως μέσα από την κρατική παρέμβαση (από το '74 και μετά) και την κομματικοποίηση (μετά το '81), ο Γ. Βούλγαρης σημειώνει πως *«δεν οδήγησε στην ανάδυση ενός αυτόνομου κοινωνικού υποκειμένου, ικανού να διαπραγματεύεται, με σχετική τουλάχιστον ανεξαρτησία από την κυβέρνηση και τα κόμματα, τα αιτήματα των εργαζομένων»* αλλά κατέληξε να *«παράγει αρνητικά φαινόμενα που υπέσκαπταν μεσοπρόθεσμα τα θετικά βήματα: ένταση της πολωτικής κομματικοποίησης, έλλειψη σεβασμού στις θεσμικές διαδικασίες, μορφές αδιαφανούς πελατειακής άτυπης 'συνδιοίκησης' των ΔΕΚΟ ή των προβληματικών επιχειρήσεων, συμμετοχή στη διαφθορά που άρχισε να εμφανίζεται στο κομματοκρατικό σύμπλεγμα εξουσίας»*.²²¹ Στον αντίποδα, για την εκπροσώπηση των εργοδοτών, ο ίδιος συγγραφέας αναφέρει πως ο ΣΕΒ, λόγω της συνεργασίας του με την δικτατορία και την γενικευμένη αριστερόστροφη καχυποψία απέναντι στο 'κεφάλαιο', διατήρησε την αρνητική του εικόνα στην κοινή γνώμη κατά το μεγαλύτερο διάστημα της δεκαετίας

²¹⁷ Ιορδάνογλου Χρ. (2012), ό.π., σελ.206

²¹⁸ Αλογοσκούφης, Γ. (1991 α') *«Η αξιοπιστία της οικονομικής πολιτικής»* Η Καθημερινή, 31/3/91

²¹⁹ Αλογοσκούφης, Γ.(1990), *Ανταγωνιστικότητα, προσαρμογή, μισθών και μακροοικονομική πολιτική στην Ελλάδα*, Εργασίες για συζήτηση, ΚΕΠΕ, Αθήνα

²²⁰ Αλογοσκούφης, Γ. (1991β') *«Γιατί είναι ανάγκη ν' αλλάξει η συναλλαγματική πολιτική»*, Οικονομικός Ταχυδρόμος, 31/10/91

²²¹ Βούλγαρης, Γ., (2013), ό.π., σελ. 365-366

του '80, σε αντίθεση με τις συνδικαλιστικές οργανώσεις των εργαζομένων.²²² Την κατάσταση αυτή άρχισε να ανατρέπει η αλλαγή του οικονομικού κλίματος από τα μέσα της δεκαετίας και μετά, μαζί με τις ανάγκες της εθνικής ανταγωνιστικότητας σε συνθήκες διεθνοποίησης (ΕΟΚ) οι οποίες ενίσχυσαν την κοινωνική ισχύ του ιδιωτικού κεφαλαίου. Επιπλέον, οι νέες κατευθύνσεις της οικονομικής πολιτικής οδήγησαν στον περιορισμό του δημοσίου τομέα και του κράτους-επιχειρηματία, μετά το αποτυχημένο παράδειγμα της δεκαετίας του '80, προκαλώντας σειρά ιδιωτικοποιήσεων δημοσίων επιχειρήσεων.²²³

Αξίζει τέλος να αναφερθεί η άποψη που βρίσκεται διατυπωμένη στον Κρατικό Προϋπολογισμό του έτους 1991, σχετικά με τις χαμηλές επιδόσεις στο πεδίο της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας κατά την δεκαετία του '80, όπου αναφέρεται ότι «η υπερβάλλουσα ζήτηση αποτελεί την πηγή όλων των βασικών μακροοικονομικών στρεβλώσεων (υψηλός πληθωρισμός, υψηλά επιτόκια και έλλειμμα ισοζυγίου)»²²⁴.

3.2 ΑΝΑΚΤΗΣΗ ΑΞΙΟΠΙΣΤΙΑΣ ΚΑΙ ΥΨΗΛΟΙ ΡΥΘΜΟΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ (1993-2004)

Όπως έχουμε ήδη παρατηρήσει από την παράθεση των στοιχείων και των αναλύσεων, σχετικά με τα δημοσιονομικά και την πορεία της οικονομίας κατά τις δεκαετίες του '80 και του '90, οι κυβερνητικές περίοδοι 1993-2004, ενιαιοποιούνται ως προς την στρατηγική και τους στόχους στο πεδίο της οικονομίας, οπότε τις μελετάμε ως σύνολο, με τις όποιες επιμέρους διαιρέσεις ως προς την ένταση και την ποσότητα των παρεμβάσεων. Η τήρηση των κανόνων του Μάαστριχτ και ο στόχος της ΟΝΕ, έδωσαν εξαρχής το στίγμα της *στροφής* σε πολιτικές φιλικές προς την ανάπτυξη και την ανταγωνιστικότητα, μέσα στο νέο διεθνοποιημένο καπιταλιστικό πλαίσιο, χωρίς τις *ονειρώξεις* και τους ετεροχρονισμούς του παρελθόντος. Αν υπάρχει κάποιος ποιοτικός χρονικός διαχωρισμός αυτών των κυβερνητικών περιόδων στο πεδίο της παραγωγής και της ανταγωνιστικότητας, είναι η επίσημη είσοδος της χώρας στην ΟΝΕ η οποία αναδιαμόρφωσε τους κανόνες του «παιχνιδιού» και συνέπεσε με την έναρξη της δεύτερης κυβερνητικής τετραετίας της εκσυγχρονιστικής περιόδου (2000).

²²² Το 1985 θετική βαθμολόγηση (6-10) σε δεκαβάθμια κλίμακα έδινε μόλις το 19% και τον Ιούνιο του 1989 το 23%. Τα αντίστοιχα ποσοστά για τις συνδικαλιστικές οργανώσεις ήταν 68% και 46%. ΕΚΚΕ, έρευνες 1985, 1989 στο Βούλγαρη, Γ., (2013), ό.π., σελ. 377

²²³ Βούλγαρη, Γ., (2013), ό.π., 378

²²⁴ Υπουργείο Οικονομικών (1991) «Ετήσιος Προϋπολογισμός, Αθήνα, σελ. 36

3.2.1 ΑΤΜΟΜΗΧΑΝΗ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ, ΒΑΓΟΝΙΑ ΟΙ ΙΔΙΩΤΕΣ

Από το 1994 και μετά, η ελληνική οικονομία επιστρέφει σε ένα καθεστώς μακροοικονομικής σταθερότητας και ανάπτυξης. Εμφανίζονται ικανοποιητικοί ρυθμοί οικονομικής μεγέθυνσης (μ.ο. πάνω από 3%), οδεύοντας συνεχώς προς τον στόχο της σύγκλισης με τις άλλες χώρες της ΕΕ.²²⁵ Οι ρυθμοί οικονομικής μεγέθυνσης κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου επιταχύνθηκαν σημαντικά, επωφελούμενοι από την πολιτική της κυβέρνησης με την αποκατάσταση της σταθερότητας των τιμών, την απελευθέρωση σε διάφορους τομείς της οικονομίας, την ανάληψη πρωτοβουλιών από τον ιδιωτικό τομέα (ειδικότερα στην ολοκλήρωση των μεγάλων έργων υποδομής) και την ύπαρξη ενός ευνοϊκού εξωτερικού οικονομικού περιβάλλοντος, ιδίως στα Βαλκάνια. Επιπλέον παράγοντες που συνέβαλλαν στην οικονομική άνθηση της περιόδου ήταν η αυξημένη προσφορά εργατικού δυναμικού λόγω της μετανάστευσης, η ταχεία πιστωτική επέκταση, ως αποτέλεσμα της απελευθέρωσης του χρηματοπιστωτικού τομέα και της πτώσης των επιτοκίων²²⁶ καθώς και η αύξηση των επενδύσεων σε δημόσιες υποδομές λόγω της αυξημένης εισροής κοινοτικών κονδυλίων.²²⁷

Η πρώτη κυβερνητική περίοδος μέχρι το '96 μπορεί να μην έχει να επιδείξει ιδιαίτερες επιδόσεις στο ζήτημα των αναδιαρθρώσεων και των ιδιωτικοποιήσεων, όμως, οι προσπάθειες που επιχειρήθηκαν, ακόμη και χωρίς ιδιαίτερη επιτυχία, όπως στα Ναυπηγία Σκαμαμαγκά και Ελευσίνας και στην Ολυμπιακή Αεροπορία, έδωσαν το στίγμα πως η νοοτροπία του παρελθόντος είχε αναθεωρηθεί. Την ίδια περίοδο προετοιμάστηκε το νομοθετικό πλαίσιο για μετοχοποιήσεις και αναδιαρθρώσεις στις ΔΕΚΟ και ξεκίνησε ο σχεδιασμός για το γιγάντιο πρόγραμμα δημοσίων επενδύσεων σε υποδομές και δημόσια έργα που θα ακολουθούσε.²²⁸

Η γενικότερη κυβερνητική πολιτική εκείνης της περιόδου συνοψίζεται στη λεγόμενη «νέα βιομηχανική στρατηγική», που υιοθετήθηκε το φθινόπωρο του 1994 και συνιστούσε μία νέα αντίληψη για τη βιομηχανική πολιτική,²²⁹ ενώ τα αμέσως επόμενα χρόνια επεδίωξε τη συναίνεση των κοινωνικών «εταίρων» σ' αυτήν τη στρατηγική,

²²⁵ Παπαϊωάννου Σ. (2013), Οικονομική Μεγέθυνση στην Ελλάδα: Τάσεις και μεσοπρόθεσμες προοπτικές, Μελέτες ΚΕΠΕ, Αθήνα, σελ. 26

²²⁶ Gagales, A. (2006), Growth in Greece: can better performance be sustained?, IMF country report No. 06/5.

²²⁷ Dimelis S. (2004), Prospects of Greek economy in the post enlargement era, World Economy, 27: p. 803-827

²²⁸ Καρακούσης Α., (2006), ό.π., σελ. 267-270

²²⁹ Σημίτης, Κ., (11-9-1994), «Η νέα βιομηχανική στρατηγική», Καθημερινή, και (22-11-1994) «Βιομηχανική στρατηγική για ανάπτυξη και εκσυγχρονισμό της ελληνικής οικονομίας», Ομιλία Υπουργού Βιομηχανίας, Ενέργειας και Τεχνολογίας στο Ελληνοαμερικανικό Επιμελητήριο.

μέσω ενός εκτεταμένου και σε βάθος διαλόγου, με τους εκπροσώπους της εργοδοσίας και των εργαζομένων για την εξειδίκευσή της, που κατέληξε στην αποδοχή κοινών θέσεων.²³⁰ Τα βασικά σημεία της νέας στρατηγικής, που η κυβέρνηση είχε ήδη ενσωματώσει στις κατευθύνσεις και τους στόχους του Β' ΚΠΣ, υπήρξαν και ο οδηγός για την κατάρτιση του Γ' ΚΠΣ.²³¹

Η νέα, συναινετική πλέον, βιομηχανική στρατηγική αποσκοπεί στην ενίσχυση υφιστάμενων και τη δημιουργία νέων ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων. Στόχος της είναι η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων μέσω της επίτευξης αποδοτικού μεγέθους, δικτυώσεων, καινοτομιών και στροφής στο ποιοτικό, επώνυμο και διαφοροποιημένο προϊόν. Οι δράσεις που συμβάλλουν προς αυτήν την κατεύθυνση περιλαμβάνουν την αύξηση της αποτελεσματικότητας του συστήματος εκπαίδευσης-κατάρτισης, την ενθάρρυνση των επενδύσεων σε νέες τεχνολογίες, την ανάπτυξης συνοδευτικών υπηρεσιών και υποδομών προς τη βιομηχανία, τη βελτίωση της οργάνωσης και των συνθηκών εργασίας, τις (δια)κλαδικές δικτυώσεις και τις διασυνδέσεις ανάμεσα σε επιχειρήσεις, πανεπιστήμια ή/και ερευνητικά ιδρύματα, υποστηρικτικούς μηχανισμούς κλπ.

Σημείο εκκίνησης της νέας βιομηχανικής στρατηγικής ήταν η διαπίστωση της επιδείνωσης της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής βιομηχανίας που εκφράζεται με απώλεια μεριδίων στην εσωτερική και τις διεθνείς αγορές. Η διαμόρφωσή της έλαβε υπόψη της αφενός τη διεθνή συζήτηση για το ρόλο και το περιεχόμενο της βιομηχανικής πολιτικής στις νέες συνθήκες παγκοσμιοποίησης των αγορών, μεταβολών στα πρότυπα ανταγωνισμού, ριζικών τεχνολογικών αλλαγών και υπερεθνικών ολοκληρώσεων, αφετέρου, τους συγκεκριμένους περιορισμούς ως προς τα διαθέσιμα εργαλεία πολιτικής, που απορρέουν από τη συμμετοχή της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Η μείωση του προστατευτισμού και το άνοιγμα των αγορών προϊόντων στο διεθνή ανταγωνισμό, φαινόμενα που επιταχύνθηκαν τις τελευταίες δεκαετίες υπό την πίεση της διεθνοποίησης του κεφαλαίου, κατέστησαν αναποτελεσματικές τις αμυντικές βιομηχανικές πολιτικές που εφάρμοσαν λίγο-πολύ οι περισσότερες αναπτυγμένες χώρες τη δεκαετία του 70 και στις αρχές της δεκαετίας του 80 και έστρεψαν το ενδιαφέρον

²³⁰ Υπουργείο Ανάπτυξης, Γενική Γραμματεία Βιομηχανίας, Το μέλλον της ελληνικής βιομηχανίας: περιγραφή του έργου και πεπραγμένα, Οκτώβριος 1997.

²³¹ Αυτό αναφέρεται ρητά στο κείμενο της Διϋπουργικής Ομάδας Σχεδιασμού Αναπτυξιακού Προγράμματος 2000-2006, Συνοπτικό σχέδιο περιφερειακής ανάπτυξης 2000-2006, 1η προσωρινή έκδοση, Αύγουστος 1998.

των κυβερνήσεων στην διεθνή εξειδίκευση κάθε χώρας με βάση τα συγκριτικά της πλεονεκτήματα.²³²

Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, αυτές δηλαδή που απασχολούν μέχρι 250 εργαζομένους. Είναι η μεγάλη πλειοψηφία, η ραχοκοκαλιά της ελληνικής μεταποίησης.²³³ Με δεδομένη την νέα στρατηγική της ΕΕ κατά της κλαδική υποστήριξης της βιομηχανίας, η κυβέρνηση αφιέρωσε σε αυτές το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Βιομηχανίας που προερχόταν από το ΚΠΣ για την βελτίωση της ανταγωνιστικότητας αυτών των επιχειρήσεων. Το αποτέλεσμα ήταν στην έκθεση της ΤτΕ του 2000 να εμπεριέχεται η διαπίστωση της ύπαρξης ενός δυναμικού τομέα επιχειρήσεων έως 250 εργαζομένων, ο οποίος είχε προέλθει από την αναδιάρθρωση και προσαρμογή της ελληνικής βιομηχανίας. Οι επιχειρήσεις αυτές είχαν αυξήσει την συμμετοχή των εγχώριων βιομηχανικών προϊόντων στις εξαγωγές, με είδη που προέρχονταν από επεξεργασία του πετρελαίου ή μηχανήματα και μηχανές γραφείου κλπ.²³⁴

Την ίδια περίοδο, από το 1994 και μετά, παρατηρείται βαθμιαία αποκλιμάκωση των αυξήσεων των ονομαστικών αμοιβών και κάποια αύξηση της παραγωγικότητας. Οι τιμές πώλησης των βιομηχανικών προϊόντων επίσης άρχισαν να αποκλιμακώνονται και αποκατέστησαν μια πιο ισορροπημένη σχέση με τις αυξήσεις κόστους. Η κερδοφορία βελτιώθηκε και ο «υπερδανεισμός» των βιομηχανικών επιχειρήσεων μειώθηκε σημαντικά. Η ανάκαμψη των επενδύσεων και της βιομηχανικής παραγωγής σχετίζεται στενά με τις παραπάνω εξελίξεις.²³⁵ Όπως αναφέρει ο Κ. Σημίτης ο μέσος ρυθμός αύξησης των επενδύσεων κατά την πρώτη τετραετία (1996-99) εκτοξεύτηκε στο 9.2% και ήταν υπερδιπλάσιος του αντίστοιχου ρυθμού της ΕΕ των 15. Ο ρυθμός αυτός ήταν συγκριτικά υπερπολλαπλάσιος του αντίστοιχου της προηγούμενης δεκαετίας στην Ελλάδα που ήταν 1.2% (με ετεροβαρή όπως είδαμε παραπάνω αύξηση μετά το '90), όταν ο ευρωπαϊκός ρυθμός κινούνταν στο 2.7%.²³⁶ Σύμφωνα με τον Κ. Σημίτη στην αύξηση αυτή συνέβαλαν από κοινού δημόσιες και ιδιωτικές επενδύσεις. Το κράτος αξιοποίησε τους πόρους από το ΚΠΣ αλλά και χρήματα από το ΠΔΕ καθώς πολλά ευρωπαϊκά προγράμματα απαιτούσαν συγχρηματοδότηση.²³⁷ Στο ιδιωτικό τομέα και

²³² Καραμεσίνη Μ., (2000), Βιομηχανική Πολιτική, Ευρωπαϊκή Ενοποίηση και Μισθωτή Εργασία, Θέσεις Τριμηνιαία Επιθεώρηση, Αθήνα, Οκτώβριος 2000, σελ. 3-4.

²³³ Σημίτης Κ. (2005), ό.π., σελ. 237

²³⁴ Ετήσια Έκθεση του Διοικητή ΤτΕ 2000

²³⁵ Ιορδάνογλου Χρ. (2012), ό.π., σελ.212

²³⁶ Σημίτης Κ. (2005), ό.π., σελ. 196

²³⁷ Σημίτης Κ. (2005), ό.π., σελ. 196-197

ιδιαίτερα στην μεταποίηση το μεγαλύτερο μέρος των επενδύσεων αφορούσε καινούργιο εξοπλισμό και προοριζόταν για την βελτίωση των μεθόδων παραγωγής ή την επέκταση της παραγωγικής δυναμικότητας και ένα πολύ μεγαλύτερο κομμάτι τους για την αντικατάσταση και εκσυγχρονισμό του υπάρχοντος εξοπλισμού.²³⁸ Οι παρεμβάσεις αυτές συνέβαλαν καθοριστικά στην ενδυνάμωση της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων και των προϊόντων.

Στο πεδίο της ανταγωνιστικότητας βέβαια δεν συνέβη το ίδιο και με την συμβολή των μισθών και του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, τα οποία σημείωναν μικρές αλλά συστηματικές αυξήσεις, οι οποίες από το 2000 και μετά ξεπέρασαν και την άνοδο της παραγωγικότητας με αποτέλεσμα να πλήττουν σοβαρά την ανταγωνιστικότητα,²³⁹ όπως διακρίνουμε και στο διάγραμμα (Εικόνα 13).²⁴⁰ Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις των Arghyrou και Bazina, η εξέλιξη αυτή επηρέασε και τις εξαγωγές με την χειροτέρευση του εμπορικού ισοζυγίου της χώρας και δεν βοήθησε στην ουσιαστική αντιμετώπιση της ανεργίας, παρά τους τόσο υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης.²⁴¹ Η ανεργία αυξήθηκε και διατηρήθηκε στα υψηλά επίπεδα του 10% με 12%, πλήττοντας κυρίως τις γυναίκες και τους νέους άνδρες κάτω των 30 ετών. Η αύξηση της ανεργίας δεν οφειλόταν σε απώλειες θέσεων εργασίας, καθώς, όσες θέσεις στερούσαν από την οικονομία ο αγροτικός τομέας και η μεταποίηση τις υπεραναπλήρωνε ο τομέας των υπηρεσιών. Το πρόβλημα ήταν η αύξηση του εργατικού δυναμικού ταχύτερα από τις νέες θέσεις εργασίας σε συνδυασμό με το εργασιακό κόστος που είδαμε παραπάνω.

²³⁸ Ιορδάνογλου Χρ. (2012), ό.π., σελ.215

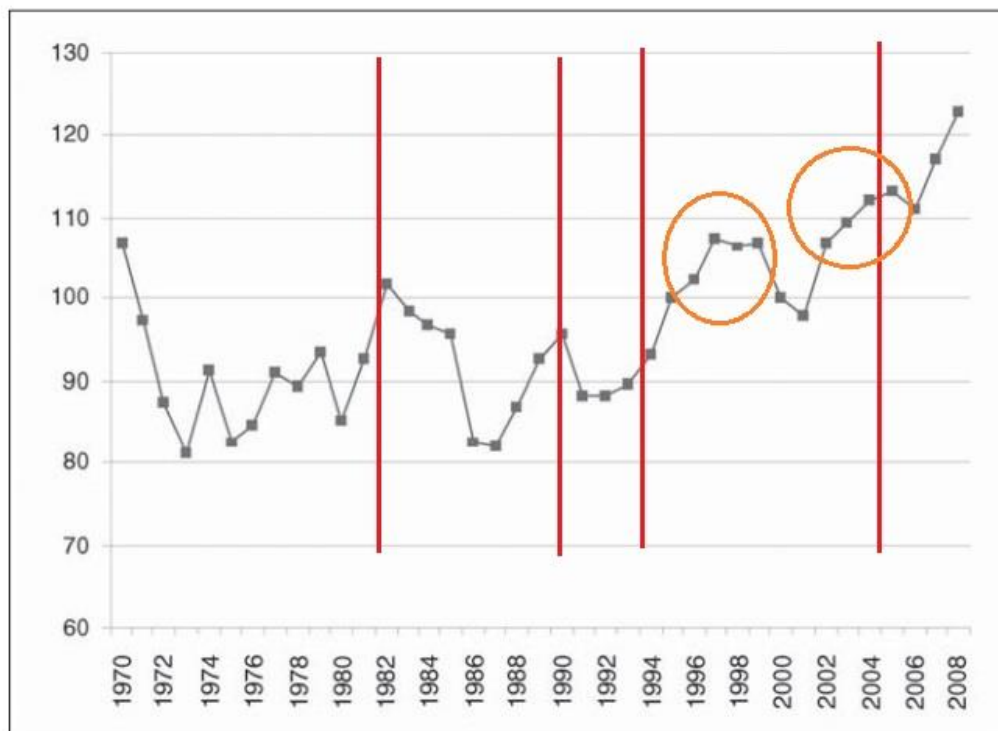
²³⁹ Ιορδάνογλου Χρ. (2012), ό.π., σελ.214

²⁴⁰ Πηγή: Δημέλη, Σ. (2010), ό.π.

²⁴¹ Arghyrou, M. and Bazina, E. (2002), Competitiveness and the external trade performance of Greece in the 1990's: a cross-sectoral investigation, Public Policy discussion paper No. 02-06, Economics and Finance Section, School of Social Sciences, Brunel University.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

Πραγματικό ανά μονάδα κόστος εργασίας, 1970-2008

Εικόνα 13 Πηγή: Δημέλη, Σ. (2010), ό.π.

Παράλληλα με τις επενδύσεις, αποκαθίσταται και η διαρραγείσα από την προηγούμενη δεκαετία, σχέση, μεταξύ τραπεζικού και βιομηχανικού κεφαλαίου, καθώς ο τρόπος δανεισμού μετακινείται από τα βραχυπρόθεσμα έντοκα γραμμάτια που ήταν χαρακτηριστικά για την περίοδο 1980-1989, στα μακροπρόθεσμα ομόλογα.²⁴² Στη μείωση των ελλειμμάτων που είδαμε παραπάνω συνέβαλαν εκτός από την μείωση των δαπανών και την αύξηση των εσόδων (κυρίως από άμεσους φόρους) οι αναδιαρθρώσεις των ΔΕΚΟ.

Μαζί με την ανάπτυξη του χρηματοπιστωτικού τομέα, με ταχύτατους ρυθμούς ενισχύθηκε και η κερδοφορία του τραπεζικού κλάδου η οποία αυξήθηκε κατακόρυφα. Οι σχετικές με τον τομέα μεταρρυθμίσεις (κατάργηση της κρατικής παρέμβασης στον καθορισμό των επιτοκίων, κατάργηση της υποχρέωσης των τραπεζών να επενδύουν σε τίτλους του ελληνικού Δημοσίου, οι εμπορικές τράπεζες απαλλάχθηκαν από την υποχρέωση να δεσμεύουν μέρος των καταθέσεών τους προς όφελος προεπιλεγμένων τομέων της οικονομίας) επέτρεψαν στις ιδιωτικές τράπεζες να υιοθετήσουν επιθετική πολιτική και να αυξήσουν το μερίδιό τους στην αγορά έναντι των κρατικών τραπεζών

²⁴² Γράβαρης, Δ., (2004), ό.π., σελ. 47-49.

αλλά και άνοιξαν το δρόμο για την ανάπτυξη του Χρηματιστηρίου.²⁴³ Το κράτος αποσύρθηκε σε μεγάλο βαθμό από τις τράπεζες (Τράπεζα Κρήτης, Ιονική, ΕΤΒΑ) και πραγματοποιήθηκε σειρά ολόκληρη συγχωνεύσεων, ώστε να δημιουργηθούν βιώσιμα σχήματα. Εντούτοις το κράτος εξακολούθησε να ελέγχει μερικές μεγάλες τράπεζες (ΑΤΕ, ΕΤΕ, Εμπορική).²⁴⁴

Η υπερβολική όμως ευφορία από πλευράς επενδυτικού κοινού σε συνδυασμό με τις υπερβολές πολλών εταιριών ως προς την αποτίμηση των μετοχών τους οδήγησαν το δείκτη του ΧΑΑ σε μη διατηρήσιμα ύψη. Η πτώση που επήλθε ήταν μεγάλη και (βοηθούσης και της πτώσης των χρηματιστηρίων διεθνώς) παρατεταμένη. Σύμφωνα με τον Ιορδάνογλου, η εξέλιξη αυτή όμως, όσο καταστροφική κι αν ήταν, δεν αναιρεί την σημασία που είχαν οι μεταρρυθμίσεις για το σύνολο του χρηματοπιστωτικού τομέα, ο οποίος συνέχισε να παράγει αδιάκοπα νέες θέσεις εργασίας και νέες υπηρεσίες για επιχειρήσεις και λιανικούς πελάτες.²⁴⁵

Εκτός από τον χρηματοοικονομικό κλάδο, συνολικά ο τομέας των υπηρεσιών την ίδια περίοδο αναπτύσσεται με μέσο ετήσιο ρυθμό 3.8% (ελαφρώς υψηλότερος από το ΑΕΠ), με κύριες αιχμές τα δημόσια έργα (που συγχρηματοδοτούνται από τα ΚΠΣ), τις τηλεπικοινωνίες με την ραγδαία ανάπτυξη της κινητής τηλεφωνίας σε περιβάλλον ανταγωνισμού.²⁴⁶ Το εμπόριο επωφελήθηκε σημαντικά από την ρευστότητα του χρηματοπιστωτικού τομέα ενώ στον τουρισμό δόθηκαν κίνητρα για ποιοτικές αναβαθμίσεις και εκσυγχρονισμό υποδομών και υπηρεσιών.²⁴⁷

Στο κομμάτι των ιδιωτικοποιήσεων, επιλέχθηκε η μέθοδος των μετοχοποιήσεων μεγάλων ΔΕΚΟ (πχ ΟΤΕ) και η πώληση μετοχών διάσπαρτα σε ιδιώτες, με το κράτος να κρατάει το πλειοψηφικό πακέτο και την διοίκηση, κάτι που επέτρεπε ακόμα στον κομματικό-κυβερνητικό μηχανισμό να επηρεάζει τις αποφάσεις των επιχειρήσεων.²⁴⁸ Οι μετοχοποιήσεις και ιδιωτικοποιήσεις πάντως, έστω και αυτού του είδους, απέφεραν στην κυβέρνηση τότε, συνολικά έσοδα ύψους 16 δισ ευρώ²⁴⁹, τα οποία συνεισέφεραν και στην προσπάθεια επίτευξης των στόχων για την είσοδο στην ΟΝΕ όσο και στην

²⁴³ Ιορδάνογλου Χρ. (2012), ό.π., σελ.311

²⁴⁴ Καζάκος Π., (2013), ό.π., σελ. 82

²⁴⁵ Ιορδάνογλου Χρ. (2012), ό.π., σελ.311

²⁴⁶ Το 2001, έστω και μετά από ειδική παράταση από το 1998, η Ελλάδα νομοθετεί την άρση του μονοπωλίου του ΟΤΕ στις υπηρεσίες σταθερής τηλεφωνίας, μετά από εφαρμογή οδηγίας της ΕΕ.

²⁴⁷ Ιορδάνογλου Χρ. (2012), ό.π., σελ.223-246

²⁴⁸ Η πρακτική αυτή θύμιζε την τακτική πολλών ιδιωτικών επιχειρήσεων στην Ελλάδα όπου οι βασικοί μέτοχοι, συνήθως ιδρυτές, αποτελούσαν μέλη της ίδιας οικογένειας και επιζητούσαν πόρους μέσα από επενδυτές στο χρηματιστήριο, χωρίς όμως να χάνουν τον απόλυτο διοικητικό έλεγχο των επιχειρήσεών τους.

²⁴⁹ OECD, Financial Market Trends, No 82, June 2002

συγκράτηση αργότερα των ελλειμμάτων.²⁵⁰ Παρά το εύρος των ιδιωτικοποιήσεων πάντως, το κράτος συνέχισε να κατέχει σημαντικό μερίδιο στο κεφάλαιο των επιχειρήσεων που είχαν εισαχθεί στο χρηματιστήριο, όπως η ΔΕΗ, ο ΟΤΕ και η ΕΥΔΑΠ, ενώ επίσης κρατούσε τον έλεγχο δεκάδων άλλων μη εισηγμένων, μερικές από τις οποίες (ιδίως συγκοινωνιακοί φορείς) συνέχισαν να προκαλούν μεγάλες και συνεχώς αυξανόμενες επιβαρύνσεις στον προϋπολογισμό.²⁵¹ Αντίστοιχη μοίρα με το πρόγραμμα ιδιωτικοποίησης που είχε επιχειρηθεί και το 1994, είχε το αντίστοιχο που επιχειρήθηκε και το 1998 για τις Ολυμπιακές Αερογραμμές, οι οποίες είχαν εν τω μεταξύ αναδιαρθρωθεί. Σύμφωνα όμως με τους έγκυρους αναλυτές Featherstone και Παπαδημητρίου, την ευθύνη δεν φέρει μόνο η ελληνική κυβέρνηση και οι περιπλοκές που προκαλούν οι συνδικαλιστές αλλά και η διαχείριση του θέματος από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή.²⁵²

3.2.2 Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ONE

Η επίτευξη των δημοσιονομικών στόχων, οι επιδόσεις της νομισματικής πολιτικής, οι πραγματοποιηθείσες μεταρρυθμίσεις και η γενικότερη εικόνα σταθερότητας και ανάπτυξης, έπεισαν τους ευρωπαϊκούς θεσμούς και η Ελλάδα μπήκε στην ONE, μαζί με τις πρώτες 12 χώρες. Η απεμπόληση της δυνατότητας υποτίμησης του νομίσματος, ταυτόχρονα με την εκχώρηση του ελέγχου της νομισματικής πολιτικής στην ΕΚΤ και την αποδοχή στο διηνεκές, των περιορισμών που προβλέπει το Σύμφωνο Σταθερότητας στην δημοσιονομική πολιτική, σήμαιναν εκ των πραγμάτων μια νέα πραγματικότητα για την εθνική οικονομία, στην οποία η χώρα είχε ως μοναδικό τρόπο (υγιούς) επιβίωσης την προσαρμογή. Το μέχρι πρότινος σύστημα, που βασιζόταν στον κλειστό διοικητικό έλεγχο, αντικαταστάθηκε πλέον από ένα σύστημα πολύ πιο ανοιχτό στον ανταγωνισμό, το οποίο επαφίεται κυρίως στους μηχανισμούς της αγοράς και επιζητά συνεχή βελτίωση της ανταγωνιστικότητας κι όχι παρεμβάσεις ενίσχυσης της προστασίας.²⁵³ Το νέο καθεστώς ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με αυτό που συνέβη την δεκαετία του '80, κι ένας από τους βασικούς λόγους υιοθέτησής του, ειδικά από την

²⁵⁰ Καζάκος Π., (2013), ό.π., σελ. 82

²⁵¹ Ράπανος, Β., (2009), Μέγεθος και εύρος δραστηριοτήτων του δημοσίου τομέα, IOBE, Αθήνα, σελ. 25 και μετά.

²⁵² Featherstone, K., Papadimitriou D., (April 2005), Manipulating rules, contesting solutions: Europeanization and the politics of restructuring Olympic Airways, Paper presented to the Joint Sessions of the European Consortium for Political Research.

²⁵³ Ιορδάνογλου Χρ. (2012), ό.π., σελ.534

εκσυγχρονιστική διακυβέρνηση, ήταν να καταστήσει μια για πάντα αδύνατη την επιστροφή σε εκείνη την δεκαετία.

Η Στρατηγική της Λισαβόνας, η οποία καθόριζε τις νέες ράγες επάνω στις οποίες θα έπρεπε να κινηθούν οι οικονομίες της ευρωζώνης, αφού το Μάαστριχτ είχε ολοκληρώσει πια τον κύκλο του, απαιτούσε από τις οικονομίες των κρατών μελών να επιδείξουν ευελιξία, απορρόφηση των νέων τεχνολογιών, την προώθηση της έρευνας και καινοτομίας, την σύνδεση των πανεπιστημίων με την παραγωγή, την διείσδυση των γυναικών στην οικονομική δραστηριότητα, την αύξηση της απασχόλησης και τον περιορισμό των μακροχρόνια ανέργων, μέσω αποτελεσματικών μηχανισμών επανεκπαίδευσης.²⁵⁴ Προϋπέθεταν ανοιχτές οικονομίες της γνώσης και της καινοτομίας, αφήνοντας πίσω τα κλειστά μοντέλα παρεμβατικότητας και ελέγχου, τα οποία ούτως ή άλλως οι εξελίξεις είχαν ξεπεράσει, μέσω των ραγδαίων τεχνολογικών αλλαγών, του υψηλότερου εργατικού κόστους -σε σχέση με τις νέες χώρες-παραγωγούς του «τρίτου κόσμου» που ήταν ασυναγώνιστες-, της απαγόρευσης των κρατικών ενισχύσεων από την ΕΕ και της ανάγκης για αυξημένη προστασία του περιβάλλοντος.

Όλα αυτά έπρεπε να υλοποιηθούν μέσα σε ένα κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον το οποίο, όπως διαπιστώνει ο Α. Καρακούσης *«δεν κατανοούσε πως η διαδικασία της πραγματικής σύγκλισης απαιτούσε νέες προσπάθειες, πιο σύνθετες και πιο ολοκληρωμένες»*.²⁵⁵ Οι νέες απαιτήσεις δεν έγιναν κατανοητές σύμφωνα με τον ίδιο αναλυτή γιατί ένα μεγάλο τμήμα του πολιτικού κόσμου και των διαμορφωτών της κοινής γνώμης *«συνέχιζαν να σκέπτονται με όρους κλειστής, προστατευμένης οικονομίας, δεν ήταν σε θέση να κατανοήσουν πως η ασφάλιση του νομίσματος και το φθινό χρήμα ανταλλάσσονταν με νέες προσπάθειες για ανταγωνιστικότητα, εξωστρέφεια και διεκδίκηση νέων αγορών»*.²⁵⁶

Το μεγάλο ζητούμενο της ανταγωνιστικότητας ήταν αυτό που, δέχθηκε σημαντικό πλήγμα αμέσως μετά την είσοδο στην ΟΝΕ. Παρά την άνοδο του ρυθμού παραγωγικότητας από το 2000 και μετά, το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος στο σύνολο της οικονομίας αυξήθηκε με ρυθμούς περίπου διπλάσιους του αντίστοιχου κόστους εργασίας στον τομέα των εξαγωγίμων προϊόντων και υπηρεσιών. Οι μισθολογικές αυξήσεις στον τομέα των μη εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών ξεπέρασαν την αύξηση της παραγωγικότητας. Ως αποτέλεσμα, αυξήθηκαν οι τιμές των

²⁵⁴ «Στρατηγική της Λισαβόνας» στα Συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Λισαβόνας (Μάρτιος 2000).

²⁵⁵ Καρακούσης Α. (2006), ό.π., σελ. 363

²⁵⁶ Καρακούσης Α. (2006), ό.π., σελ. 364

μη εμπορεύσιμων σε σχέση με τα εξαγωγίμα προϊόντα, οδηγώντας σε μια εσωτερική μετανάστευση κεφαλαίου και εργασίας από τομείς παραγωγής εξαγωγίμων προϊόντων σε τομείς παροχής υπηρεσιών εγχώριας κατανάλωσης. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Δ. Μαλλιαρόπουλου, η επιδείνωση των όρων ανταλλαγής μεταξύ εξαγωγίμων και μη εξαγωγίμων προϊόντων εξηγεί περίπου το 60% της συνολικής απώλειας ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας, μετά την είσοδο της χώρας στην ΟΝΕ.²⁵⁷ Ωστόσο η συγκεκριμένη προσέγγιση δεν βρίσκει σύμφωνους άλλους αναλυτές όπως τον Χρ. Ιορδάνογλου που πιστεύει πως δεν υπήρξε σημαντική επίδραση μετά την είσοδο στην ΟΝΕ λόγω της ούτως ή άλλως κατάταξης της Ελλάδας στις αναπτυγμένες χώρες του κόσμου.²⁵⁸

Μια δεύτερη αιτία που διαπιστώνει η ίδια μελέτη είναι η ισχυρή ανατίμηση του ευρώ κατά τα πρώτα χρόνια μετά τη γέννησή του, σε συνδυασμό πάλι με την ταχύτερη αύξηση του κόστους εργασίας στην Ελλάδα, οδήγησε σε μια απώλεια ανταγωνιστικότητας των εξαγωγών σε σχέση με τους εμπορικούς εταίρους της χώρας. Ο παράγοντας αυτός σύμφωνα με τον ίδιο μελετητή, εξηγεί το υπόλοιπο 40% της απώλειας ανταγωνιστικότητας από την είσοδο της χώρας στην ΟΝΕ ως το τέλος της δεκαετίας.²⁵⁹

3.2.3 Η ΕΘΝΙΚΗ (ΚΑΘ)ΥΣΤΕΡΗΣΗ ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΟΠΟΙΗΜΕΝΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Παρά την επίτευξη υψηλών ρυθμών ανάπτυξης, συμμαζέματος των δημοσιονομικών ζητημάτων και την άσκηση μιας συνολικής πολιτικής μεταρρυθμίσεων και εξωστρέφειας από την διακυβέρνηση του *εκσυγχρονισμού*, που είχε ως στόχο την μέγιστη και ταχύτερη δυνατή σύγκλιση με τις χώρες της ΕΕ, η Ελλάδα συνεχίζει να υστερεί όπως είδαμε παραπάνω σε ανταγωνιστικότητα, ενώ μετά από λίγα χρόνια εισήλθε σε περίοδο μεγάλης ύφεσης και έντονες περιπέτειες με την οικονομία της. Ας δούμε κάποια στοιχεία από την σχετική βιβλιογραφία αλλά και την διεθνή κατάταξη της χώρας αμέσως μετά την ένταξη στην ΟΝΕ, μέσα από πίνακες του ΟΟΣΑ για να μπορέσουμε να αντιληφθούμε ποιες είναι αυτές οι παθογένειες που στερούν από την χώρα μια πιο διακεκριμένη θέση στον διεθνή ανταγωνισμό.

²⁵⁷ Μαλλιαρόπουλος Δ. (2010), «Η απώλεια ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας μετά την είσοδο της χώρας στην ΟΝΕ», Οικονομία και Αγορές, τευχ. 4, τομ. 5, Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών και Προβλέψεων Eurobank EFG, Αθήνα, σελ. 364

²⁵⁸ Φαινόμενο «Balassa-Samuelson»

²⁵⁹ Μαλλιαρόπουλος Δ. (2010), ό.π. σελ. 367

Σύμφωνα με τους Jones και Olken, έχει συμβεί σε αρκετές χώρες του κόσμου να περάσουν μια περίοδο οικονομικής άνθησης και αμέσως μετά να εισέλθουν σε στασιμότητα ή και ύφεση, αν δεν αξιοποιήσουν κατάλληλα την παραγωγική περίοδο και δεν προετοιμαστούν για τις απαιτήσεις που μπορεί να προκαλέσει μια κρίση.²⁶⁰ Η περίοδος άνθησης εν προκειμένω, που προκλήθηκε από την επίμονη και συνεπή εκπλήρωση των κριτηρίων εισόδου στην ONE, δεν διόρθωσε μια σειρά από παθογένειες της ελληνικής οικονομίας οι οποίες συνέχισαν να την κρατούν χαμηλά στους δείκτες ανταγωνιστικότητας. Σύμφωνα με τους Solow και Krugman²⁶¹, για να μπορέσει μια χώρα να πετύχει υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης και να τους διατηρήσει επί μακρόν, θα πρέπει να στηριχθεί επάνω σε επενδύσεις παγίου κεφαλαίου, στην τεχνολογική πρόοδο μέσα από επενδύσεις στην Έρευνα και Ανάπτυξη καθώς και σε τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνιών και μεταφορά τεχνολογίας και τεχνογνωσίας μέσω των Άμεσων Ξένων Επενδύσεων.²⁶² Καθοριστικοί παράγοντες για την επίτευξη επενδύσεων και τη μεταφορά τεχνολογίας είναι η δημιουργία ενός ευνοϊκού θεσμικού περιβάλλοντος, που προωθεί την επιχειρηματικότητα και δημιουργεί προϋποθέσεις απελευθέρωσης και ανταγωνισμού στις αγορές προϊόντων και υπηρεσιών. Επιπλέον καθοριστικός παράγοντας είναι το ανθρώπινο κεφάλαιο, δηλαδή η ύπαρξη ενός καλά εκπαιδευμένου και καταρτισμένου εργατικού δυναμικού το οποίο θα μπορεί να αφομοιώσει την τεχνολογική πρόοδο και να συμβάλει στην αύξηση της παραγωγικότητας.²⁶³ Όπως παρατηρήσαμε και παραπάνω, οι επενδύσεις δεν ακολούθησαν τους ρυθμούς που είχαν πριν το 2000, ενώ το εργασιακό κόστος έπληττε άμεσα την παραγωγικότητα, εφ' όσον μετά το 2000 αυξανόταν με μεγαλύτερο ρυθμό από τον ρυθμό αύξησης της παραγωγικότητας, υπονομεύοντας ακόμη περισσότερο την ελκυστικότητα των επενδύσεων. Η δανειακή άλλωστε πολιτική ολόκληρης της δεκαετίας 2000-2009 αποτελεί κρίσιμο στοιχείο μεγέθυνσης της οικονομίας και καίριο χτύπημα στην ανταγωνιστικότητα και την παραγωγή μέσω της τεχνητής αύξησης της ζήτησης.

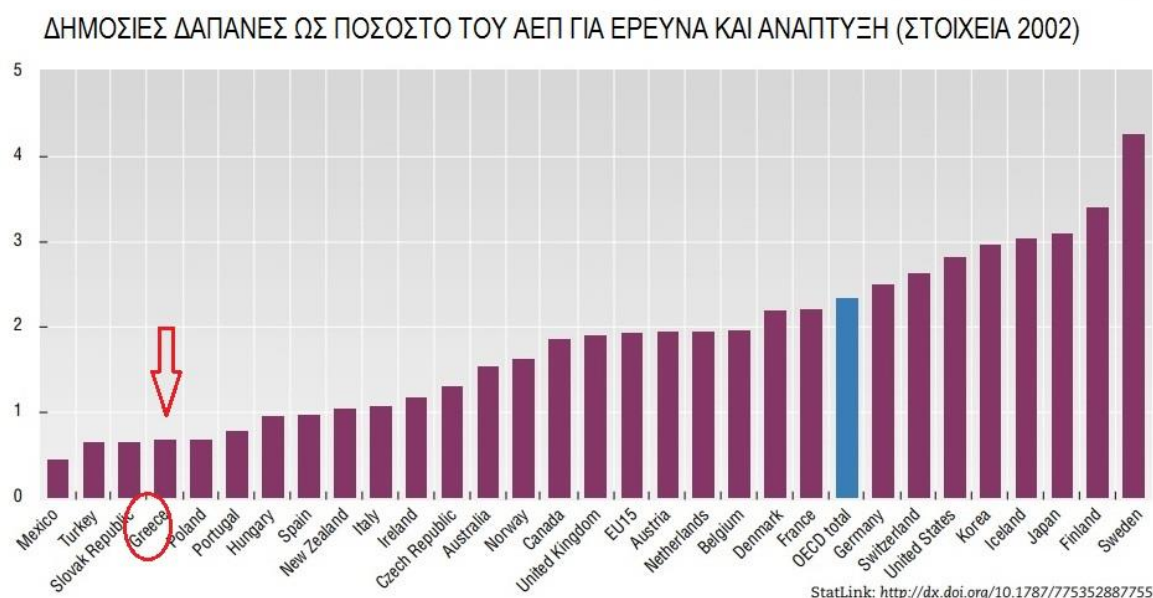
²⁶⁰ Jones, B. and Olken, B. (2005), The anatomy of one stop growth, NBER working paper No. 11528.

²⁶¹ Ο νομπελίστας καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Πρίνστον, κ. Krugman είχε προσπαθήσει να αναλύσει την οικονομική επίδοση πολλών χωρών της νοτιοανατολικής Ασίας. Μεταξύ των άλλων προέβλεπε ότι η υψηλή οικονομική ανάπτυξη της Σιγκαπούρης δεν θα μπορούσε να είναι βιώσιμη, γιατί στηριζόταν αποκλειστικά στη συσσώρευση φυσικού κεφαλαίου. Αυτή η πρόβλεψη στηριζόταν στον νόμο των φθίνουσών αποδόσεων, σύμφωνα με τον οποίο η απλή συσσώρευση κεφαλαίου δεν μπορεί να συμβάλει στην επίτευξη ενός βιώσιμου ρυθμού οικονομικής μεγέθυνσης. Βλ. Krugman, P. (1994), The myth of Asia's miracle, Foreign Affairs, 73: 62-78.

²⁶² Solow, R. (1957), Technical change and the aggregate production function, Review of Economics and Statistics, 39: 312-320.

²⁶³ Παπαϊωάννου Σ. (2013), ό.π., σελ. 92

Όπως διαπιστώνουν οι Christodoulakis και Kalyvitis σε μια μελέτη του 2000, για να υπάρξει μια βιώσιμη και μακροχρόνια αύξηση της οικονομικής δραστηριότητας στην Ελλάδα, θα έπρεπε οι όποιες δράσεις να κατευθυνθούν σε δραστηριότητες που αυξάνουν την παραγωγικότητα. Τέτοιου είδους δράσεις θα περιλάμβαναν τις επενδύσεις σε δημόσιες υποδομές, προώθηση της Ερευνάς και Ανάπτυξης, την τεχνολογική πρόοδο, την κατάρτιση των εργαζομένων και την προσαρμογή του εκπαιδευτικού συστήματος.²⁶⁴ Η Ελλάδα όμως, μετά την αξιοποίηση δεκάδων δισεκατομμυρίων πόρων από τα ΚΠΣ, όπως διαπιστώνουμε από το παρακάτω διάγραμμα (Εικόνα 14)²⁶⁵ από το Factbook που ΟΟΣΑ, το 2002 βρισκόταν στην 4^η θέση από το τέλος, στην αξιοποίηση δαπανών επί του ΑΕΠ για την Έρευνα και την Ανάπτυξη.

Εικόνα 14 Πηγή: OECD Factbook 2005

Ταυτόχρονα, η Ελλάδα συνεχίζει, παρά τις όποιες παρεμβάσεις και προόδους που συντελέστηκαν από το 1996 και μετά αλλά και τις μεγάλες αναβολές και αστοχίες που παρατηρήσαμε παραπάνω (προτάσεις Γιαννίτση κλπ), να παραμένει μια χώρα με αυστηρή νομοθεσία στον προστατευτισμό της εργασίας, καταγράφοντας την χειρότερη

²⁶⁴ Christodoulakis, N., Kalyvitis, S., (2000), The effects of the second community support framework 1994-99 on the Greek economy, Journal of Policy Modelling, 22: p. 611-624.

²⁶⁵ OECD Factbook 2005 "ECONOMIC, ENVIRONMENTAL AND SOCIAL STATISTICS", OECD Publishing, 2005

επίδοση ανάμεσα στις χώρες του ΟΟΣΑ το 2005 (Διάγραμμα Εικόνας 15).²⁶⁶ Στο πεδίο διευκόλυνσης της επιχειρηματικότητας και αντιμετώπισης της γραφειοκρατίας, η Ελλάδα πάλι καταγράφει μια από τις χειρότερες επιδόσεις ανάμεσα στις χώρες του ΟΟΣΑ για τον χρόνο και τα εμπόδια στην έναρξη μιας νέας επιχείρησης (διάγραμμα Εικόνας 16)²⁶⁷ Ταυτόχρονα με την υστέρηση σε αυτούς τους κρίσιμους τομείς, η Ελλάδα συμμετέχει στον διεθνή ανταγωνισμό με τα χαρακτηριστικά μιας χώρας με υψηλή κρατική παρεμβατικότητα στην εσωτερική αγορά και χαρακτηριστικά «κλειστότητας» στην οικονομία της (διάγραμμα Εικόνας 17)²⁶⁸ καθώς και με τις υψηλότερες «χαμηλότερες αμοιβές» ανάμεσα στις χώρες του ΟΟΣΑ (Διάγραμμα Εικόνας 18).²⁶⁹

Εικόνα 15 Πηγή: OECD (2005) Economic Policy Reforms

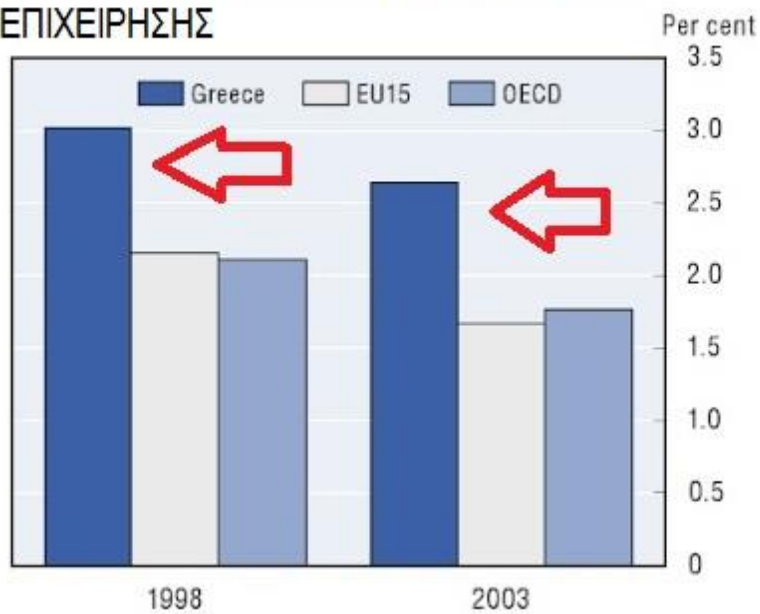
²⁶⁶ OECD (2005) Economic Policy Reforms 2005, «Going for Growth: Going for Growth», OECD Publishing.

²⁶⁷ OECD (2005) Economic Policy Reforms, ό.π.

²⁶⁸ OECD (2005) Economic Policy Reforms, ό.π.

²⁶⁹ OECD (2005) Economic Policy Reforms, ό.π.

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ ΕΜΠΟΔΙΑ ΣΤΟ ΞΕΚΙΝΗΜΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ

Εικόνα 16 Πηγή: OECD (2005) Economic Policy Reforms

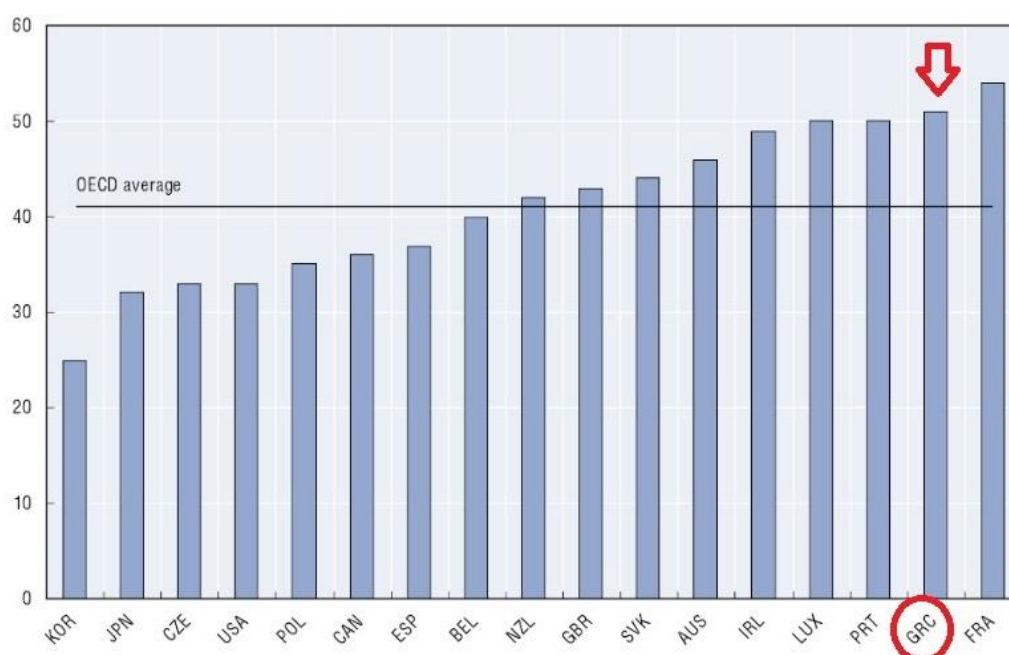
ΠΑΡΕΜΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΟΝ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟ ΚΑΙ ΑΥΣΤΗΡΗ ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ 2003

ΟΟΣΑ 2003

Εικόνα 17 Πηγή: OECD (2005) Economic Policy Reforms

ΕΛΛΑΧΙΣΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΚΟ ΚΟΣΤΟΣ 2002

Το ελάχιστο εργασιακό κόστος περιλαμβάνει το σύνολο των κατώτερων αμοιβών των εργαζομένων συν το κόστος των εισφορών και των φόρων μισθοδοσίας που καταβάλλονται από τον εργοδότη.

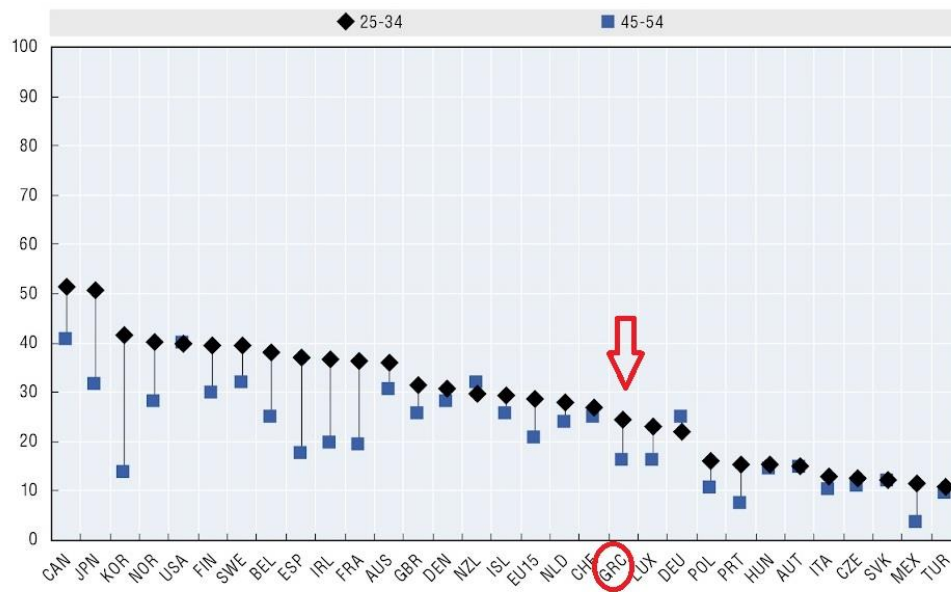
Εικόνα 18 Πήγη: OECD (2005) Economic Policy Reforms

Στον κρίσιμο τομέα της εκπαίδευσης, ο οποίος όπως είδαμε παραπάνω αποδείχθηκε από τους δύσκολα «μεταρρυθμίσιμους», παρ' ότι σύμφωνα με τα στοιχεία του ΟΟΣΑ το 2003 η Ελλάδα καταγράφει μια μέση-ικανοποιητική επίδοση στο ποσοστό του πληθυσμού της που κατέχει ακαδημαϊκό τίτλο ανώτατης εκπαίδευσης (Διάγραμμα Εικόνας 19),²⁷⁰ εν τούτοις, κατεξοχήν χρήστες του εκπαιδευτικού της συστήματος, στον ειδικό δείκτη αξιολόγησης της PISA, υστερούν αρκετά στις επιστήμες και τα προσόντα που απαιτεί η σύγχρονη αγορά εργασίας και η τεχνολογική εποχή, η οποία είχε ξεκινήσει ήδη να καθορίζει τις επαγγελματικές εξελίξεις σε διεθνές επίπεδο (Διάγραμμα Εικόνας 20).²⁷¹

²⁷⁰ OECD (2005) Economic Policy Reforms, ό.π.

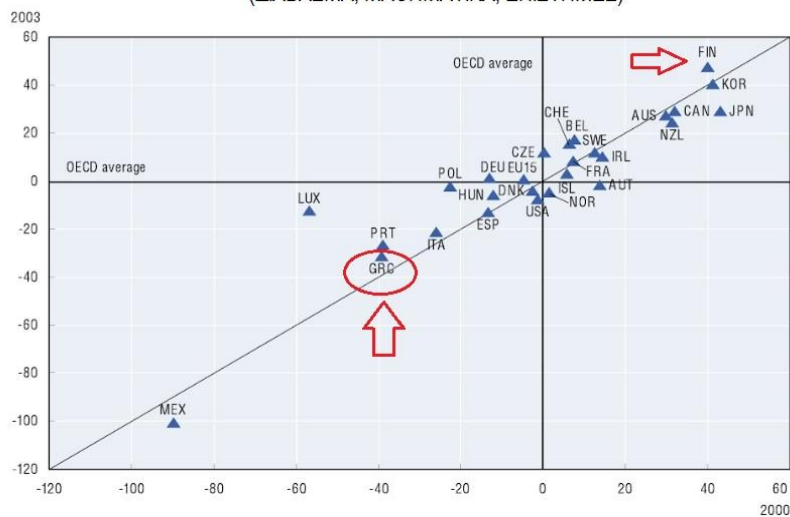
²⁷¹ OECD (2005) Economic Policy Reforms, ό.π.

ΠΟΣΟΣΤΟ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΜΕ ΠΤΥΧΙΟ ΑΝΩΤΑΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ (2004)

Εικόνα 19 Πηγή: OECD (2005) Economic Policy Reforms

ΕΠΙΔΟΣΕΙΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΣΤΟΝ ΔΕΙΚΤΗ "PISA" του ΟΟΣΑ
(ΔΙΑΒΑΣΜΑ, ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ, ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ)

Εικόνα 20 Πηγή: OECD (2005) Economic Policy Reforms

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μέσα από την επισκόπηση τόσο των βιβλιογραφικών αναφορών όσο και των πρωτογενών οικονομικών στοιχείων των πέντε συνολικά κυβερνητικών περιόδων του ΠΑΣΟΚ (1981-2004) καταλήγουμε σε ορισμένα συμπεράσματα, τα οποία μας βοηθούν να κατανοήσουμε, ορισμένα από τα δομικά χαρακτηριστικά και τα βαθύτερα αίτια που προκάλεσαν την μοναδική σε έκταση και διάρκεια εθνική οικονομική κρίση, ανάμεσα στις χώρες της ευρωζώνης.

Παρατηρώντας τις επιδόσεις της πρώτης περιόδου διακυβέρνησης ΠΑΣΟΚ 1981-89, εύκολα διαπιστώνουμε πως η οικονομική πολιτική που ασκήθηκε εκείνη την περίοδο, για το σύνολο σχεδόν των οικονομολόγων και οικονομικών αναλυτών αποτελεί παράδειγμα προς αποφυγή αλλά και με έντονο το αποτύπωμά της στην μετέπειτα εξέλιξη των οικονομικών δεικτών και μεγεθών της χώρας. Το ΠΑΣΟΚ ανέλαβε την διακυβέρνηση σε μια στιγμή που η χώρα, μόλις είχε εισέλθει σε μια κοινή οικονομική αγορά, η οποία απαιτούσε προσαρμογή της οικονομίας σε συνθήκες υπερεθνικής οικονομικής ανοιχτότητας και διεθνούς ανταγωνισμού ενώ η οικονομική πολιτική που επιλέχθηκε να ασκηθεί, ειδικά κατά την πρώτη τετραετία 1981-85, βασιζόταν σε μεθόδους και λογικές εθνικά ελεγχόμενων οικονομιών με έντονα τα στοιχεία της μεγέθυνσης και του προστατευτισμού. Αποτέλεσμα της λανθασμένης αυτής πορείας και ανάγνωσης, η οποία δεν διορθώθηκε ούτε μετά την στροφή των Γάλλων Σοσιαλιστών με την εγκατάλειψη της Κεϋνσιανής πολιτικής από την κυβέρνηση του Παρισιού το 1982, οδήγησε την οικονομία στην δυσχερή θέση του συνεχούς εξωτερικού και εσωτερικού δανεισμού, της παραγωγής ελλειμμάτων και της συσσώρευσης δημοσίου χρέους.

Το οικονομικό *παρασπάτημα* έγινε αισθητό κατά τη διάρκεια της ίδιας κυβερνητικής θητείας στην οποία γεννήθηκε (1981-1985). Γι 'αυτό το λόγο η αμέσως επόμενη (1985-89) ξεκίνησε με ένα οικονομικό πρόγραμμα αντιμετώπισής του, το οποίο παρ' ότι δεν τηρήθηκε ευλαβικά στο σύνολο της οικονομικής πολιτικής, υπηρετήθηκε με συνέπεια από τους εμπνευστές του και διόρθωσε αρκετά στοιχεία από τον πρότερο εκτροχιασμό. Οι προσδοκίες όμως που είχε δημιουργήσει η πολιτική των παροχών σε μεγάλο κομμάτι της κοινωνίας και η αίσθηση *αυστηρότητας* και *λιτότητας* που διαχεόταν από το –αναγκαίο όπως αποδείχθηκε– πρόγραμμα σταθεροποίησης, ανέστειλαν την εφαρμογή του και στο βωμό του εκλογικού κύκλου, η δεκαετία του '80 έκλεισε –σχεδόν– όπως ξεκίνησε αφήνοντας επιβαρυσμένη δημοσιονομική κληρονομιά στις μετέπειτα κυβερνήσεις.

Παράλληλα με την επιβάρυνση των δεικτών, η επεκτατική πολιτική της δεκαετίας του '80 επηρέασε συνολικά το μέγεθος και την λειτουργία του κράτους. Σε συνδυασμό με την άνθιση της κομματοκρατίας και των πελατειακών σχέσεων δόμησε παθογένειες και στρεβλώσεις στην δημόσια διοίκηση που κατατρέχουν το ελληνικό κράτος ακόμα και σήμερα, σε αντίθεση με όσα μπορούσε η χώρα να διδαχθεί από την συμμετοχή της στην ΕΕ και να ενσωματώσει στην εγχώρια διοικητική πρακτική και κουλτούρα. Το ήδη δομημένο πελατειακό σύστημα που παρέλαβε από τις κυβερνήσεις της δεξιάς μετατράπηκε από σύστημα προσωπικών εκλογικών συναλλαγών, σε οργανωμένο κομματικό πελατειακό σύστημα, όπου ο τρόπος συμμετοχής, ο βαθμός πρόσβασης και η θέση στην κομματική ιεραρχία, καθόριζαν το μέγεθος της επιρροής και των παρεμβάσεων στην δημόσια διοίκηση.

Ο συνδυασμός των παραπάνω πολιτικών επιλογών επηρέασε συνολικά την λειτουργία της οικονομίας και κυρίως τους παραγωγικούς της κλάδους ψαλιδίζοντας την ανταγωνιστικότητα των ελληνικών προϊόντων και υπηρεσιών και υποθηκεύοντας τις προοπτικές της οικονομίας για την επόμενη –τουλάχιστον- δεκαετία. Μεγάλο θύμα των πολιτικών του έντονου κρατικού παρεμβατισμού, της τιμαριθμικής αναπροσαρμογής, των κρατικοποιήσεων προβληματικών εταιριών και των πανίσχυρων κομματικοποιημένων συνδικάτων ήταν το παραγωγικό κομμάτι του ιδιωτικού τομέα. Προσπαθούσε να επιβιώσει μέσα σε ένα εχθρικό για την επιχειρηματικότητα εσωτερικό περιβάλλον και ταυτόχρονα έντονα ανταγωνιστικό σε διεθνές επίπεδο, μαζί με τις πρόσκαιρες επιβαρύνσεις (πετρελαϊκή κρίση κλπ). Το ΠΑΣΟΚ της δεκαετίας του '80, κατά τα πρώτα του κυβερνητικά βήματα επηρεάστηκε βαθιά στην άσκηση της οικονομικής πολιτικής, τόσο από τις εσωτερικές δομές του, όσο και από τις σχέσεις του με συγκεκριμένα στρώματα της ελληνικής κοινωνίας με τα οποία αλληλεπιδρούσε σε εκλογική ισχύ και στελεχιακό δυναμικό.

Τα χρόνια που ακολούθησαν και παρέμεινε στην αντιπολίτευση του έδωσαν την δυνατότητα να συνδεθεί σε πιο ρεαλιστική βάση με την διεθνή πραγματικότητα και να παρακολουθήσει τις εξελίξεις που συντελούνταν διεθνώς στον χώρο της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας. Την περίοδο αυτή θα αναμορφώσει πλήρως το οικονομικό μοντέλο αναφοράς και θα διαμορφώσει ένα κυβερνητικό πρόγραμμα προσαρμοσμένο στις απαιτήσεις των κριτηρίων της Συνθήκης του Μάαστριχτ, το οποίο θα θέσει σε ισχύ με την επιστροφή στην κυβερνητική εξουσία. Είτε λόγω της επιτακτικότητας των στόχων του Μάαστριχτ, είτε λόγω της συνειδητοποίησης των λαθών του παρελθόντος, στο δημοσιονομικό πεδίο η κυβερνητική πολιτική καταφέρνει να εξορθολογήσει το

τοπίο και να βάλει τάξη προετοιμάζοντας ταυτόχρονα την χώρα για την είσοδο στην ONE. Τα πρώτα χρόνια του δεύτερου κύκλου διακυβέρνησης (1994-1996) δεν εξέφρασαν αισθητά την πολιτική μεταστροφή του Κινήματος προς τις πολιτικές του νέου ανοιχτού και διεθνοποιημένου περιβάλλοντος (εκτός του δημοσιονομικού πεδίου), κυρίως λόγω της ιστορικής ιδιαιτερότητας της ασθένειας του ιδρυτή του κόμματος και της πολύμηνης διάρκειας της πολιτικής και βιολογικής του δύσης αλλά και των πάγιων εξαρτήσεων του κόμματος με κοινωνικές και συντεχνιακές ομάδες, από την προηγούμενη δεκαετία.

Πληρέστερη αποτύπωση της πολιτικής μεταστροφής παρατηρείται κατά την έναρξη της περιόδου κυριαρχίας του *εκσυγχρονιστικού* εγχειρήματος, το οποίο ταυτίστηκε -σχεδόν εξολοκλήρου- με την πορεία εξευρωπαϊσμού της χώρας και σύγκλισης με τα υπόλοιπα κράτη της ΕΕ. Ταυτόχρονα ευθυγράμμιζε τις στρατηγικές αντιλήψεις και πολιτικές θέσεις του κόμματος με τις απαιτήσεις της εποχής και το διεθνές περιβάλλον. Κάτι το οποίο δεν ίσχυε στην αντίστοιχη περίοδο διακυβέρνησης της δεκαετίας του '80. Τα αποτελέσματα στην δημοσιονομική πολιτική ήταν εντυπωσιακά. Χάρη σε αυτά επιτεύχθηκε η είσοδος της χώρας στην ONE και επέτρεψαν σε γενικές γραμμές να διατηρηθεί επί μακρόν μια δημοσιονομική τάξη κατά την περίοδο διακυβέρνησης, με κάποιες αποκλίσεις και ασυνέπειες της περιόδου 2000-2004. Έγιναν ακόμα προσπάθειες εκσυγχρονισμού δομών και θεσμών στο κράτος και την διοίκηση, με σειρά παρεμβάσεων σε υπηρεσίες, οργανισμούς, δημιουργία ανεξάρτητων θεσμών, κανόνες από-κομματικοποίησης και εφαρμογής ευρωπαϊκών μοντέλων διοίκησης και μεταρρυθμιστικές προσπάθειες σε κρίσιμους τομείς της κρατικής πολιτικής. Παρά το γενικότερο πνεύμα και μερικές επιτυχίες, κατά κανόνα οι προσπάθειες αυτές κινήθηκαν στο πλαίσιο των παραδοσιακών σχέσεων του κόμματος με την εκλογική του βάση και τις αναφορές του στο συνδικαλιστικό κίνημα και τις συντεχνιακές ομάδες που δραστηριοποιούνται στις κρατικές υπηρεσίες και οργανισμούς. Αυτός ο *εναγκαλισμός* που γεννήθηκε την δεκαετία του '80 φάνηκε ανθεκτικότερος στις αντιστάσεις του απέναντι στις επιχειρούμενες τομές και ανατροπές και διατήρησε σε μεγάλο βαθμό την δική του ισχύ μέσα στο κόμμα και αντίστοιχα του κόμματος στη δημόσια διοίκηση και τις κρατικές πολιτικές.

Ο «εναγκαλισμός» αυτός είχε άμεσες αντανakλάσεις και στις επιδόσεις της οικονομίας, παρά τις αξιοσημείωτες πολιτικές που ενίσχυσαν την ευελιξία, την εξωστρέφεια και μερικώς την ανταγωνιστικότητα της. Συγκεκριμένες ομάδες συμφερόντων με κομματικές αναφορές, επέβαλαν και πετύχαιναν με κάθε τρόπο,

παρεμπόδιση και τελική ακύρωση ορισμένες φορές, μεταρρυθμίσεων που επιχειρήθηκαν σε κρίσιμους τομείς της δημοσίας διοίκησης και της οικονομίας (Κοινωνική Ασφάλιση, Υγεία, Παιδεία, Διαφάνεια και Λογοδοσία, Ιδιωτικοποιήσεις κλπ). Ταυτόχρονα κατάφεραν να κερδίζουν και να διατηρούν υψηλά κεκτημένα δικαιώματα και απολαβές, τα οποία έπλητταν την ανταγωνιστικότητα της εθνικής οικονομίας στο διεθνοποιημένο περιβάλλον. Διατηρούσαν παράλληλα ισχυρή επιρροή στις διοικήσεις σημαντικών για την παραγωγή και την ανάπτυξη δημοσίων επιχειρήσεων (Ενέργεια, Επικοινωνίες, Μεταφορές). Κατά τα χρόνια των υψηλών επιδόσεων στους ρυθμούς ανάπτυξης, ακόμα και με αύξηση της παραγωγικότητας, οι αμοιβές κρατήθηκαν συγκριτικά ψηλά ενώ μετά την είσοδο στην ΟΝΕ, αυξάνονταν με ρυθμούς μεγαλύτερους από αυτούς της παραγωγικότητας, χωρίς ταυτόχρονα το εργατικό δυναμικό να βελτιώνει τα συγκριτικά ποιοτικά του χαρακτηριστικά και προσόντα. Όλα αυτά είχαν ως αποτέλεσμα η Ελλάδα, ακόμα και μετά το πέρας του εκσυγχρονιστικού εγχειρήματος να παραμείνει χαμηλά στους διεθνούς δείκτες αξιολόγησης της ανταγωνιστικότητάς της, ενώ οι όποιες βελτιώσεις επιτυγχάνονταν απορροφούνταν από την ταχύτερη βελτίωση των επιδόσεων των υπολοίπων χωρών-συμπαικτών, στο όλο και πιο απαιτητικό παγκόσμιο περιβάλλον. Αυτή η εξέλιξη έκανε αρκετούς αναλυτές να καταλήξουν στην διαπίστωση πως το εγχείρημα του εκσυγχρονισμού κατάφερε ολοκληρωτική διάκριση μόνο στο δημοσιονομικό πεδίο, αφήνοντας, *υπαρκτό και σεβαστό αλλά ημιτελές*, έργο στους υπόλοιπους τομείς και αρκετές παθογένειες του παρελθόντος ενεργές και δραστήριες, επί των πολιτικών και οικονομικών εξελίξεων.

Συνοψίζοντας τις παραπάνω διαπιστώσεις στο αρχικό ερώτημα της μελέτης, καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως, παρά τις διορθωτικές επεμβάσεις του εκσυγχρονιστικού εγχειρήματος, οι παθογένειες που κληρονόμησε στο ελληνικό κράτος, την οικονομία και την κοινωνία η διακυβέρνηση της δεκαετίας του '80 δεν αντιμετωπίστηκαν αποτελεσματικά. Οι ομάδες αλληλοσυμπληρούμενων και αλληλοεξαρτώμενων συμφερόντων που είχαν σχηματιστεί, συνέχισαν να ασκούν επιρροή στα οικονομικά και την διοίκηση του κράτους, των οποίων τον έλεγχο προσπάθησαν αδιάκοπα από τότε να ασκούν, μέσα από την επιρροή στα κυβερνητικά κόμματα και δη το ΠΑΣΟΚ. Το «πάντρεμα» αυτών των παραγόντων στερούσε από το ΠΑΣΟΚ και την ΝΔ -τους παραδοσιακούς κομματικούς σχηματισμούς που εναλλάσσονται στην διακυβέρνηση-, την πολιτική αυτονομία στις αποφάσεις τους και την δυνατότητα να πραγματοποιήσουν μεταρρυθμίσεις που αφαιρούν εξουσίες και

προνόμια από τις εκάστοτε ομάδες πίεσης. Αποτέλεσμα είναι η Ελλάδα, σε ένα διεθνοποιημένο και απαιτητικό περιβάλλον, να αναβάλει συνεχώς για το ...μέλλον τις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις. Αυτές που αφενός θα την καθιερώσουν στο διεθνές στερέωμα ως διακριτή δύναμη ανάπτυξης και σταθερότητας, στηριγμένη σε ένα ανθεκτικό και ανταγωνιστικό παραγωγικό μοντέλο και αφετέρου θα θωρακίσουν τους διοικητικούς μηχανισμούς και τα ταμειακά αποθέματα της, προκειμένου να μπορεί να ανταπεξέρχεται στις προκύπτουσες διεθνείς κρίσεις του ρευστού και συνεχώς μεταλλασσόμενου καπιταλισμού. Υπό αυτό το πρίσμα, η ευθύνη για την διάρκεια και την ένταση της οικονομικής κρίσης που εισήχθη στην Ελλάδα από τις διεθνείς οικονομικές διαταραχές του 2008 επιμερίζεται κυρίως στις πολιτικές που εφαρμόστηκαν την δεκαετία του '80, στην διαχείρισή τους από τις μετέπειτα κυβερνήσεις και στην αναβλητικότητα που επέδειξε το εγχείρημα του εκσυγχρονισμού στην αντιμετώπιση και καταστολή τους. Η αναβλητικότητα που επέδειξαν οι ελληνικές κυβερνήσεις για τις αναγκαίες διαρθρωτικές παρεμβάσεις στο κράτος και την οικονομία, πριν το ξέσπασμα της διεθνούς κρίσης, παγίωσε τις παθογένειες και τις ιδιαιτερότητες της ελληνικής οικονομίας σε σχέση με όλες τις άλλες χώρες που χτυπήθηκαν από την κρίση. Το πρόβλημα της Ελληνικής οικονομίας αποδεικνύεται ότι δεν είναι μόνο δημοσιονομικό και δεν αντιμετωπίζεται μόνο με την εξισορρόπηση των κλασσικών δεικτών (ρύθμιση χρέους, πλεονάσματα, κλπ).

Στο ποσοστό συνευθύνης του ΠΑΣΟΚ στην πρόκληση των αιτιών της κρίσης προστίθεται και η αντιθετική του πορεία ως μεταρρυθμιστικού φορέα. Μέσω προοδευτικής ιδεολογίας και ρητορικής, επιχείρησε αρκετές φορές να εφαρμόσει εκσυγχρονιστικά στοιχεία που είχαν εισάγει σε αρκετές χώρες τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα της Ευρώπης, παρότι δεν υπήρξε ποτέ αμιγώς σοσιαλδημοκρατικό κόμμα. Κατάφερε σε αρκετές περιπτώσεις να εισάγει νομοθετικές καινοτομίες και στοιχεία εκμοντερνισμού του ελληνικού κράτους σε κοινωνικά κυρίως ζητήματα, τα οποία θεωρούνταν αδιανόητο να αγγιχθούν τα προηγούμενα, από την διακυβέρνηση του, χρόνια. Από την άλλη όμως άργησε υπερβολικά να προσαρμοστεί στο μεικτό μοντέλο οικονομίας και παραγωγής, στο νέο διεθνοποιημένο περιβάλλον. Προσκολλημένο σε έναν ιδιότυπο δογματικό κρατισμό ταύτισε την δημόσια με την κομματική διοίκηση και αυτό-αναίρεσε κάθε μεταρρυθμιστική προσπάθεια που θα έφερνε το κράτος και τον ιδιωτικό τομέα στα υποτυπώδη επίπεδα αποτελεσματικότητας και επιδόσεων του ευρωπαϊκού ανταγωνισμού. Οι συνεχείς μάλιστα αποτυχίες αρκετών μεταρρυθμιστικών εγχειρημάτων, όπως παρατηρήσαμε σε αρκετά σημεία της μελέτης, με κύριες αιτίες τα

εσωκομματικά εμπόδια και τις ισορροπίες δυνάμεων μεταξύ των υποστηρικτών του, αποτέλεσαν τις κυριότερες αιτίες δυσφήμισης και υπονόμησης των αναγκαίων αλλαγών καθώς δεν έφταναν ποτέ στην ελληνική κοινωνία με τρόπο ορθολογικό και κατανοητό αλλά με τις εκάστοτε στρογγυλοποιήσεις και στρεβλώσεις. Το «μεταρρυθμιστικό κενό» που δημιουργούνταν σε κάθε κυβερνητικό κύκλο από αυτές τις αποτυχίες και αναβολές δεν κατάφερε να συμπληρώσει ποτέ η συντηρητική παράταξη, η οποία κατά κανόνα -και με ελάχιστες εξαιρέσεις- επιδείνωνε ακόμη περισσότερο την κατάσταση. Μέχρι που έφτασε η χώρα στο χείλος του γκρεμού.

Η εποχή που ακολούθησε αυτούς τους κυβερνητικούς κύκλους που εξετάσαμε, βρήκε το κόμμα το οποίο ήταν το επίκεντρο της μελέτης μας να ισορροπεί ανάμεσα σε δύο κύριες υπαρξιακές αμφιταλαντεύσεις, που καλούνταν να διαχειριστεί κατά την νέα αντιπολιτευτική του περίοδο: Αν θα προχωρούσε σε ρήξη με τις συγκεκριμένες εσωτερικές δυνάμεις οι οποίες συγκρατούσαν (ή και υπονόμευαν) την μεταρρυθμιστική του αποτελεσματικότητα και θα θεμελίωνε επιτέλους μια αξιόπιστη προγραμματική και στελεχιακή πρόταση που θα ήταν σε θέση να εφαρμόσει τις αναγκαίες τομές και ανατροπές στο κράτος και την οικονομία όταν θα ξανακυβερνούσε ή αν θα επιχειρούσε τον συμβιβασμό μαζί τους, προκειμένου να ανακτήσει συντομότερα την δυναμική της εξουσίας και να περιορίσει την μεταρρυθμιστική του δυναμική στον προγραμματικό του λόγο, αδυνατώντας να τις εφαρμόσει, όταν θα βρισκόταν ξανά στην κυβέρνηση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αλογοσκούφης, Γ.(1990), *Ανταγωνιστικότητα, προσαρμογή, μισθών και μακροοικονομική πολιτική στην Ελλάδα*, Εργασίες για συζήτηση, ΚΕΠΕ, Αθήνα,

Βερναρδάκης, Χρ., (συλλογικό), (2004), *Τριάντα χρόνια δημοκρατία: Το πολιτικό σύστημα της τρίτης ελληνικής δημοκρατίας 1974-2004*, τόμος Α', Κριτική και Τμ. Πολιτικής Επιστήμης Παν. Κρήτης, Αθήνα-Ρέθυμνο

Βούλγαρης, Γ.. (2001), *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης 1974-1990*, Θεμέλιο, Αθήνα

Βούλγαρης, Γ., (2008), *Η Ελλάδα από την Μεταπολίτευση στην Παγκοσμιοποίηση*, Πόλις, Αθήνα

Βούλγαρης, Γ., (2013), *Η μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974-2009*, Πόλις, Αθήνα

Γεωργιάδου, Β., (2002), *Νέα Σοσιαλδημοκρατία*, Σιδέρης, Αθήνα

Γιαννίτσης, Τ., et al (1993) (επίμ.), *Βιομηχανική και Τεχνολογική Πολιτική στην Ελλάδα*, Θεμέλιο, Αθήνα.

Γιαννίτσης Τ. (2007), *Το Ασφαλιστικό (ως ορφανό πολιτικής) και μια διέξοδος*, Πόλις, Αθήνα

Δεμερτζής, Ν., (1995), (επιμ.), *Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα*, Οδυσσέας, Αθήνα

Δημέλη, Σ. (2010), *Μακροοικονομικά Μεγέθη και Ανάπτυξη της Ελληνικής Οικονομίας*, Εκδόσεις Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών. Αθήνα

Διαμαντούρος Ν. (2000), *Πολιτισμικός δυϊσμός και πολιτική αλλαγή στην Ελλάδα της μεταπολίτευσης*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα

Ελευθερίου, Κ. –Τάτσης, Χρ., (2013), *ΠΑΣΟΚ: Η άνοδος και η πτώση (:) ενός ηγεμονικού κόμματος*, Σαββάλας, Αθήνα

Featherstone, Κ. (επιμ.), (2007), *Πολιτική στην Ελλάδα. Η πρόκληση του εκσυγχρονισμού*, Οκτώ, Αθήνα

Ιορδάνογλου, Χρυσάφης (2008, αν/ση 2012), *Η Ελληνική Οικονομία στη 'Μακρά Διάρκεια' 1954-2005*, Πόλις, Αθήνα

Ιορδάνογλου Χρ., (2013), *Κράτος και ομάδες συμφερόντων*, Πόλις, Αθήνα

Ιωακειμίδης, Π.Κ., (1998), *Ευρωπαϊκή Ένωση και ελληνικό κράτος*, Θεμέλιο, Αθήνα.

Καζάκος Π. (2010), *Από τον ατελή εκσυγχρονισμό στην κρίση. Μεταρρυθμίσεις, χρέη και αδράνειες στην Ελλάδα (1993-2010)*, Πατάκη, Αθήνα

Καρακούσης Α, (2006), *Μετέωρη Χώρα*, Βιβλιοπωλείον της ΕΣΤΙΑΣ, Αθήνα

Κωστόπουλος, Σ., (1999), *Η προδομένη αλλαγή, η κυβερνητική εξουσία μεταλλάσσει την σοσιαλιστική φυσιογνωμία του ΠΑΣΟΚ*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα

LaPalompara, J., Weiner, M., (1968) (επιμ), *Political parties and political development*, Princeton University Press, Πρίνστον.

Λούλης, Γ., (1995), *Η Κρίση της Πολιτικής στην Ελλάδα*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα

Μακρυδημήτρης, Α., (1991), *Διοικητικές Μελέτες*, Σάκκουλας, Αθήνα

Μακρυδημήτρης, Α., Μιχαλόπουλος, Ν., (2000) (επιμ.), *Εκθέσεις εμπειρογνομόνων για τη δημόσια διοίκηση*, Παπαζήσης, Αθήνα

Μακρυδημήτρης, Αντ., (2013), *Υφαίνοντας τον ιστό της Πηνελόπης – Διοίκηση και δημοκρατία στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, Σάκκουλας, Αθήνα

Μηλιός Γ- Ιωακείμογλου Η. (2004), *Το Εξωτερικό εμπόριο και οι φάσεις ανάπτυξης της Ελλάδας (1960-1990)*, στο συλλογικό *Οικονομία και πολιτική στην σύγχρονη Ελλάδα*, Α τόμος, Διονικός, Αθήνα

Μουζέλης, Ν., (συλλογικό), (1989), *Λαϊκισμός και Πολιτική*, Γνώση, Αθήνα

Μουτσόπουλος, Χ. (2009), *Οδοιπορικό στη γνώση. Στιγμιότυπα από τα μετακατοχικά Γιάννενα ως την Αθήνα του 2000*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα

Παναγιωτόπουλος, Β., (2004) (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, Τομος 9, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα

Πανταζόπουλος Α. (2011), *Λαϊκισμός και εκσυγχρονισμός 1965-200. Απορίες και κίνδυνοι μιας μαχητικής συμβίωσης*, Βιβλιοπωλείον της ΕΣΤΙΑΣ, Αθήνα

Παπαδόπουλος Α. (2008), *Τα βήματα του Έστερναχ*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα

Πελαγίδης, Θεόδωρος (1997), *Η Διεθνοποίηση της Ελληνικής Βιομηχανίας: Ευελιξία και Αναδιάρθρωση*, Εξάντας, Αθήνα

Ross G., Hoffmann S., Malzacher S., (1987), (επιμ.), *The Mitterrand Experiment*, Oxford U P, Νέα Υόρκη

Ράπανος, Β., (2009), *Μέγεθος και εύρος δραστηριοτήτων του δημοσίου τομέα*, IOBE, Αθήνα

Ρομπόλης, Σ., (2005), *Κοινωνική ασφάλιση, η διαρκής κρίση και οι προοπτικές*, Επίκεντρο, Αθήνα

Σακελλαρόπουλος, Σ., (2001), *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης, πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις 1974-1988*, εκδοτικός οίκος Α.Α. ΛΙΒΑΝΗ, Αθήνα

Σακελλαρόπουλος, Σ., Σωτήρης, Π., (2004), *Αναδιάρθρωση και Εκσυγχρονισμός. Κοινωνικοί και Πολιτικοί Μετασχηματισμοί στην Ελλάδα της Δεκαετίας του '90*, Παπαζήσης, Αθήνα

Σημίτης κ.α. (1989), *Η Πολιτική της οικονομικής σταθεροποίησης*, Γνώση, Αθήνα

Σημίτης Κ. (2005), *Πολιτική για μια Δημιουργική Ελλάδα 1996-2004*, Πόλις, Αθήνα

Σημίτης Κ. (2012), *Ο εκτροχιασμός*, Πόλις, Αθήνα

Σπυρδαλάκης, Μ., (1988), *ΠΑΣΟΚ: Δομή, Εσωκομματικές Κρίσεις και Συγκέντρωση Εξουσίας*, Εξάντας, Αθήνα

Σπυρδαλάκης, Μ., (1998), (επιμ.), *ΠΑΣΟΚ, Κόμμα-Κράτος-Κοινωνία*, Πατάκης, Αθήνα

Σπράος, Ι. (1989), *Μέσα και στόχοι της μακροοικονομικής πολιτικής στο Κ. Σημίτης κ.α. (1989), Η Πολιτική της οικονομικής σταθεροποίησης*, Γνώση, Αθήνα

Σωτηρόπουλος, Δ., (2001), *Η Κορυφή του Πελατειακού Κράτους*, Ποταμός, Αθήνα

Χαραλάμης, Δημήτρης (1996), *Πελατειακές σχέσεις και Λαϊκισμός*, Εξάντας, Αθήνα

Μελέτες, δημοσιεύσεις, άρθρα, ομιλίες, πρακτικά συνεδρίων, συνεντεύξεις:

Αλιβιζάτος, Ν., (Φεβρουάριος, 1983), «Κρατική εξουσία και πολιτικοί θεσμοί», Σύγχρονα Θέματα, τεύχ. 16

Αλογοσκούφης, Γ.(1990) «Ανταγωνιστικότητα, προσαρμογή, μισθών και μακροοικονομική πολιτική στην Ελλάδα», Εργασίες για συζήτηση, ΚΕΠΕ, Αθήνα

Αλογοσκούφης, Γ. (1991 α') «Η αξιοπιστία της οικονομικής πολιτικής» *Η Καθημερινή*, 31/3/91

Αλογοσκούφης, Γ. (1991 β') «Γιατί είναι ανάγκη ν' αλλάξει η συναλλαγματική πολιτική», *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 31/10/91

Αλογοσκούφης Γ., (1996), «Οι δύο όψεις του Ιανού: Θεσμοί, Οικονομική Ανάπτυξη και Ισοζύγιο πληρωμών στην Ελλάδα», ΙΜΟΠ, Μελέτες Οικονομικής Πολιτικής, τεύχ. 1

ΑΠΕ/ΜΠΕ, (20 Απριλίου 2001), Συνέντευξη Τύπου της Τομεάρχη Κοινωνικής Ασφάλισης της ΝΔ Μαριέττας Γιαννάκου

Arghyrou, M. and Bazina, E. (2002), «Competitiveness and the external trade performance of Greece in the 1990's: a cross-sectoral investigation», Public Policy discussion paper No. 02-06, Economics and Finance Section, School of Social Sciences, Brunel University

Βερναρδάκης, Χ., Μαυρής, Γ., (1988), «Πάλη των τάξεων και πολιτικά κόμματα 1985-1987», περ. Θέσεις, τευχ. 22.

Bryant R., Γκαργκάνας Ν., Τάβλας Γ. (2002) «Οικονομικές επιδόσεις και προοπτικές της Ελλάδος», Τράπεζα της Ελλάδος, The Brookings Institute, Αθήνα-Ουάσιγκτον

Christodoulakis, N., Kalyvitis, S., (2000), «*The effects of the second community support framework 1994-99 on the Greek economy*», *Journal of Policy Modelling*, 22

Γεωργάκης Η. (16/3/2001), «Παρέμβαση – έκπληξη του Προέδρου», ΤΑ ΝΕΑ

Γιαννίτσης Τ. (1988) «Σχόλια στην παρέμβαση του Α. Lipietz ή η περιφερειακή κρίση στον ευρωπαϊκό Νότο: Η περίπτωση της Ελλάδος», *Forum των Δελφών* 1, Εξάντας, Αθήνα

Γιαννίτσης Τ. (25/11/2008), «Η χαμένη ευκαιρία του 2001», Το Βήμα

Γράβαρης, Δ., (2004), «Η πολιτική οικονομία των μορφών νομιμοποίησης. Από το λαϊκισμό στον τεχνοκρατικό εκσυγχρονισμό, στο Κοινωνική αλλαγή στη σύγχρονη Ελλάδα

(1980-2001)», 9ο Επιστημονικό Συνέδριο, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 9-12 Απριλίου 2003, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα

Dimelis S. (2004). «Prospects of Greek economy in the post enlargement era», World Economy

Δρακάτος, Κ. (1991) «Οι επενδύσεις στο όριο» *Το Βήμα*, 29/9/91

European Economy, *Statistical Annex*, 2004

European Economy, *Statistical Annex*, Spring 2010

Εισηγητική Έκθεση Προϋπολογισμού για το 2005

Έκθεση του Διοικητή της Τραπέζης της Ελλάδος για τα έτη 1986-89

Featherstone, K., Papadimitriou D., (April 2005) «*Manipulating rules, contesting solutions: Europeanization and the politics of restructuring Olympic Airways*», Paper presented to the Joint Sessions of the European Consortium for Political Research

Ζολώτας Ξ. (1991) «Ένα πρόγραμμα ευρείας αποδοχής για την σωτηρία της ελληνικής οικονομίας», *Το Βήμα*, 22/12/1991

Ίδρυμα Κωνσταντίνου Μητσοτάκη, *Βιογραφικό Κ.Μ, Περίοδος 1990-1993*

Gagales, A. (2006), «Growth in Greece: can better performance be sustained?», IMF country report No. 06/5

Ιορδάνογλου, Χρυσάφης (2010) «*Το Μεταπολιτευτικό Κοινωνιολογικό Παράδειγμα. Άποψη ενός οικονομολόγου*», *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 110, Ιούλιος-Σεπτέμβριος,

Ιορδάνογλου Χρ. (2012) «*Το μέγεθος του μετεμφυλιακού κράτους*» στο Ανοικτό Σεμινάριο Οικονομικής Ιστορίας, Αθήνα 23/1/2012

Jones, B., Olken, B., (2005). «The anatomy of one stop growth.», NBER working paper, No. 11528

Καραμεσίνη Μ., (2000), «Βιομηχανική Πολιτική, Ευρωπαϊκή Ενοποίηση και Μισθωτή Εργασία», Θέσεις Τριμηνιαία Επιθεώρηση, Αθήνα, Οκτώβριος 2000

Κατσαρός Τ., (1982), «Αναπτυξιακή στρατηγική: εξαγγελίες και πραγματικότητες», Σύγχρονα Θέματα, τεύχος 14, Μάρτιος 1982

Κέντρο Μελετών και Διαφώτισης (ΚΕΜΕΔΙΑ) «Τα μικρομεσαία στρώματα η ραχοκοκαλιά της Αλλαγής», Μηνιαίο Ενημερωτικό Δελτίο, Ιούνιος – Αύγουστος 1978

ΚΕΠΕ (1995), Κανελόπουλος, Κ. κ.α. «Εκθέσεις εμπειρογνομόνων (αρ. 15) - Παραοικονομία και φοροδιαφυγή: Μετρήσεις και οικονομικές επιπτώσεις, Αθήνα

Κοτζιάς, Νίκος, (1993) «Η μεθοδολογία του ύστερου κρατισμού», Θέσεις, τ. 45

Krugman, P., (1994), «The myth of Asia's miracle» Foreign Affairs, 73:

Λιαργκόβας, Π., - Πατρώνης, Β., (2004), «Διλήμματα της οικονομικής πολιτικής, στο Κοινωνική αλλαγή στη σύγχρονη Ελλάδα (1980-2001)», 9ο Επιστημονικό Συνέδριο, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 9-12 Απριλίου 2003, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα

Λυμπεράκη Α. (1991) «Βιομηχανικά προάστια στην Αθήνα», Σύγχρονα Θέματα, Άνοιξη-Καλοκαίρι

Μαϊστρος, Π. (2018), «Για μια νέα διοικητική μεταρρύθμιση», Κείμενα Διαλόγου, Public Policies Greece, Αθήνα

Μαλλιαρόπουλος Δ. (2010), «Η απώλεια ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας μετά την είσοδο της χώρας στην ΟΝΕ», «Οικονομία και Αγορές», τευχ. 4, τομ. 5, Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών και Προβλέψεων Eurobank EFG, Αθήνα

Μανδραβέλης Π., (20 Δεκεμβρίου 2015), «Η σπέκουλα με το ασφαλιστικό», Η Καθημερινή

Μοσχονάς, Γ. (20/06/ 2010), «Το πνεύμα του έθνους και η πολιτική χρεοκοπία», Το Βήμα

Μοσχονάς Γ. (30/04/2011), «Οι συντεχνίες και το δημόσιο συμφέρον», Το Βήμα

Μοσχονάς Γ. (08/07/2012), «Παγιδευμένες διαδρομές», Το Βήμα

Μουζέλης Ν., (24/11/2008), «Γιατί αποτυγχάνουν οι μεταρρυθμίσεις», Το Βήμα

Μπαλαμπανίδης Γ. (2007), «Κριτική ανάγνωση του εκσυγχρονιστικού εγχειρήματος (1996-2004): Πολιτική και ιδεολογία», Διπλωματική Εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα

Ν. Νικολάου, (12.01.2008) «Αφηγήσεις: Η σταθεροποίηση της οικονομίας από τον Σημίτη», Η Καθημερινή, σελ. 8

OECD, Economic Surveys, Greece 1986/87

OECD, Regulatory reform in Greece, 2001

OECD, Financial Market Trends, No 82, June 2002

OECD, Economic Policy Reforms 2005, «Going for Growth», OECD Publishing

OECD, Factbook 2005, «ECONOMIC, ENVIRONMENTAL AND SOCIAL STATISTICS», OECD Publishing

OECD, Factbook 2014

«Ο νέος τρόπος πρόσληψης υπαλλήλων στο δημόσιο τομέα» (29/11/1982), δημοσίευμα στην Μεσημβρινή.

Παπαδάκη Ε., (1982), «Αναπτυξιακή στρατηγική: εξαγγελίες και πραγματικότητες», Σύγχρονα Θέματα, τεύχος 14, Μάρτιος 1982

Paradimos, L. (1989) “Greece and the EMS: Issues, Prospects and a Framework for Analysis” Conference on the EMS in the 1990’s, Αυγ-Σεπ, Αθήνα

Παπαϊωάννου Σ. (2013), «Οικονομική Μεγέθυνση στην Ελλάδα: Τάσεις και μεσοπρόθεσμες προοπτικές», Μελέτες ΚΕΠΕ, Αθήνα

Παπανδρέου, Α., «Λόγος στη Βουλή για τον προϋπολογισμό του 1978», Μηνιαίο Ενημερωτικό Δελτίο, Μάιος 1978

Παπανδρέου, Α., ομιλία του στις 10/7/1976, Μηνιαίο Ενημερωτικό Δελτίο, ΠΑΣΟΚ, 1976

Παπανδρέου, Α., Συνέντευξη τον Οκτώβριο του 1978, στη γαλλική εφημερίδα «Liberation»

Παπανδρέου, Α., «Ομιλία στην 8^η Σύνοδο της Κ.Ε.» (30 Αυγούστου 1981), ΚΕΜΕΔΙΑ

Παπανδρέου Α. (Νοέμβριος 1982), δηλώσεις στο υπουργικό συμβούλιο, βλ. Τα Νέα, 20/11/1982

Παπανδρέου Α. (10.7.1991) Ομιλία στο πλαίσιο της Συνόδου των Ευρωπαίων Σοσιαλιστών, Πανεπιστήμιο Complutense, Μαδρίτη

Παπανδρέου Α. (14.09.1992) Συνέντευξη στην Εφημερίδα «ΤΑ ΝΕΑ» και τον δημοσιογράφο Γιάννη Φάτση.

Παπανδρέου, Α., (3.10.1993), Κεντρική προεκλογική ομιλία στην Αθήνα.

Παπανδρέου, Α. Συνέντευξη στον Θ. Λάλα, την Εφημερίδα ΕΘΝΟΣ, CD1, Track 7, Ιούνιος 1999 (κυκλοφόρησε μετά θάνατον)

«Παρέμβαση Στεφανόπουλου υπέρ των θέσεων της ΓΣΕΕ», (16/3/2001), Το Βήμα

Παπασταμόπουλος Ξ. (2015) «Η εκπαιδευτική πολιτική της κυβέρνησης Κ. Σημίτη 1996-2000», Διδακτορική Διατριβή, ΑΠΘ

ΠΑΣΟΚ, Πρακτικά σεμιναρίου «Μετάβαση στο σοσιαλισμό», 30 Ιουνίου 1980

Σημίτης, Κ., (11-9-1994), «Η νέα βιομηχανική στρατηγική», Καθημερινή

Σημίτης, Κ., (22-11-1994) «Βιομηχανική στρατηγική για ανάπτυξη και εκσυγχρονισμό της ελληνικής οικονομίας», Ομιλία Υπουργού Βιομηχανίας, Ενέργειας και Τεχνολογίας στο Ελληνοαμερικανικό Επιμελητήριο

Σημίτης, Κ., ομιλία στην Ολομέλεια της Βουλής για τον Προϋπολογισμό του 1998 (21 Δεκεμβρίου 1997)

Solow, R., (1957), «*Technical change and the aggregate production function*», Review of Economics and Statistics

Spraos, J. (1991) «*Macroeconomic Policy in an Open Economy*», Symposium on: Greece in the European Community: The Challenge of Adjustment, 26-28/9/91, EKEM, Αθήνα

«Στεφανόπουλος: Αυστηρή στάση στο αίτημα της Εκκλησίας», Ναυτεμπορική, 30 Αυγούστου 2001

Stournaras, Y. (1990) «*Public sector Debt and Deficits in Greece: The Experience of the 1980s and Future Prospects*» Rivista di Politica Economica, Ιουλ-Αυγ, τ. VII-VIII

«Στρατηγική της Λισαβόνας» στα Συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Λισαβόνας (Μάρτιος 2000)

Συνοπτικό σχέδιο περιφερειακής ανάπτυξης 2000-2006, 1η προσωρινή έκδοση, Αύγουστος 1998 της Διυπουργικής Ομάδας Σχεδιασμού Αναπτυξιακού Προγράμματος 2000-2006,

Σωτηρόπουλος, Δ., (1993), *«Κρατική γραφειοκρατία και λαϊκιστικό κόμμα: η περίπτωση του ΠΑΣΟΚ, 1981-1989»*, Σύγχρονα Θέματα, τεύχ. 49

Τερζής Γ., Παρασκευή 22 Ιουνίου, *«Με απειλή παραίτησης ο κ. Σημίτης επισπεύδει το συνέδριο»*, Καθημερινή

Υπουργείο Ανάπτυξης, Γενική Γραμματεία Βιομηχανίας, Το μέλλον της ελληνικής βιομηχανίας: περιγραφή του έργου και πεπραγμένα, Οκτώβριος 1997

Υπουργείο Οικονομικών (1991) *«Ετήσιος Προϋπολογισμός»*, Αθήνα

Υπουργείο Προεδρίας (απογραφές 31/12 κάθε έτους) *«Δελτίο Στατιστικών Στοιχείων Προσωπικού Δημοσίου Τομέα»*

Υπουργού Προεδρίας, (23/12/1981), Ανακοίνωση του Υπουργείου

Χατζητσάκος Ν., (Παρασκευή 16 Μαρτίου 2001), *«Μήνυμα Στεφανόπουλου για το Ασφαλιστικό»*, Ελεύθερος Τύπος